

ISTORIKA IR ISTORIOGRAFIJA LIETUVOJE 1904–1915 METAIS: ISTORIOGRAFINIŲ MANIFESTŲ LAIKOTARPIS?

Aurelijus Gieda

Lektorius, humanitarinių mokslų daktaras
Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto
Istorijos teorijos ir kultūros istorijos katedra
El. paštas: aurelijus.gieda@gmail.com

Santrauka. Apie istorikos situaciją Lietuvoje XX a. pradžioje (iki 1918 m.), kaip ir bendriau apie to meto istoriografijos būklę, rašyta nedaug ir gana fragmentiškai. Iš esmės neturime nė vieno specialaus istoriografijos srities straipsnio, kuriame į minimą istoriografijos raidos laikotarpį būtų žvelgiama kaip į savarankiško tyrimo vertę turintį tyrinėjimo objektą. Šiuo straipsniu minimo laikotarpio procesai atskleidžiami kaip svarbiausi Lietuvos istoriografijos ir istorikos raidoje. Pasitelkus idėjų istorijos teikiamas galimybes, analizuojant programinius XX a. pradžios tekstus, recenzijas ir polemikas, programas, pamfleto žanro istoriografijos kritikai panaudojimą, formuluojama paradigmatinė istoriografijos kaitos situacijos samprata, kuriai nagrinėjamo laikotarpio besikeičiančios istorikos orientacijos istoriografijos raidos požiūriu darosi neapeinamos ir būdingos. 1904–1915 m., kaip savotiško manifestų laikotarpio, pažintinė vertė išryškėja, kai į Lietuvos istoriografijos ir istorikos raidą žvelgiama platesnėje periodizacinėje perspektyvoje, akcentuojant amžiaus pradžios istorijos institucionalizacijos ir konsolidacijos problemas kaip ypatingą ieškojimų ir intelektualinių manifestacijų prielaidą. Rinktinių laikotarpio tekstų analizė leidžia pagrįsčiau svarstyti apie nagrinėjamo laikotarpio lietuviškojoje istoriografijoje ir istorikoje susiklosčiusį ir tam tikrus kelius tolesnei istorijos mokslo raidai Lietuvoje nutiesusį istoriografinių manifestų laikotarpį.

Reikšminiai žodžiai: istoriografija, istorika, istoriografinis manifestas, polemikos, istorijos institucionalizacija, pragmatinė istoriografija, istoristinė kritinė istoriografija.

Keywords: historiography, theory of historiography, historiographical manifesto, polemics, institutionalization of history, pragmatic historiography, historicist-critical historiography.

Įvadas

Šio straipsnio tikslas – pagal pasirinktus kriterijus išanalizuoti Lietuvos istorikos ir istoriografijos situaciją 1904–1915 m. Pirmasis uždavinys yra argumentuotai parodyti, kuo ir kodėl būtent tas laikotarpis yra būdingas Lietuvos istoriografijos ir istorikos raidoje. Norint šį uždavinį išspręsti, pirmoji straipsnio dalis yra skirta Lietuvos istoriografijos periodizacijos problemai. Antruoju uždaviniu siekiama rekonstruoti

ir tinkamai apibūdinti nagrinėjamo laikotarpio bendrą sociopolitinę, sociokultūrinę ir, pirmiausia, intelektualinę situaciją. Tam skirta antroji straipsnio dalis, kurioje analizuojama nagrinėjamo laikotarpio ypač aktuali istorijos institucionalizacijos problema, diskusijos ir debatai, susiję su šiuo klausimu. Trečiu uždaviniu siekiama atsakyti į klausimą, kokius argumentus galime pateikti, kad nagrinėjamo laikotarpio įsibėgėjusias diskusijas ir debatus dėl radi-

kalaus istorijos, istorikos ir istoriografijos atnaujinimo (į tam tikrus rinkinius tekstus hipotetiškai žvelgdami kaip į istoriografinius manifestus) galėtume pavadinti istoriografinių manifestų laikotarpio prielaida. Trečios straipsnio dalies dėmesio centre yra detali programinių tekstų, polemikų ir istoriografinių manifestų analizė.

Metodiniu požiūriu šiame straipsnyje orientuojamasi į idėjų istorijos ir lyginamosios istoriografijos istorijos prieigų teikiamas galimybes. Įvadinėje straipsnio dalyje nuošalyje nepaliekama bendra manifestų istoriografijos problematika, žvelgiama į minimo žanro tyrimų tradiciją, mėginama bibliografiškai aprašyti, nors ir glaustai, šiandieninį manifestų tyrinėjimo lauką, kryptingumą ir pobūdį. Šio žingsnio pagrindinė intencija yra bandymas konceptualizuoti vieną galimų istoriografijos istorijos nagrinėjimo prieigų – istoriografinių manifestų tyrimą.

Vakarų kultūrinėje tradicijoje pačių įvairiausių manifestų sklaida ir jos apmąstymas turi ilgą, įdomią ir turiningą istoriją. Aišku, kad tai ne tik politinių, kartais revoliucingų, o kartais gana nuosaikių principų ir meninių impulsų išsklotinė laike. Politinės ir estetinės vaizduotės raidos nagrinėjimas, žinoma, yra generalinė minties linija, kai kalbame apie manifestų raiškos erdves ir jų porūšius, tačiau žvelgiant plačiau, vienokie ar kitokie manifestai ir jų nagrinėjimas yra integralus ir įtakingas kultūrinės istorijos objektas, ypač modernybėje. Tai ne tik žmogiškų nuoskaudų, socialinio nepasitenkinimo ir prieštaravimų, poleminių užmačių, pagaliau, įvairių valdžių menamos ar tikros malonės istorija. Tai ir mokslinės, įskaitant ir istoriografinę, savivokos ir programinių ketinimų bei intelektualinių pasiryžimų istorija.

Būtent šis manifestų tematikos heterogeniškumas, manyčiau, yra labai svarbus stimulus socialinių ir politinių, meninių ir intelektualinių, kultūrinių, demografinių, technologinių ar ekonominių procesų tyrėjams kartkartėmis grįžti prie šios specifinės žmogiškosios patirties ir raiškos formos. Maža to, Vakaruose manifestų žanras yra apmąstytas ir kaip primygtinumo forma, kartais turinti ilgalaikės raidos viziją, o kartais reikalaujanti „čia ir dabar“. Taigi turime reikalą su intriguojančia žmogaus veiklos sritimi, su norais, vizijomis, sampratomis ir ketinimais, į kuriuos sunku nereaguoti. Žinoma, ne paskutinę vietą intensyvinant šias reakcijas užima ir tai, kad turinio požiūriu manifestuose aptinkame labai platų kalbėsenų ir jausenų spektrą: nuo iškilmingų, paradinių valdžios oficialių visiems gyventojams žinotinų pranešimų ar marginalizuotų socialinių grupių bei aneksuotų kraštų rezistencinio pagalbos šauksmo ir kvietimo priešintis kreipimosi raštais iki gana individualizuotų asmenų grupės ar pavienių kūrėjų meninių, mokslinių ar tiesiog bendrų kultūrinių principų idėjinių deklaracijų, kuriose netgi grynai asmeninės patirtys ir išgyvenimai, privatūs permąstymai, pastebėjimai ir atsiminimai gali turėti savo vietą ir vaidmenį¹.

¹ Šioje vietoje leisiu sau vieną asmeninį rakursą. 1999 m. birželio 23 d. šio straipsnio autoriui, kaip ir dar keliolikai jaunuolių, buvo įteiktas Klaipėdos universiteto Socialinių mokslų fakultete veikusios istorijos studijų programos baigimo diplomas, kartu su juo buvo suteiktas ir istorijos BAKALAURO kvalifikacinis laipsnis (taip nurodyta diplomo originale). Labai ryškiai prisimenu tą nuotaiką ir klausimą, kuris aplankė, aišku, ne mane vieną: o kas toliau? Tam tikros nedidelės universiteto baigimo desperacijos apimti, mes sukūrėme fakulteto administracijai ir atsakingiems asmenims *nebylios padėkos tekstą*. Su tuo metu artimu universitetinių studijų draugu sugalvojome, o grupės draugus įtikinę idėjos prasingumu, gavome teisę grupės vardu įteikti dovaną istorijos studijų programą administravusio Vakarų

Ilgalaikėje perspektyvoje manifestų nueitas kelias gali jungtis į provokatyvias, paradoksalias ir intriguojančias sąsaukas: nuo įvairių primityvizmo estetinių deklaracijų ir praktinių realizacijų dailėje, menininko avangardisto ir meno teoretiko Aleksandro Ševčenkos (1883–1948) 1913 m. paskelbtos knygos-manifesto apie neoprimityvizmą iki Hakerio manifesto (*The Mentor*, 1986), nuo ateities kultą ir norą išsivaduoti iš praeities paskelbusio, naują meninį judėjimą pagrindusio *Futurizmo manifesto* (Filippo Tommaso Marinetti, 1909) iki grupės prancūzų istorikų peticijos-manifesto, pasisakančio už laisvą praeities tyrinėjimą ir prieš atminties teisinį apibūdinimą, apibrėžimą ir reguliavimą („Laisvoje valstybėje nei parlamentas, nei teisminė valdžia neturėtų apibrėžti istorinės tiesos“) (*Liberté pour l'histoire*, 2005)². Pagaliau nuo tylą neigiančio ir 6 *futuristų orkestro triukšmų šeimas* išaukštinusio *Triukšmo meno manifesto* (Lui-

Lietuvos ir Prūsijos istorijos centro atstovams. Tačiau dovaną parinkome gana netradicinę. Tai buvo dviejų dalių, nesupakuotas ir, kaip mums tuomet atrodė, gana linksmas komplektas: stambių gabaritų gyvatvorių žirklys ir didžiulis indas klijų. Tikrai ne dauguma suprato, atsimenu, kaip reikėtų pažūrėti į tokią keistą dovaną. Mes, aišku, tuo metu buvome prisiskaitę Robino George'o Collingwoodo „žirklių ir klijų“ metodo kritikos, kelerius metus buvome daug ir įvairiai diskutavę, kaip mums atrodė, apie istorijos teorinių pagrindų ir prielaidų ne pačią geriausią padėtį. Ne tik Klaipėdoje, bet ir Lietuvoje. Taigi mūsų 1999 m. dovana buvo savotiškas, šioks toks, kad ir per daug jaunatviškas ir stačiokiškas, klasikus kartojantis studentiškas istoriografinis manifestas. Todėl šį straipsnį norėčiau dedikuoti minėtam keistos dovanos idėjos bendraautoriumi, ilgų diskusijų ir debatų partneriumi, studijų metų Klaipėdos universitete bičiuliui Mantui Mačiulskiui.

² Peticija-manifestas buvo paskelbtas dienraštyje *Libération*, jį pasirašė devyniolika žinomų Prancūzijos istorikų. Taip pat buvo įkurta asociacija *Liberté pour l'Histoire*, kurios prezidentu tapo vienas iš peticijos-manifesto signatarų, *atminties vietų* tyrimo programos pagrindėjas Pierre'as Nora. Oficialus asociacijos tinklapis: <http://www.lph-asso.fr/>, [2015-02-10].

gi Russolo, 1913)³ iki pavojingą garsinį aplinkos užterštumą, sudėtingą konfrontaciją tarp triukšmo politikos ir tylos politikos demaskuojančio ir būtinus pokyčius šiuo klausimu inicijuojančio *Tylos manifesto* (Stuart Sim, 2007)⁴. Žinoma, tai tik atsitiktiniai sąryšiai, tačiau jie irgi rodo manifestų kultūros chronologijos tam tikrą daugiavariantiškumą, labai platų tematinį ir probleminį diapazoną.

Vis dėlto pasaulinėje manifestų istoriografijoje, nepaisant kai kurių politinės minties istorikų pastangų (įskaitant ir į globalų vaizdinį orientuotus darbus⁵), aiškiai dominuoja literatūros ir kitų menų manifestų nagrinėjimas. Modernizmo kultūrinio sąjūdžio, o kartu ir epochos meninės manifestacijos, jų įvairovė ir gausa sudaro esminį tiriamų interesų koncentracijos lauką, kuriame savas manifestų aiškinimo, analizavimo ir komentavimo tradicijas kuria literatūrologai, literatūros istorikai ir kritikai, meno istorijos ir menotyros specialistai. Neatsitiktinai amerikiečių filosofas ir meno kritikas Arthuras Danto (1924–2013) modernizmą pavadino *Manifestų amžiumi*⁶. Taigi, atkreipdami dėmesį į tai, kas nuveikta manifestų istoriografijoje, pateiksime keletą manifestų nagrinėjimo literatūrologijoje ir menuose pavyzdžių. Tam tikras šio nagrinėjimo įvairiapusiškumas ryškėja vien žvilgtelėjus, kokiomis formomis einama į manifestų nagrinėjimą. Antologijos, kuriose spausdinami patys manifestų tekstai, pateikiami kritiniai paaiškinimai ir komentarai, taip pat įvadiniai ar apžvalginiai straipsniai, sudaro vieną svarbesnių manifestų pristatymo, taip pat

³ L. Russolo, 1913.

⁴ S. Sim, 2007.

⁵ Pavyzdžiui, žr. *The Declaration of Independence: A Global History*, 2007.

⁶ A. C. Danto, 1997, p. 37.

ir populiarinimo tradicijų⁷. Prie to gali veiksmingai prisidėti vadovėliai ir kita didaktinė medžiaga, taip pat tarptautinį modernizmo pobūdį akcentuojančios, vienos valstybės ir kultūros rėmuose vykusius reiškinius peržengiančios panoraminės studijos⁸. Teminės straipsnių studijos⁹ ir specialūs manifestų problematikai skirti žurnalų numeriai¹⁰, atskiri didesnės ar mažesnės apimties monografiniai tyrinėjimai¹¹, į manifestų tematiką orientuotos specialios anotuotos bibliografijos¹² ar iš manifestų srities rašomos disertacijos¹³ rodo, kad manifestų istoriografija turi gana solidžią tradiciją. Tačiau, kaip minėjome, tai pasakytina daugiausia apie literatūros ir meno tyrinėjimus. Jie gali būti svarbūs

⁷ *Les Manifestes littéraires de la Belle Époque*, 1966; *Od „Czartaka“ do „Nadskawia“*, 1987; *The Romantic Manifesto*, 1988; *Manifeste und Proklamationen*, 1995; *Manifesto: A Century of Isms*, 2001; *Pamphlet, utopie, manifeste*, 2001; *Les grands manifestes littéraires*, 2009; *Les grands manifestes de l'art*, 2011; *100 Artists' Manifestos*, 2011.

⁸ Pavyzdžiui, *The Oxford Handbook of Modernisms*, 2010; 2005–2010 m. buvo vykdomas Notingamo universiteto profesoriaus emerito Peterio Brookerio vadovaujamas projektas, skirtas modernizmo laikotarpio žurnalams, kuriame ypač daug dėmesio buvo skirta ir manifestų problematikai. Projekto rezultatas yra trys stambios kolektyvinės studijos, leidžiančios įsigilinti ne tik į modernizmo, bet ir į meninių literatūrinių manifestų tarptautinę prigimtį. Žr. *The Oxford Critical and Cultural History of Modernist Magazines*, Volume I: Britain and Ireland 1880–1955, 2009; Volume II: North America 1894–1960, 2012; Volume III: Europe 1880–1940, 2013.

⁹ *Manifeste: Intentionalität*, 1998, 392 p.

¹⁰ *Les manifestes*, 1980; *Préfaces et manifestes du XIXe siècle*, 2009; *Le manifeste*, 2013.

¹¹ J.-F. Sirinelli, 1990; J. Lyon, 1999; M. Burger, 2002; M. A. Cohen, 2004; M. Puchner, 2006; ir kt.

¹² Rinktinė anotuota bibliografija buvo 2009 m. išspausdinta žurnale *Poetics Today* (vol. 30, no 2, p. 287–315). Nuo 2013 m. ji prieinama internetu: *Le Manifeste littéraire et notions associées*. Bibliographie annotée, 2013, [prieiga internetu], in: <http://humanities.tau.ac.il/adarr/en/2013-01-30-13-16-47/literary-manifesto>, [2014-11-15].

¹³ Ten pat.

kontekstui, kai gilinamasi, pavyzdžiui, į ne meninės sferos reiškinius, tačiau, žinoma, jie patys savaime negali atstoti savarankiškų prielaidų ir prieigų, kai imamasi nagrinėti manifestų reiškinius kitose intelektualinės veiklos sferose.

Paprastai istorikai, beje, kaip ir kiti mokslininkai, ypač griežtesnės akademinės orientacijos, nemėgsta manifestų. Visai tikėtina, kad šis žanras jiems asocijuojasi su menais, atsitiktinumu ir provokatyvumu, su kažkuo, kas iš esmės nepridera moksliskumu pasižyminčiai ar į moksliskumą pretenduojančiai istoriografijai. Tačiau reikia pasakyti, kad toks požiūris tikrai ne visuomet buvo būdingas, ypač kai kalbame bendresne prasme apie moderniosios istoriografijos raidą. Pavyzdžiui imkime moderniąją Prancūzijos istoriografijos tradiciją. Istoriografijos istorikai, iš tam tikros laiko perspektyvos stebėdami istorijos rašymo prielaidų plėtotės procesus, fiksuoja vieną ypatingą reiškinį: kad ir kaip savo tam tikrus tekstus jų parašymo metu būtų įvardiję patys istorikai, kartais kai kurie tų tekstų turi pakankamai manifesto žanro bruožų (programiškumas, idėjinis ir intelektualinis deklaratyvumas, kvietimas naujam mąstymui ir veikimui, polemiskumas ir t. t.). Žinoma, prancūzų istorikai kartais nevengė ir sąmoningai naujų kelių istorijoje ieškojimą įvardyti manifesto terminu. Kartais jie taip vadino savo pačių tekstus, o dar dažniau taip pristatydavo kitų istorikų, kolegų ar net bičiulių atliktus svarbius darbus. Negana to, pavartę daugiau, pavyzdžiui, Prancūzijoje, parašytų istorinių darbų recenzijų, netrukus galėtume įsitikinti, kad prancūzai aiškiai mėgsta manifesto terminą ir kaip savotišką komplimentą. Nenuostabu, kad gali pagrįstai susidaryti įspūdis, jog tas

terminas kartais vartojamas ne visai laiku ir vietoje. Išėitį iš šios būtinių termino vartojimą legalizuojančios probleminės situacijos mums gali pasiūlyti manifestų istoriografijos problematiką konceptualizuojanti Prancūzijos istoriografijos istorija. Joje yra suvaldomas ir kontroliuojamas heterogeniškas manifesto termino vartojimas, ir tuomet modernioji Prancūzijos istoriografija tikrai neatrodo kaip nuolatinė naujovių manifestacijų citadelė. Paprastai istoriografijoje (kaip, beje, ir menuose) įvairių manifestų yra daugiau nei tokių manifestų, kurie realiai inspiruoja, pradeda naujus judėjimus istoriografijoje, atveria kelius naujoms mokykloms, kryptims, srovėms ar bent daro apčiuopiamą poveikį esamoms istorijos tyrimo ir rašymo tradicijoms. Remiantis istoriografijos istorijos autoriais, moderniojoje Prancūzijos istoriografijoje nuo 1876 iki 1997 m. (datos, žinoma, čia sąlyginės) galima išskirti dvylika neabejotiną poveikį esminiams procesams istoriografijoje turėjusių manifestų ir programinių tekstų¹⁴, teorinių ir metodologinių tam tikrų problemų sprendimo atvejų ir prielaidų rinkinių. Jie darė didelį poveikį ne tik teoriniam istoriografijos pagrindimo reljefui, bet ir konkretiems istorijos srities darbams. Taigi šis atvejis galėtų rodyti, kad manifestų problematika gali būti svarstyta ir tokioje palyginti konservatyvioje intelektualinės veiklos srityje kaip istoriografija. Pagaliau manifestų problematikos svarstymų prasmingumą ir aktualumą rodo ir tai, kad šiandien, nepaisant kartkartėmis išskylančių įvairaus pobūdžio pareiškimų

ir ekspertizių, skelbiančių *requiem* manifestacijų ir deklaracijų amžiui, manifestai gyvuoja. Tai galioja ne tik politikai, rinkimų kampanijoms ar menams, bet ir mokslui. Mūsų atveju svarbu, kad manifestus, manifestus-provokacijas rašo ir apie juos samprotauja ne tik literatūrologai ir meno kritikai, socialinių mokslų ar filosofijos atstovai, bet ir istorikai. Tuo nesunku įsitikinti žvilgtelėjus į keletą pastarųjų metų manifestų pavyzdžių¹⁵.

Kas yra istoriografiniai manifestai ir kodėl jie svarstyti lietuviškosios istoriografijos atveju? Istorografinių manifestų tema, kaip matėme, nėra nauja. Istorografinis manifestas gali būti tiek nedidelės apimties tekstas, tiek knyga, tai gali būti teorinis pranešimas, į kurį žvelgiama kaip į naujo proceso istoriografijoje pradžią, idėjinį pagrindą ar atramą.

Manifestas, pasak Haydeno White'o, pirmiausia yra radikalus žanras¹⁶. Vieno ar kitokio tekstų (pamfletų, recenzijų, polemikų, programų formomis) radikalumo, kaip matysime iš šio straipsnio, aiškiai nestokojo ir XX a. pradžioje besiformuojanti profesionaliosios lietuviškosios istoriografijos ir istorikos tradicija. Ironizavimas, satyra, išjuokimas, socialinė ir intelektualinė kritika, kartais – ir hiperkritika nebuvo svetima šiai tradicijai. Būtent šios XX a. pradžios intelektualinio diskurso savybės leidžia samprotauti apie istoriografinių manifestų laikotarpį lietuviškojoje istoriografijoje ir istorikoje. Mėginimas

¹⁴ G. Monod, 1876; H. Berr, 1911; M. Bloch, 1928; L. Febvre, 1946; F. Braudel, 1949; J. Le Goff / P. Nora (dir.), 1974; J. Le Goff / R. Chartier / J. Revel (dir.), 1978; P. Nora, 1984; *Histoire et sciences sociales. Un tournant critique?*, 1988; R. Chartier, 1988; R. Rémond, 1988; J.-P. Rioux / Jean-François Sirinelli (dir.), 1997.

¹⁵ *Manifesto de historiadores*, 1999; J. Urry, 2000; C. Barros, G. Navarro, 2002; *The progressive manifesto*, 2003; E. Hobsbawm, 2004; M. B. Garber, 2004; *Manifestos for History*, 2007; W. Wrzosek, 2009; M. Ferraris, 2012; C. Calhoun, M. Wiewierka, 2013; J. Guldi, D. Armitage, 2014; I. Jablonka, 2014.

¹⁶ H. White, 2007, p. 220.

naujai pažvelgti į istorikos ir istoriografijos Lietuvoje raidą 1904–1915 m. suteikia šiam straipsniui aktualumo perspektyvą.

1. Žvilgsnis į Lietuvos istoriografijos periodizaciją

Lietuvos istoriografinių tyrinėjimų tradicijoje periodizacijos problemos svarstomos retai¹⁷. Dažniau pasitenkinama iš politinės istorijos paveldėtais laiko matais (XIX a., o kartais ir *ilgojo XIX a.*, tarpukario, sovietmečio istoriografija ir t. t.). Taip du pirmieji XX a. pradžios dešimtmečiai tarsi įstringa tarp carizmo priespaudos laikų mėgėjiškų (išskyrus, žinoma, Simoną Daukantą, Motiejų Valančių ir dar vieną kitą autorių) istoriografijos bandymų ir nepriklausomos Lietuvos istoriografijos.

Pasitelkime pavyzdį iliustracijai. Būdinga, kad, įžengus į XX a. pirmąją pusę, įprastos ir dominuojančios lieka politinės arba institucinės periodizacijos (1918–1940 m., 1922–1940 m.)¹⁸. Tačiau jeigu bandytume įsigilinti į, pavyzdžiui, istoriko profesijos tapsmo Lietuvoje intelektualines ar sociokultūrinės potekstes XX a. pradžioje (iki 1918 m.), paaiškėtų, kad šioje vietoje gana stinga nuoseklesnių tyrimų (pvz., 1904–1918 m. laikotarpiu)¹⁹. Maža

to, atsižvelgę į sociokultūrinę istoriją, į, pavyzdžiui, kartų kaitas istoriografijoje, netrukus pastebėtume, kad tarpukariu *Užtauto Didžiojo universiteto* (toliau – VDU) istorikų profesionalų mokomojo personalo branduolį sudarė pirmiausia tie asmenys, kurie XX a. pirmaisiais dešimtmečiais buvo studentai. Dar studijuodami ar baigę studijas jie aktyviai bendradarbiavo spaudoje, 1907 m. įkurtoje *Lietuvių mokslo draugijoje* (toliau – LMD), analizavo ir rašė pirmuosius savo darbus, intelektualiai našiai įsijungė į laisvėjantį Lietuvos kultūrinį gyvenimą. Kolektyvinės biografijos požiūriu XX a. du pirmieji dešimtmečiai būsimiems VDU profesoriams buvo jaunystės metas (jiems tuo metu buvo 20–35 metai). Šiuo požiūriu, kad ir kaip norėtume, pavyzdžiui, tarpukario Lietuvos istoriografiją matyti kaip savarankišką ir savipakankamą tyrimo objektą, gali paaiškėti, kad, neatsižvelgdami į VDU profesoriais tapusių personalijų veiklą jaunystėje, praleidžiame kažką svarbaus. Mūsų atveju taip ir nutinka. Pavyzdžiui, Mykolas Biržiška, Augustinas Janulaitis ir Augustinas Voldemaras tarpukariu buvo ne tik profesoriaus etatus gavę VDU mokslininkai, bet ir tokie profesoriai, kurie jaunystėje skelbė *manifestus*, kovojo už *teisingesnį* ir *geresnį* istorijos supratimą, už į mokslo vardą pretenduojančią istoriografiją. Tas žinojimas, tikėtina, turėtų padėti geriau suprasti ir tai, kokiais VDU profesoriais jie tapo, kokia buvo jų intelektualinio tapsmo trajektorija. Vis dėlto išimtinai politinės istoriografijos periodizacijos šalininkų šie samprotavimai gal neįtikintų. Jų poziciją paremtų, pavyzdžiui, internete jau beveik prieš dešimtmetį sukurta ir įdėta Lituanistikos paveldo informacinė sistema *Aruodai*. Jos įvadiniuose aprašymuose ir prie-

¹⁷ Netgi išimtimi laikytini darbai ir jų autoriai orientuojasi pirmiausia į periodizacijos problemas Lietuvos istorijos istoriografijoje, o ne į Lietuvos istoriografijos istorijos chronologijos klausimus, pavyzdžiui, A. Bumblauskas, 2006, p. 9–26.

¹⁸ V. Selenis, 2008; P. Lasinskas, 2004.

¹⁹ Reikia pažymėti, kad tam tikra vieta šio laikotarpio kai kurių su istoriografija susijusių procesų analizėje tenka Audronės Janužytės darbiui (A. Janužytė, 2005), kurio pagrindinės mintys yra *istorikų politikų* svarstymai ir apmąstymai apie tautą, valstybę, jų nacionalizmo sampratos bei universiteto kūrimo idėjos. Vis dėlto, tik vadovaujantis labai plačia istoriografinių tyrinėjimų samprata, šį darbą būtų galima pavadinti istoriografiniu. Glaustą, kontekstinį, o kartu ir labai kritišką atsiliepimą apie minimą darbą žr. D. Staliūnas, 2012, p. 386–388.

laidose skelbiama sociologinė, tačiau gana trivializuota, o lituanistikos paieškų požiūriu ir gana trafaretiška, tradicinė pažiūra:

Tikroji mokslinė lietuvių istoriografija, kuriama profesionalių, atlyginimą už tai gaunančių istorikų, susiformavo tik po Lietuvos valstybės atkūrimo, kurį simboliškai žymi 1918 m. vasario 16 d. aktas.²⁰

Žvilgsnis, kuriame nėra diferencijuojami intelektualiniai ir instituciniai istoriografijos profesionalizacijos aspektai, iš esmės yra supaprastinantis. Kartu jis nepagrįstai suabsoliutina valstybės vaidmenį istoriografijos raidos procesuose. Būtų sunku pervertinti neabejotiną tiek 1918 m., tiek bendriau valstybės reikšmę istoriografijos plėtotei²¹, tačiau vien tik politinis periodizacijos kriterijus yra aiškiai nepakankamas.

Kalbant apie XX a. Lietuvos istoriografijos periodizaciją, pažymėtina, kad pirmasis dešimtmetis po lietuvių spaudos lotyniškais rašmenimis atgavimo istorio-

grafijos apžvalgose ar tyrinėjimuose nėra bent kiek labiau akcentuojamas. Iliustruoti tai galima, pavyzdžiui, ir apžvalginio pobūdžio Artūro Tereškino straipsniu²², kuriame nuo *Aušros* ir *Varpo* istorinių publikacijų peržvalgos staigiai peršokama prie *spartesniu progresu nužymėtos* nepriklausomos Lietuvos (1918–1940 m.) istoriografijos, tik fragmentiškai paminint *Lietuvių mokslo draugiją* (1907 m.) ir jos leistus vadovėlius bei istorines studijas, trumpai užsimenant apie pasirodžiusius periodinius leidinius *Lietuvių tauta* ir *Draugija*, kuriuose buvo nagrinėjama ir istorija. Tačiau, pavyzdžiui, Vincas Trumpa būtent aptariamą dešimtmetį traktavo kaip ypatingą mūsų istorijos reiškinį, kaip savotišką Naujųjų laikų Lietuvos istorijos ir kultūros *aukso amžiaus* laikotarpį²³. Istoriografija yra kultūros dalis, todėl visiškai tikėtina, kad ir šioje srityje vienu ar kitu aspektu atsispindi bendrieji kultūros, visuomenės raidos ir transformacijų procesai. Apie tai, kad būtent XX a. pirmojo dešimtmečio lietuvių istoriografijoje galima potencialiai įžiūrėti tam tikrą kritinį Lietuvos istoriografijos įlūžį, tikėtina, ir naujo santykio su Lietuvos istorija genezę, kritinės krypties, bandančios racionalizuoti praeities tyrimą, užuomazgas, Zenonas Ivinskis yra rašęs:

Panaikinimas lietuvių spaudos draudimo (1904 m.) ir vis pamažu didėjantis lietuvių studentų skaičius Rusijos ir Vakarų Europos universitetuose sudarė palankesnes sąlygas kultūriniam bei moksliniam kilimui Lietuvoje.²⁴

Akivaizdu, kad, taikant kitokias galimas periodizavimo strategijas, istoriografijos raidą suprantant kaip Lietuvos socio-

²⁰ Čia, beje, pateikiama ir istoriografinius tyrimus aktualinanti informacija: „Nors ir mūsų gyvenamais laikais niekas neabejoja istoriografinės refleksijos reikalingumu, tačiau nepaisant pavienių entuziastų pastangų, ši sritis ir toliau lieka mūsų istoriografijoje viena labiausiai apleistų. Tokia padėtis ir mums apsinkina konceptualiai pristatyti dabartinę lietuvių istoriografijos būklę <...>“, žr. minimoje informacinėje sistemoje pateikiamą tekstą *Lietuvos istorijos tyrimai Lietuvoje ir užsienyje* (teksto autorius neįvardytas). Svetainėje pateikiama informacija, kad *Aruodų* pagrindas sukurtas 2003–2006 m. pagal *Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto, Lietuvių kalbos instituto, Lietuvos istorijos instituto, Matematikos ir informatikos instituto* bendrą projektą RaSa („Lietuvių dvasinės kultūros RAIškos: etnologijos, kalbos ir istorijos šaltinių elektroninis SAvadas“), kurį parėmė *Lietuvos valstybinis mokslo ir studijų* fondas. Pasak projekto autorių, „simbolinis pavadinimas *Aruodai* reiškia, kad čia kaip į aruodus pilami, saugomi ir iš čia vėl semiami lietuvių kultūros grūdai“, žr. *Apie Aruodus*, [prieiga internetu], in: <http://www.aruodai.lt>, [2015-02-12].

²¹ Apie 1918 m. kaip lūžinius netgi Lenkijos istoriografijoje yra rašęs žinomas istoriografijos istorikas Andrzejus F. Grabskis, žr. A. F. Grabski, 2010, p. 165.

²² A. Tereškinas, 1997, p. 13–16.

²³ E. Aleksandravičius, 2000, p. 27, 32.

²⁴ Z. Ivinskis, 1978, p. 57.

kultūrinės istorijos dalį, tam tikros tradicinės vienvaldystės netektų ir populiarų politinės ir institucinės istorijos suponuojama istoriografijos raidos periodizacija, kuria vadovaujantis būtent XX a. trečiasis–ketvirtasis dešimtmečiai buvo *savitas šalies istoriografijos raidos tarpsnis*²⁵.

Istoriografijos raidos Lietuvoje tyrimuose chrestomatine tiesa dar nėra virtęs požiūris, jog būtent *šimtmečių sąvartoje* atsirado pirmoji studentų iš Lietuvos grandis, *sistemiškai ir specialiau*²⁶ atsidėjusi istorijos ir su istorija susijusių disciplinų studijoms (Pranas Augustaitis, Kazimieras Būga, Mykolas Biržiška, Vaclovas Biržiška, Motiejus Gustaitis, Jonas Yčas, Povilas Jakubėnas, Augustinas Janulaitis, Ignas Jonynas, Petras Klimas, Juozas Purickis, Mykolas Römeris, Stasys Šalkauskis, Vladimiras Šilkarskis, Ignas Šlapelis, Jonas Totoraitis, Antanas Viskanta, Augustinas Voldemaras ir kt.). Čia išskirta tik keletas autorių. Šie amžiaus pradžioje istoriją ar su ja susijusias disciplinas studijavę (dažnai Fribūre, Peterburge arba Maskvoje) veikėjai neliko nepastebėti Lietuvos kultūros istorijoje. Kai kurie jų, kiek labiau susiję su istorijos tyrimais ir istorijos disciplina, pradėjo platų istoriografijos perorientavimą nuo pragmatinės istoriografijos, dominavusios XIX a. antrosios pusės tautinio judėjimo veikėjų raštuose, prie istorijos kaip kritinio, pirminiais šaltiniais besiremiančio, į moksliskumą pretenduojančio tyrinėjimo, savo pirmaisiais darbais kartu puoselėdami Vakarų Europos ir Rusijos universitetuose jau pripažintas profesinės istoriko meistriškumo normas²⁷. Tai,

žinoma, tik vienas kriterijų, leidžiančių peržiūrėti įprastines Lietuvos istoriografijos periodizacijas.

Lietuvos sociokultūrinei istorijai išskirtiniu dešimtmečiu nuo spaudos draudimo lotyniškais rašmenimis panaikinimo (1904 m.) iki Pirmojo pasaulinio karo (1914 m.) vyksta esmingi pokyčiai bent trijuose istoriografinio proceso lygmenyse: teoriniame metodologiniame istorijos pagrindimo plane (kritiškai orientuota mintis skelbia gana nuožmius nuosprendžius istoriografiniam pragmatizmui), instituciniame profesiniame (1907 m. įsikūrusi LMD aktyviai įsitraukia į Lietuvos istorijos klausimų svarstymus, kartu mėginama institucionalizuoti pavienį ir atsitiktinį domėjimąsi istorija) ir istorijos kultūros sferoje, kurioje *istorijos* termino skambesys akivaizdžiai įgauna polifoninį pavidalą ir kultūriškai įvairialypės veiklos užmojų²⁸. Todėl galima samprotauti, kad du pirmieji XX a. dešimtmečiai chronologiškai yra neapeinami ne tik norint detalizuoti XX a. pradžioje įvykusius esminius pokyčius, bet ir mėginant tinkamoje perspektyvoje interpretuoti vėlesnį istoriografijos proceso vyksmą tarpukariu. Pažymėtina, kad solidžiausias pozicijas ketvirtajame dešimtmetyje VDU turėję profesoriai humanitarai savo autoriteto galias ir simbolinį kapitalą telkė nuo LMD veiklos pradžios, t. y. daugiau kaip ketvirtį amžiaus.

²⁸ *Istorija* lygia greta formuojasi kaip daugelį kultūros sričių paliečianti inteligentijos darbotvarkės dalis: istorija kaip mokslinė monografija (J. Totoraitis), istorija kaip romanas (V. Pietaris), istorija kaip naujoji literatūrinė drama (V. Krėvė), istorija kaip didaktinis svarstymas (S. Kymantaitė), istorija kaip teorinis svarstymas (A. Voldemaras) ir t. t. Be to, pažymėtina, kad 1906 m. Jonas Mačiulis-Maironis išleidžia trečią *Lietuvos istorijos* leidimą, šį kartą jau su *kunigaikščių paveikslais ir žemėlapiu*, o tai yra gana nauja tuometinėje lietuviškojoje istorijos kultūroje.

²⁵ Plg. P. Lasinskas, 2004, p. 295.

²⁶ Z. Ivinskis, 1978, p. 57.

²⁷ Plg. E. Aleksandravičius, A. Kulakauskas, 1996, p. 31.

Tokiai, iš pažiūros elementariai, išvadai padaryti irgi svarbu tai, kokiais istoriografijos periodizacijos prioritetais vadovaujasi tyrimuose.

Į XX a. pradžią žvelgdami kartų kaitos aspektu, nesunkiai pastebėsime, kad būtent tuo laikotarpiu ryškėja skirtingų kartų atstovų specifinės sociokultūrinės nuostatos, laike sukaupotos ir individualizuotos patirtys ir įpročiai, o istoriografijos ir istorijos supratime tarp kartų atsiranda įtampos, kartais net principinis nesuskalbinėjimas, nebendramatiškumas. Iš vienos pusės, didžiausi *Aušrinės istoriografijos*²⁹ kūrėjai – Jonas Basanavičius, Jonas Mačiulis-Maironis ir Jonas Šliūpas (gimę 1851–1862 m.), iš kitos – maištautojų ir manifestuotojų prieš istoriografinį pragmatizmą bei kitas istoriografijos silpnybes karta – Mykolas Biržiška, Augustinas Janulaitis ir Augustinas Voldemaras (gimę 1878–1883 m.).

Taigi yra bent keletas būdų ir kriterijų, kuriais remdamiesi galime ieškoti tvirtesnio ir pagrįstesnio požiūrio į XX a. pirmosios pusės Lietuvos istoriografijos periodizaciją. Atkreiptinas dėmesys, beje, ir į tai, kad kai kurios pastarųjų metų apžvalgos ar tyrinėjimai³⁰, nors iš esmės netiesiogiai ir tik kontekstiškai susipinantys su istoriografijos raidos tyrimais, leidžia samprotauti, kad neabejotinai aktualu ieškoti, galbūt nevengiant ir tam tikro eksperimentavimo, naujų Lietuvos istoriografijos ir istorikos raidos periodizacijos horizontų.

Lietuvos (ir lietuvių) literatūros tyrinėjimų sferoje yra pasirodę tiek platesnių

darbų, tiek atskirų straipsnių rinkinių, specialių tyrinėjimų, charakteristikų ir siužetų, mėginančių XX a. pradžios literatūroje išvelgti ir parodyti literatūrinio *modernizmo paradigmos* apraiškas ir charakterį³¹. Čia irgi susiduriama su periodizacijos pagrindimo problemomis. Istoriografiškai įdomu, kad iš naujo atrandami tekstai tų asmenybių (pvz., Vinco Mykolaičio-Putino 1942 m. parašytas straipsnis „Literatūros sąjūdis Vilniuje po spaudos grąžinimo“), kurie patys XX a. pradžioje bent potencialiai galėjo būti gana artimai susiję su literatūros lauke ryškėjančiomis naujovėmis³². Literatūrologų darbuose pasirodo prielaida, kad į modernizmo literatūros raidą būtų galima žvelgti kaip į daugialypį ir daugiakryptį reagavimą į visuomenės ir kultūros modernizaciją³³. Būtų verta ieškoti kompleksiškesnio pagrindimo ir istoriografijos raidos Lietuvoje periodizacijai.

Šio darbo periodizacija nėra pagrįsta koku nors išskirtiniu ar visa apimančiu kriterijumi. Laikomasi tam tikro kompleksiško ir dviejų pamatinių periodizacinių nuostatų: sociokultūrinių ir sociopolitinių procesų akcento (istoriografijos raida yra labai artimai susijusi su visuomenės, kultūros ir politikos lygmens istoriniais procesais) ir, iš kitos pusės, gana intravertiško žvilgsnio į tuos procesus iš pačios istoriografijos raidos taško. Taigi 1904 m. čia nereiškia, kad kalbama tik apie lietuviškosios spaudos tradiciniais raidynais atgavimą. Vis dėlto toji data iš esmės (šalia 1905–1907 m. revoliucinių neramumų ir

²⁹ Žr. Juozo Jakšto ir Virgilijaus Krapsausko darbus, skirtus Lietuvos *aušrinei istoriografijai*, J. Jakštas, 1971; J. Jakštas, 1974; V. Krapsauskas, 2000, p. 107–149.

³⁰ A. Butkuvienė, 1997; M. Kvietkauskas, 2007; I. Karčiauskaitė, 2007; Š. Trinkūnaitė, 2007; P. Veljajaga, 2011; T. Petreikis, 2014.

³¹ V. Kubilius, 1982, 1996; A. Zalatorius, 1994; A. Jurgutienė, 1998; J. Žekaitė, 2002; G. Viliūnas, 2002; Modernizmas lietuvių literatūroje, 2003; A. Martišiūtė, 2004; G. Bankauskaitė-Sereikienė, 2004; R. Pociūtė, 2006; M. Kvietkauskas, 2007.

³² M. Kvietkauskas, 2007, p. 29, 32–33.

³³ Ten pat, p. 37.

politinio reagavimo į juos) nubrėžia tam tikrą išskiriamo laikotarpio kultūrinio gyvenimo laisvėjantį pradžios horizontą. Be to, 1904 m. ir istoriografiškai yra labai charakteringas pradžios laikas: tais metais Jonas Totoraitis, pirmasis iš lietuvių, kurie vėliau tapo žinomais istorikais, Fribūre, Šveicarijoje, apgynė istorinės tematikos disertaciją apie karalių Mindaugą³⁴, o kitoje Atlanto pusėje, Pensilvanijos valstijoje, Plimute, pasirodė stambiausio pragmatinės *aušrinės istoriografijos* darbo³⁵ pirmasis tomas. Šių ribinių įvykių diapazono apmąstymą galima praplėsti dar dviem reikšmingais siužetais: tos pačios Pensilvanijos valstijos Šenandod, kuris XX a. pradžioje net vadintas *Amerikos Vilniumi*, 1904 m. išėjo Vinco Pietario *Algimanto*, pirmojo istorinio romano lietuvių kalba, pirmosios dalys³⁶. Pagaliau, grįžus šiapus Atlanto, revoliucingai nusiteikęs, kitados Lietuvos socialdemokratų partijos (įkurtos 1896 m.) žurnalo *Darbininkų balsas* redaktorius, vėliau žinomas istorikas Augustinas Janulaitis (slapyvardis J. Lizdeika) 1904 m. išverčia ir išleidžia neeilinę kontrafakciją – Karlo Marso ir Friedricho Engelso *Komunistų partijos manifestą*. Jis pasirodė ne Londone, kaip skelbiama knygos viršelyje, bet Bitėnuose, Martyno Jankaus spaustuvėje. Šie keturi reiškiniai vienais metais gali būti savotiška, gana talpi prasidedančio permainingo,

³⁴ Disertacija buvo išleista 1905 m.: Johann Totoraitis, *Die Litauer unter dem König Mindowe bis zum Jahre 1263*. Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der hohen philosophischen Fakultät der Universität Freiburg in der Schweiz, Freiburg: St. Paulus-Druckerei, 1905, 160 p.

³⁵ J. Šliūpas, *Lietuvių tauta senovėje ir šiandien*, t. 1, Plymouth: spauda ir kaštai „Vienybės lietuvininkų“, 1904, 462 p.

³⁶ V. Pietaris, *Algimantas, arba Lietuviai XIII šimtmetyje*: istorizka apysaka, t. 1–2, Shenandoah: [A. Milukas; Lietuvių katalikų spaudos bendrijos spaustuvė], 1904 (t. 1, 106 p., t. 2, 119 p.).

konfliktiško, o kartu ir kūrybingo laikotarpio metafora.

1914 m. *šūvis Sarajeve* Lietuvą *de facto* pasiekė 1915 m. Bet kokias kultūrinės ar mokslines iniciatyvas reikėjo peržiūrėti iš esmės, o 1915 m. balandį Antanas Smetona *Vaire* rašė:

Ar pavyks šie metai sukviesti Liet. Mokslo Dr-jos susirinkimas, sunku pasakyti. <...> visuotinis susirinkimas tiesiog negali klausyti tokių paskaitų, kurios, kad ir indomios būtų paprastuoju metu, dabar yra tolimos, neįmanomos mūsų sužeistai sielai. Reikia kibti in tai, kas skaudžiausia, kuo visi kaip ir sirgte sergame. Inter arma silent musae: kaujantis nutilsta mūzos, sakydavo rymiečiai. Nutilo jos visoje Europoje: tiek mokslo, tiek meno žmonės sužiuoro in vieną daiktą: in karo nelaimių eibes.³⁷

Naudodamiesi kolektyvinės biografijos prieiga, galėtume ilgai vardyti, kiek sumanymų ir planų buvo sugriauta prasidėjus karui, nutrūkus susisiekimui, studijoms, komunikacijai, žlugus kai kuriems ateities planams ir pan. Vis dėlto, žvelgiant istoriografiškai, 1914–1915 m. galėtume išskirti irgi kaip lūžinius ir kiek kitais aspektais. 1914 m. pradžioje A. Voldemaras skaitė savo įžengiamąją paskaitą (*Dabarties uždavinys tyrinėti senovės Romos istoriografiją*) jau kaip Peterburgo universiteto privatdocentas³⁸ (pirmasis ir, beje, vienintelis iš vėliau žinomais tapusių lie-

³⁷ A. Sm. [Antanas Smetona], „Mokslo D-jos susirinkimo belaukiant“, in: *Vairas*, 1915, Nr. 15, p. 233–234.

³⁸ „Pirmoji priv. doc. A. Voldemaro lekcija“, in: *Vairas*, 1914, Nr. 3, p. 23; idėjiškai turininga paskaita ar jos dalis buvo paskelbta Vilniuje leistame *Vaire*, žr. A. Voldemaras, „Kas reiktų daryti tyrinėjant senovės Romos istorikų raštus“, in: *Vairas*, 1914, Nr. 9, p. 13–16; plačiau apie ansktyvąją A. Voldemaro akademinę karjerą Peterburge ir Permėje, apie jo intelektualinės biografijos tam tikrą išskirtinumą Lietuvos humanitarinių mokslų istorijos kontekste žr. G. Rudys, 2010, p. 7–58; A. Gieda, 2013, p. 159–189.

tuvių istorikų), o Pranas Dovydaitis vieną savo 1914 m. nemažą publikaciją paskyrė istorijos filosofijos problematikai – tai to meto Lietuvoje buvo tikrai labai retas reiškinys³⁹. 1915 m. pasirodė dar vienas naujas, ryžtingas ir gana inovatyvus (netgi jei žiūrėtume į jį XX a. Lietuvos kultūrinių žurnalų kontekste) to paties P. Dovydaičio sumanymas. Gana solidžiam *Vilties* laikraščio nemokamame mokslo literatūros priede ketinta turėti platų nuolatinį naują skyrelį – *Lietuvos istoriografijos veikalų kritika ir bibliografija*⁴⁰. Buvo aiškiai, nors ir glaustai, argumentuoti tokios recenzinės-bibliografinės veiklos, o kartu ir kritinės informacijos svarba ir aktualumas. Deja, spėjo pasirodyti tik kelios recenzijos, iš kurių vis dėlto galima matyti, kad užsimota čia buvo itin plačiai (recenzuoti ir tokie Lietuvos istorijai skirti svarbūs darbai, kurie buvo pasirodę net prieš keletą dešimtmečių). Vilniuje ėjusio *Vilties* laikraščio, taip pat ir jo nemokamo mokslo ir literatūros priedo leidyba nuo 1915 m. rugsėjo sustojo.

Tai tik kelios atskiros, individualios iniciatyvos. Gerokai svarbiau atkreipti dėmesį dar į tai, kad tam tikru organizaciniu ir istoriografijos raidos centru buvusi Lietuvos mokslo draugija (LMD) nuo 1915 m. vasarą vykusio IX suvažiavimo darėsi nefunkcionaliai, jos veikla strigo: tam tikram laikui buvo sutrikdytos nuoseklesnės bibliotekos, archyvo, muziejaus kūrimo, platesnių suvažiavimų rengimo ar paminklų apsau-

gos pastangos, numatytos programiniuose LMD nuostatuose. Suplanuotos bibliografijos (1904–1914 m.) rengimo darbai irgi sustojo, nors 1914 m. draugija jau turėjo 650 narių. Palyginimui: vasaros metu vykusių draugijos suvažiavimų dalyvių skaičius nuo 1911 iki 1913 m. perkopdavo 200⁴¹. Neatsitiktinai apžvalgininkai ir įvykių liudininkai LMD suvažiavimus vadino tiesiog *lietuvių dienomis Vilniuje*⁴². 1914 m. birželį P. Dovydaičio redaguojama *Viltis* šešiuose numeriuose dar pateikė posėdžių, referatų, diskusijų ir darbų atskirose sekcijose aprašymus⁴³, o 1915 m. suvažiavimo pirmasis posėdis buvo laikomas neteisėtu, nes pagal draugijos įstatus, kad būtų teisėtas, posėdyje turėjo dalyvauti 1/5 visų draugijos narių (iš 600 narių pirmame posėdyje dalyvavo tik 70)⁴⁴.

Yra dar vienas specifinis momentas, kuris neblogai apibūdina kultūros, mokslo ir karo sąryšius bei 1915 m. kaip išeities tašką. Entuziastų dėka 1915 m. birželį visgi įvykusiame IX LMD suvažiavime buvo pranešta, kad, remiantis Rusijos administracijos sprendimu, iš draugijos narių išbrauktas Vilius Storosta-Vydūnas (1868–1953), ypač aktyviai dalyvavęs ankstesnėje draugijos veikloje, ir Jonas Vanagaitis (1869–1946), kaip su Rusija kariaujančios valstybės piliečiai⁴⁵.

³⁹ J. Jurginis, 1975, p. 77, 85.

⁴⁰ Tr. „Mokslo Draugijos susirinkimui pasibaigus“, in: *Viltis*, 1914, Nr. 133, p. 1.

⁴¹ „Lietuvių Mokslo Draugija“, in: *Viltis*, 1914, Nr. 128, p. 2–3, Nr. 129, p. 1–3, Nr. 130, p. 1–3, Nr. 131, p. 1–2, Nr. 132, p. 1, Nr. 133, p. 1; vieno iš numerių (Nr. 132) skyrelyje „Iš užsienių“ pasirodė informacija ir apie tai, kad *caras pasiuntė Austrijos cėsoriui telegramą su užuojauta dėl ipėdinio nužudymo*.

⁴² L. N. [Liudas Noreika], „IX Visuotinis Lietuvių Mokslo Draugijos susirinkimas“, in: *Vairas*, 1915, Nr. 20, p. 319.

⁴³ J. Jurginis, 1975, p. 106.

³⁹ P. Dovydaitis, „Istorijos filosofija ir jos problemos“, in: *„Vilties“ nemokamas mokslo ir literatūros priedas*, 1914, Nr. 9–10, p. 273–334.

⁴⁰ P. Dovydaitis, „Lietuvos istorijos raštai ir raštinkai“, in: *„Vilties“ nemokamas mokslo ir literatūros priedas*, 1915, Nr. 4, p. 120–122; čia glaustai argumentuotas ir *Lietuvos istoriografijos veikalų kritikos ir bibliografijos* skilties reikalingumas.

Kadangi periodizacijos, savotiškos struktūravimo laike problemos tiesiogiai susijusios ir su erdvės problematika, tai verta pasakyti porą žodžių ir šiuo klausimu. Atkreiptinas dėmesys, kad iki laikinosios sostinės su *Lietuvos universitetu* (toliau – LU), veikusiu 1922–1930 m. (nuo 1930 m. – VDU) etapo, istoriografijoje, pradedant XX a. pirmuoju dešimtmečiu, vienas svarbiausių lietuvių istoriografijos, istorikos ir lietuviškosios istorijos kultūros klostymosi geografinių centrų, turint galvoje pirmiausia LMD veiklą, buvo Vilnius. Miestas, kuriame, vaizdžiu apibūdininimu, 1904–1907 m. vyko kultūros lūžis, *revoliucinis modernizacijos procesų, individualistinio maišto ir tautinių bei socialinių aspiracijų sprogimas*⁴⁶, XX a. pradžios lietuviškosios istoriografijos manifestacijose suvokiamas kaip profesionaliosios lietuvių istoriografijos atgimimo ir išteklių centras. Taip buvo savotiškai atkartoti tuomet jau beveik prieš šimtmetį Vilniuje prasidėję ir dėl carizmo poveikio nutrūkę istoriografijos plėtros procesai⁴⁷.

2. Sociopolitinių sąlygų lūžis: istorijos institucionalizacijos problema kaip intelektualinių manifestacijų prielaida

Individualios biografijos požiūriu, o tai yra gana dažnas reiškinys mūsų (ir ne tik) istoriografijos istorijoje, stebint paskiro subjekto *tapimo istoriku* procesą, pabrėžiami gerai žinomi to tapimo momentai: išsilavinimas, pirmieji daugiau ar mažiau specialūs tam tikros intelektualinės srities darbai, mokslinių laipsnių gynimas ir daugelis kitų su istorijos kaip mokslo sklaida

susijusių dalykų (medžiagos paieškos, archyvinis darbas, mokslinė komunikacija, dalyvavimas vietiniuose ir tarptautiniuose mokslo forumuose ir t. t.). Tačiau biografinė prieiga, apie kurią Josifas Brodskis yra sakęs, kad tai – paskutinis realizmo bastionas, neretai iš savo žiūros lauko išleidžia platų visuomeninių veiksmų, sąlygų ir būsenų lauką. Todėl iš esmės *tapimo istoriku*, o kartu ir *istorijos moksliskėjimo* istorija dažnai yra pasakojama kaip savotiška *herojinė aukštos kvalifikacijos ir profesinio meistriškumo* istorija, tariant Pierre'o Bourdieu žodžiais, savotiška agiografija⁴⁸. Tačiau, remiantis sociologiniu istoriografijos moksliskumo kriterijumi, istorijos *sumokslėjimas* susijęs su profesionalizacija, istoriografijos išsiskyrimu į savarankišką visuomeninio darbo šaką bei atitinkamų institucijų atsiradimu. Vis dėlto, jei į sudedamąsias istoriografijos moksliskėjimo dalis, atsižvelgdami į Europos istoriografijos raidos patirtį, žvelgsime kaip į mokslo ir kultūros institucijų, specializuotų istorijai skirtų žurnalų atsiradimą, istoriko kvalifikacijos instituto atsiradimą (istorinių seminarų įsteigimą bei kvalifikacinių darbų gynimą) ar istoriografinių mokyklų sklaidą⁴⁹, istoriografijos moksliskėjimas ir profesionalizacija Lietuvoje pasirodys esąs vėlyvas, procesualus ir šiandien tebesitęsiantis reiškinys⁵⁰. Todėl, žvelgiant į isto-

⁴⁸ П. Бурдьё, 2005, p. 74.

⁴⁹ Pgl. Z. Norkus, 1996, p. 34–37.

⁵⁰ Viena vertus, XIX a. pirmosios pusės *Vilniaus istorijos mokykla* pasirodė stovinti profesionalizacijos įkalnėje su savo atstovų daugiašake veikla, su pertrūkiais veikiančia istorijos katedra ir nenuosekliai skaitomu istorijos kursu (taip pat su anuometinio Vilniaus universiteto rektoriaus Jano Sniadeckio nuostata, pasiekiančia mus iš 1805-ųjų, jog istorija svarbi gimnazijoje, kur ji turėtų susiklostyti į savarankišką šeštoje klasėje baigiamą kursą, o universitete ji išvis nereikalinga), plačiau apie tai žr. A. Šidlauskas, 1986, p. 41–42. Antra

⁴⁶ M. Kvietkauskas, 2007, p. 347.

⁴⁷ A. Šidlauskas, 1986.

riją kaip į profesinės praktikos klostymąsi, verta išryškinti ilgalaikius sociopolitinius ir sociokultūrinius pokyčius, laidavusius istorijos disciplinai profesinę sėkmę. Tam reikia pereiti nuo individualios *tapsmo istoriku* perspektyvos prie socialinės mokslo istorijos ir žvilgsnio į istoriografijos institucionalizacijos formas.

Mokslo institucionalizacija – vienas esminių šiandieninės mokslo sociologijos žodžių, kurį pasitelkus ieškoma tam tikrų būdingų ir ilgalaikių mokslinio žinojimo sklaidos dėsnų. Be to, jis sukuria prielaidas žvelgti į mokslą kaip į vieną iš socialinių institutų. Istorija šiandien taip pat svarstoma kaip socialinis institutas, kurio institucionalizuota prigimtis formuojasi veikiamą socialinės / kolektyvinės atminties, o kita vertus, ji pati daro poveikį visuomenės atminčiai, kokybiškai keisdama jos turinį ir orientacijas, vaidindama ypatingą vaidmenį kolektyvinio identiteto formavimo procesuose. Institucionalizacija bendrąja prasme yra procesas, kurio metu socialiniai reiškiniai įgauna aiškų pavidalą, yra standartizuojami, atsižvelgiant į tam tikras normas ir reikalavimus. Institucionalizuoti istoriografiją reiškia ją padaryti socialiai kontekstualiai įsišaknijusią – draugijų ir akademių institucijų veikloje, leidybos projektuose, bibliografinėse ir bibliotekinėse klasifikavimo sistemose, universitetinio išsilavinimo struktūroje, mokykloje, visuomenės šventėse, paminkluose, kalendoriuose, enciklopedijose, žiniasklaidoje ir t. t. Kitaip sakant, institucionalizuota istoriografija – tai visuomenės gyvenimo dalis, palaikoma idėjiškai ir moraliai, ga-

vertus, istoriografinių mokyklų klausimo šiandieninėje Lietuvos istoriografijoje kėlimas rodo, kad istorijos mokslo profesionalizavimas tęsiasi ir šiandien, žr. A. Nikžentaitis, 2004, p. 141–149.

linti pasitelkti visuomenines ir valstybines dotacijas savo sumanymams, turinti savo institucinį tinklą, išplėtota ir įsišaknijusi visuomeninio gyvenimo reljefe.

Taigi šiuo atveju svarbiausias klausimas – kaip, kokiais keliais Lietuvoje buvo pereita nuo *istoriografijos be istorikų* būsenos prie istorijos institucionalizacijos, prie atskirų istorijos sričių bei istorijos subdisciplinų standartizacijos? Koks institucionalizacijos kelias vedė Lietuvos istoriografijos tradiciją nuo mėgėjiško nespecializuoto užsiėmimo, kurį praktikavo įvairių profesijų atstovai, prie profesionalaus, akademiškai institucionalizuoto, specializuoto ir standartizuoto žinojimo, t. y. tokio, kurį mokslo istorikai vadina *normaliu mokslu*?

Istorijos mokslo institucionalizacijos procesai gana plačiai, įvairiais požūriais tyrinėti Vakarų istoriografijoje. Šių tyrimų pagrindu galima susidaryti detalai pagrįstą ir gana aiškų minimų procesų Vakaruose chronologijos vaizdinį⁵¹. *Masinė* istorijos institucionalizacijos banga Vakaruose sutampa su lietuviškosios spaudos lotyniškais rašmenimis draudimo laikotarpiu. Carinės Rusijos imperijos universitetiniuose centruose istorijos disciplinos institucionalizacija taip pat sparčiai plėtėsi būtent XIX a. antrojoje pusėje–XX a. pradžioje⁵².

Dėl nepalankių sociopolitinių aplinkybių Lietuvoje ar, tiksliau, lietuviškojoje

⁵¹ Pavyzdžiui, W. R. Keylor, 1975; G. Noiriel, 1990; P. den Boer, 1998; M. Bentley, 1999; *Historische Institute im internationalen Vergleich*, 2001; G. Lingelbach, 2003; I. Porciani, 2006; *Atlas of European Historiography*, 2010.

⁵² Tai patvirtinama daugelyje darbų, įskaitant ir tuos, kuriuose institucionalizacijos procesai nėra svarbiausias tyrimo dėmuo, žr. В. Брачев, 2001; Е. Ростовцев, 2004; С. Стельмах, 2005; Т. М. Бон, 2005; Д. Карев, 2007, p. 169–259; Н. Гришина, 2010; *Atlas of European Historiography*, 2010, p. 87–94.

tautinio judėjimo kultūroje tik XX a. pradžioje pradeda klostytis tam tikros sąlygos istoriografijos institucionalizacijai. Mažai to, būtent XX a. pradžioje vyksta ilgalaikis sociopolitinių sąlygų ir sociokultūrinės veiklos galimybių lūžis: ne tik leista be apribojimų statyti katalikiškus kryžius ir ant jų rašyti lietuviškus užrašus, ne tik atgauta lietuviškoji spauda lotyniškais rašmenimis ir 1905 m. manifestu gyventojams suteiktos pilietinės teisės (manifeste kalbama ir apie asmens neliečiamybę ir įvairias laisvės formas⁵³), o Vilniuje sukviestas *Didžiuoju* vadinamas Vilniaus Seimas. Minimu laikotarpiu laipsniškai radosi ir iš esmės naujos sąlygos mokslo ir kultūros plėtotei. Jos, žinoma, neaplenkė ir tų lietuvių, kurie XIX–XX a. sąvartoje ėmė *sistemiškai ir specialiau* studijuoti istoriją. Ši karta, kurios atstovai sudarė *Aukštųjų kursų* (1920 m.), vėliau ir LU (1922 m.) Kaune fakultetų mokomojo personalo branduolius, dar dažnai buvo, anot Zenono Ivinskio, *daugiadarbiai*. Amžiaus pradžioje Lietuvoje dar nebuvo tokių *drašuolių*, kurie išdrįstų pasivadinti istorikais⁵⁴. Netgi parašius disertaciją iš Lietuvos istorijos srities užsienyje, toks savęs apibūdinimas, nesant Lietuvoje istorijos mokslo institucijų, galėjo (socialiniu požiūriu) skambėti gana keistai. Jonas Totoraitis *Lietuvių tautoje* prisistatė kaip *dr. kunigas*, Jonas Yčas buvo *gimnazijos direktorius*, Ignas Jonynas – *gimnazijos mokytojas*⁵⁵ ir t. t.

⁵³ Plačiau apie mokslo ir meno institucijų steigimo politines, istorines ir kultūrinės prielaidas Lietuvoje XIX a.–XX a. pradžioje žr. E. Aleksandravičius, A. Kulakauskas, 1996, p. 295–318; R. Juzefovičius, 2007, p. 20–28.

⁵⁴ Tai iliustratyviai galima fiksuoti peržiūrėjus *Lietuvių Mokslo Draugijos*, veikusios Vilniuje nuo 1907 m., narių užsiėmimų sąrašus, skelbtus draugijos leidinyje *Lietuvių tauta 1907–1914 m.*

⁵⁵ *Iš lietuvių mokslo draugijos kronikos*, 1914, p. 455–465.

Žmonės prisistato kitiems paprastai pagal tai, kokia yra jų pagrindinė veikla, iš kurios jie užsidirba pragyvenimui. Šia prasme, matyt, nieko stebėtino, kad atkūrus valstybingumą ir institucionalizavus istorijos mokslą LU, istorikais profesionalais tapo buvę kunigai, mokytojai ar advokatai⁵⁶. Tačiau pats šis faktas neleistų *a priori* samprotauti apie tai, kad XX a. pirmaisiais dešimtmečiais Lietuvos nacionalinėje tradicijoje išvis nebūta istorikų. Kitaip sakant, jeigu kunigai, mokytojai ar advokatai kažkada nesivadino istorikais, tai dar nereiškia, kad jie lygia greta su savo pagrindine veikla negalėjo užsiimti istoriniais tyrinėjimais, taigi bent iš dalies būti ir istorikais. Tas *iš dalies* gali pasirodyti labai svarbus faktorius istoriografijos raidoje. Aišku, čia susiduriame su *mėgėjiškos istoriografijos* fenomenu, kuriam kartais pernelyg lengvai yra teikiamos įvairios vertybinės konotacijos. Pavyzdžiui, nusakant XX a. pradžios lietuviškosios istoriografijos įdirbius, teigta, kad profesionalumo stygius neretai būdavo kompensuojamas atsidavusiu ir kruopščiu darbu⁵⁷. Tačiau juk taip būtų galima pasakyti apie bet kurio laikotarpio (įskaitant ir šią dieną) mėgėjų (t. y. ne profesionalų) rašomas studijas ir tyrinėjimus. Vis dėlto ne visais laikotarpiais mėgėjiškoji istoriografija turi tuos pačius skiriamuosius požymius.

Tiek XIX a. antrosios pusės, tiek XX a. pradžios istoriografijos Lietuvoje buvo mėgėjiškos sociologine prasme, tačiau tai

⁵⁶ Vincas Trumpa šią situaciją pradėjus kurti *Lietuvos universitetą* ir specialistų trūkumo problemą yra gana šmaikščiai apibūdinęs taip: *Taip teisininkas ėmė dėstyti literatūrą, agronomas – pedagoginius dalykus, ekskunigas – anglistiką ir t. t.*, žr. V. Trumpa, 2001, p. 248.

⁵⁷ E. Aleksandravičius, A. Kulakauskas, 1996, p. 31.

nesutrukdė tarp jų įsižiebtį aštrioms prieštaroms ir atsiverti tam tikrai paradigminei prarajai. Šalia sociologinio mėgėjų istoriografijos apibūdinimo dar yra ir sociokultūrinis bei intelektualinis kontekstai. Šia prasme pats skirstymas istorikai mėgėjai, istorikai profesionalai gali pasirodyti kiek paviršutiniškas, o kartais ir neleidžiantis konceptualiau paaiškinti istoriografijos kaitos prigimties. Istorijos institucionalizavimas ir su juo tiesiogiai susijęs istorijos profesionalizavimas buvo ilgalaikis ir nevienaplanis procesas. Tai buvo laipsniškai nevienalytis, lietuviškojoje visuomenėje, pirmiausia inteligentijoje įsišaknijantis reiškinys, tačiau pati istorijos institucionalizavimo problema ir jos sprendimo variantai XX a. pradžioje, aišku, galėjo tapti reikšminga paskata platesnėms diskusijoms ir intelektualinėms manifestacijoms.

Bene ryškiausias XX a. pirmojo dešimtmečio bandymas nutraukti Lietuvoje ilgai dominavusią *istoriografijos be istorikų* tradiciją buvo iš Šveicarijos grįžusio jauno filosofijos daktaro, apgynusio disertaciją apie karalių Mindaugą, lietuviškojoje spaudoje 1905 m. inicijuota polemika. *Apie savo senovę turime mes raštų nedaug, ir tų pačių svarbiausieji (Daukanto) yra rašyti labai seniai. Per tiek laiko istorijos mokslas ir jos tyrinėjimo būdas toli nužengė. <...> Dabar vėl reikėtų suvartojant visas kritiško tyrinėjimo priemones atlikti darbas iš naujo*, – taip savo straipsnį pirmajame lietuvių dienraštyje pradėjo Jonas Totoraitis⁵⁸. Pagal Vakarų Europos pavyzdį (primindamas ir Pabaltijo vokiečių organizavimąsi tiriant istoriją), kur kiekvienas kraštas turi savo istorijos tyrinėjimui draugijas ir laikraščius, primindamas taip

pat nuo 1879 m. Tilžėje veikiančią *Lietuvių literatūros draugiją* (kuri 1903 m. turėjo 183 narius ir rinko žinias apie lietuvius, nors senajai Lietuvos istorijai skyrė visai mažai dėmesio), J. Totoraitis kvietė ir Lietuvos istorijos tyrinėjimuose pereiti nuo pavienių asmenų darbo srities prie kolektyvinės iniciatyvos. Kadangi jau atsiranda *vyrų, mūsų senove užsiimančių*, o tų, kurie tiesiog domisi šia tematika, yra dar daugiau, raginama steigti *draugiją Lietuvos istorijai tyrinėti*. Ši draugija, anot J. Totoraičio, turėtų leisti laikraštį, skirtą Lietuvos istorijos tyrinėjimams, taip pat pagal savo finansinį pajėgumą galėtų spausdinti ir istorinius veikalus. Inteligentai kviečiami prisidėti prie šio sumanymo *raštais ir skatiku*, o kartu nurodomas galimas draugijos veiklos mechanizmas bei įžiūrima ilgalaikė tokios draugijos veiklos vertė⁵⁹. Galimi draugijos nariai prašomi atsiliepti, pasakyti savo nuomones, o *Vilniaus žinios* kviečiamos tarpininkauti *susižinojime*.

Netrukus buvo ne kartą plačiau, su papildymais, galimos draugijos veiklos ir jos pobūdžio koregavimais atsiliepta į šį kvietimą: Vladas Nagevičius, dėkodamas J. Totoraičiui už iniciatyvą, siūlė steigti *istoriškai-archeologiską draugiją (nes Lietuvos istorijos tyrinėjimas yra sinonimu lietuviškos archeologijos tyrinėjimo)*, o jos

⁵⁹ Vyrų, kuriems rūpėtų Lietuvos istorija, turėtų kas metas dėti į draugijos išdą nors mažą mokedėlį. Už susirinkusius tokiu būdu pinigų būtų galima išleisti tam tikras laikraštis, kurio sandarbininkais būtų visi tyrinėjantieji Lietuvos istoriją. Patilptų jame visokį klausimai ir klausimėliai, kurie turi būti apdirbti prieš pradėsiant rašyti kokį nors rimtesnį istorijos veikalą, o be kurių istorijos rašyti negalima. Tokiu būdu palengvintų jįsai istorikams specialistams įžengiamąsias studijas, suvienytų juos ir padarytų pas mus pradžią istoriškiems tyrinėjimams, o tarp inteligentų pažadintų didesnį norą pažinti mūsų praeitį, Dr. J. Norus [Jonas Totoraitis], 1905, p. 1.

⁵⁸ Dr. J. Norus [Jonas Totoraitis], „Rūpinkimės Lietuvos istorija“, in: *Vilniaus žinios*, 1905, Nr. 63, p. 1.

tiksluose taip pat numatyti paveldosauginius ir muzeologinius veiklos aspektus⁶⁰. Juozas Tumas abejojo tuo, kad atsirastų pakankamai narių leisti vien istorijai skirtą laikraštį, o kartu, atkreipdamas dėmesį į etnografinių senovės papročių greitesnį nykimą nei istorinių raštų ir šaltinių⁶¹, siūlė kurti platesnio profilio istoriškai-etnografišką laikraštį ir kokiam porai šimtų inteligentų *susirišti į Istoriskai-Etnografišką Mokslo Draugiją*. J. Tumas taip pat pridūrė, kad sugebančių moksliskai rinkti etnografijos medžiagą ir susidomėjusių etnografinė problematika atsirastų kur kas daugiau nei užsiimančių vien istorijos dalykais, todėl tokia platesnio profilio draugija turėtų daugiau narių, o tai, leidžiant laikraštį, palengvintų galimybę *pakelti žymų darbą ir spaudos lėšų našta*⁶². Tarp įsitraukiančių į diskusiją dėl draugijos veiklos pobūdžio po truputį plėtėsi įsitikinimas, kad specialų istorinį išsilavinimą turinčių

inteligentų dar neatsirastų pakankamai tam, kad būtų galima steigti specialiai istorijai skirtą draugiją (be to, *etnografiškai-istoriškos draugijos darbas būtų įvairesnis ir plačiai publikai įdomesnis nei grynai istoriškas*⁶³), o istoriją, archeologiją ir etnografiją sujungus vienoje institucijoje, manyta, *ilgam laikui mums užtektų tokios draugijos*⁶⁴. Diskusijoje netrukus pasirodė ir abejojančiųjų tuo, kad būtų galima pasitenkinti specialia (istorijai, archeologijai ir etnografijai skirta) draugija: lietuvių kalbą, jos tarmes ir *lietuviškos kalbos žodyną* akcentuojantis autorius kvietė *budinti prie visų mokslo šakų, ne vien prie istorijos ar etnografijos*⁶⁵. Būsimasis Nepriklausomybės akto signataras Jurgis Šaulys reiškė įsitikinimą, kad tautai, norinčiai dar turėti ir savo ateitį, nereikėtų orientuotis vien į praeities tyrinėjimus apimančias sritis (folklorą, istoriją, archeologiją, etnografiją) ir *saldžiais senovės atminimais gyventi*:

Mes juk ne tik savo istorijos nežinome kaip reikiant (nors vis dėlto daugiau už kita ką!), – mes nežinome dargi savo krašto, savo žmonių gyvenimo, savo statistikos ir t. p. kitų tokių, būtinai reikalingų dalykų.⁶⁶

Todėl J. Šaulio jau aiškiai pakviesta steigti ne specialias atskirų mokslų draugii-

⁶⁰ *Istoriskai-archeologiškos draugijos* veiklos tiksluose V. Nagevičius išžiūrėjo keturis momentus: 1) moksliską Lietuvos istorijos tyrinėjimą; 2) Lietuvos senovės liekanų rinkimą, aprašymą ir globojimą; 3) tam tikro laikraščio įsteigimą; 4) ilgainiui lietuviško tautiško muziejaus įkūrimą, V. Nagevyčia [Vladas Nagevičius], „Atsiliepimas ant d-ro Noraus sumanymo“, in: *Vilniaus žinios*, 1905, Nr. 69, p. 1.

⁶¹ *Istorijos paminklai, kurie dar užsiliko, istorijos veikalai, gerai knygynuose sulaikomi, nesupelės dar 5–10 metų, kaip ligi šiol nesupelėjo; negu tik pelės dar vieną-antrą palėpėje užsimetusį dokumentą sučečios*, – rašė J. Tumas. Plačiau jis argumentavo senovės papročių aprašymo ir tautiškai etnografiško muziejaus reikalingumą, Juozas Tumas, „Istoriskai-Etnografiškas laikraštis“, in: *Vilniaus žinios*, 1905, Nr. 79, p. 1.

⁶² J. Tumas detalizavo, kad paprastų laikraščių forma tam sumanymui netinka. Tai turėtų būti *daugiau svarbaus turinio*, neperiodiškai išleidžiamos knygos ar sąsiuviniai, kuriems galėtų tikti, anot autoriaus, *Lituanicos* pavadinimas, Juozas Tumas, 1905, p. 1; šis J. Tumo samprotavimas apie projektuojamą draugiją buvo įtrauktas į 1899–1905 m. publicistikai skirtą raštų tomą. Ten taip pat rasime kritinį šio teksto komentarą, žr. Vaižgantas, *Raštai*, t. 6: Publicistika, 1899–1905, Vilnius, 1995, p. 288–291, 424–425.

⁶³ J. Bur. [Jonas Burba], „Prie d-ro Noraus sumanymo“, in: *Vilniaus žinios*, 1905, Nr. 85, p. 1.

⁶⁴ Įvairūs autoriai į diskusiją įsitraukė nusakydami savo jau atliktus darbus, įvardydami ateities planus, pavyzdžiui, *Draugijai susitvėrus, rinkčiau kiek galėdamas, senoviškas dainas, pasakas, priežodžius ir t. t. Šį tą jau ir dabar esu surinkęs, tik nėra kur dėti*, Šilgalys, „Prie etnografiškai-istoriškos draugijos kūrimo“, in: *Vilniaus žinios*, 1905, Nr. 123, p. 1.

⁶⁵ Jonas Šliogeris, „Prie d-ro J. Noraus sumanymo“, in: *Vilniaus žinios*, 1905, Nr. 152, p. 1.

⁶⁶ Jurgis Šaulys siūlė atkreipti dėmesį į lietuvių, kaip mažos tautos, gyvenimo sąlygas ir reikalavimus, taip pat pažvelgti į *rusinų* Ševčenkos vardo mokslo draugijos ir Rygos latvių draugijos pavyzdžius bei pasiūlyti jų patirtimi, J. Bekampis [Jurgis Šaulys], „Mūsų mokslo reikalai“, in: *Vilniaus žinios*, 1905, Nr. 105, p. 1.

jas, o įkurti vieną ir bendrą mokslo draugiją, kurioje įvairios atskiros mokslo šakos turėtų savo sekcijas, arba skyrius (istorija, etnografija, medicina, literatūra ir t. t.), ir kuri padėtų pamatus būsimai mokslo akademijai. Verta pažymėti, kad kai kurie autoriai į diskusiją įsitraukė savotiškai agituodami už platesnį istorijos pažinimo supratimą, nusistebėdami tuo, kaip nedrąsiai ir negausiai buvo atsiliepta į J. Totoraičio kvietimą, išvelgdami platesnę istorinio pažinimo reikšmę ir aiškiai jo potekstę:

<...> Savo istoriją mes žinome ne daugiau už Ilovaikį, Solovjovą ir kai kuriuos lenkų istoriškus beletristus. <...> Bet jei mums rūpi Lietuva kaipo savistovi [nepriklausoma] valstybė ir lietuviai kaipo tauta, atskira nuo kitų tautų įtekmės – turime rūpintis ne paviršutine, bet pilna savo istorija <...>. ⁶⁷

Vis dėlto ši mintis liko periferinė minimoje diskusijoje, ypač po to, kai į ją įsitraukė Jonas Basanavičius, dar kiek kitaip praplėsdamas ir pakeisdamas projektuojamos draugijos veiklos svarbiausius vektorius. Steigti draugiją vien istorijai tyrinėti būtų per anksti⁶⁸, nes tokia draugija, anot J. Basanavičiaus, būtų per daug specializuota, o jos programa *išeitų* per siaura. *Bet ar etnografija, apie kurią svajoja su viršum 20 metų d-ras Basanavičius, mums ne taip reikalinga, kaip [istorija]?* – citavo vieną iš diskusijos dalyvių J. Basanavičius. Jis

⁶⁷ Senis Betgyvas [Gabrielius Landsbergis-Žemkalis], „Prie d-ro Noraus sumanymo“, in: *Vilniaus žinios*, 1905, Nr. 99, p. 1.

⁶⁸ *Pas mus [istorikų] tikroje to žodžio prasmėje, kiek žinau, dar nebūtų; patsai Daukantas, kaip ir dauguma iš mūsų, buvo diletantas ir kompiliatorius. Ir [istorikai], kaip ir kiti specialistai moksle, žinoma, ir pas mus su laiku atsiras, bet dėl jų jau šiandien steigti draugiją, man rodos, būtų per anksti*, D-r Basanavičius [Jonas Basanavičius], „Dar kartą apie įsteigimą mokslo draugijos“, in: *Vilniaus žinios*, 1905, Nr. 153, p. 1.

priminė, kad jau ne kartą pats buvo siekęs mokslo draugijos sumanymą realizuoti, *kurios užmanymas, kaip tūlas žinos, siekia 1882 m.*⁶⁹ Paskutinis bandymas steigti *etnografišką draugystę* 1902 m. pasibaigęs visišku fiasko, nes, anot J. Basanavičiaus, *atsiliepė tiek pagirtinų tautiečių, kiek yra ant vienos rankos pirštų*. Padaręs istorinę įžangą ir naudodamasis savo autoritetu, J. Basanavičius išreiškia tikėjimą, kad galbūt dabartinėmis sąlygomis *lengviau būtų realizuoti įsteigimą panašios draugijos*, ir pats ragina tam susiburti *Lietuvos apšvietinius*. Šia prasme J. Basanavičius netiesiogiai atsiribojo nuo J. Totoraičio pradėtos polemikos, pasisakydamas už tai, kad steigama draugija neturėtų prisidengti kokio specialaus mokslo pavadinimu, tačiau turėtų būti tiesiog *mokslo draugija*, ir grįžo prie savo 1902 m. *etnografiškos draugystės* programos:

<...> nors specialistų toje, ar kitoje, mokslo šakoje mums trūksta, šiaip mokslė išsilavinusių vyrų pas mus ne vienas rastųsi ir tokioje tad draugijoje būtų susitelkę įvairių specialybių žmonės, kokius tuom tarpu Lietuva turi, ar turėt gali. Tokia mokslo draugija – „Lietuviškoji mokslo draugija“ – galėtų tuom laiku savo veiklume prieš akis turėti visuotiną lietuvių tautos išardymą par excellence, pagal mano paduotąją „Varpe“ (1902, p. 43) programą, kurią čion, mutatis mutandis, vėl atkartojau.⁷⁰

⁶⁹ Apie tai, kad jau antrus metus puoselėjamas *Lietuviškos mokslų bendrystės (draugystės)* įsteigimas, rašoma viename pirmųjų *Aušros* numerių redakcinių straipsnių, žr. „Ausros“ redakcija, „Apie insteigimą „Lietuvizkos mokslų bendrystės (draugystės)“, in: *Auszra*, 1883, Nr. 4, p. 89–92.

⁷⁰ Iš 15 programos punktų, nusakančių, kam draugijos veikloje reikėtų skirti daugiausia dėmesio, žvelgiant šiandieninėje Lietuvoje egzistuojančių klasifikacijų požiūriu, dėmesys paskirstomas taip: 1 tema skirta antropologijai (fizinei), 1 tema lietuvių kalbai ir jos dialektams, 2 temos istorijai, 2 temos archeologijai ir pa-

Atkreiptinas dėmesys, kad, sekant J. Basanavičiaus mintimi, lietuvių praeities ir lietuvių kilmės tyrimams keliami gana saviti uždaviniai: dėmesys telkiamas ne tiek į istorinių laikų praeities tyrinėjimus, kiek iš esmės į priešistorinius laikus, į klausimus, kas lietuvių tauta buvo gilioje senovėje, kokio lygio buvo jos senovinė kultūra⁷¹. Kadangi toji gilesnė senovė išsiaiškinama daugiausia naudojant folkloristikos šaltinius (renkant dainas, pasakas, geografinius ir žmonių vardus, patarles, priežodžius, sapnus, burtus ir kt.), tai būtent folkloristinė projektuojamos draugijos veikla, anot J. Basanavičiaus, turėtų būti svarbiausia draugijos veiklos programos dalis. J. Basanavičiaus išskirti įvairių lietuvių tautos sričių tyrimai⁷², akcentuojamas daiktų rinkimas tautiniam muziejui ir bibliotekos kūrimas, steigimas *ypatingo*

veldosaugai, 4 temos folkloristikai, 5 temos etnografijai, D-r Basanavičius [Jonas Basanavičius], „Dar kartą apie įsteigimą *mokslo draugijos*“, in: *Vilniaus žinios*, 1905, Nr. 153, p. 1.

⁷¹ Apie lietuvių gyvenimą Europos šiaurėje tarp vokiečių ir slavų, anot J. Basanavičiaus, yra *gana likę* paminėjimų kronikose, raštuose, archyvuose, todėl ir ši istorija *gali būti aprašyta ne su taip didžiu vargu*. Tačiau kur kas sunkiau atsakyti į *gilesnės senovės* ir lietuvių kilmės klausimus nei į paprastus istorinių laikų klausimus. Būtent čia ir įžvelgiama ypatinga folkloristinių šaltinių vertė: <...> *mes turime didžios vertės archyvus, dar beveik niekam nežinomus ir nesuvargotus, mūsų dainose, pasakose, geographiškuose ir žmonių varduose, kurie, kaip koki suakmenėjusieji neišpasakytinai gilos senovės liudytojai su laiku suteiks mums daug šviesos apie mūsų tautos kilmę ir istoriją dar toje gadynėje, kada lietuvių proseniai Maž. Azijoje ir ant Balkanų pusiasalio buvo apsigyvenę*. Tai reiškia, kad savo hipotezę apie lietuvių kilmę iš Mažosios Azijos ir jos įrodymą J. Basanavičius pateikė kaip programinį LMD tyrimų tikslą. Apie senovišką lietuvių kultūrą žinoma labai nedaug, o ir tos žinios, kurios yra, dažnai pasirodo, pasak J. Basanavičiaus, *iškoneveiktame per svetimitaučių neobjektyvumą* pavidale.

⁷² J. Basanavičiaus programoje tyrimų sritys sugrupuojamos taip: a) tautos ypatybių ir jos kilmės tyrimai; b) lietuvių istorijos tyrimai; c) dvasiškosios ir materialinės lietuvių kultūros tyrimai.

organo apgarsinimui surinktos raštiškos medžiagos rado atgarsį⁷³ ir įgavo tęstinumą 1907 m. įkurtos LMD darbotvarkėje.

J. Totoraičio inicijuota diskusija atskleidė bent keletą svarbių faktų apie istorijos institucionalizacijos modernėjančioje Lietuvoje ištakas. Viena vertus, diskusijos parodė, kad lietuviškojoje inteligentijoje Lietuvos istorijos tema jau nebuvo naujiena ar netikėtumas, o kai kurių diskusijos dalyvių požiūriu, nors istorija ir prastai pažįstama inteligentijos, vis dėlto geriau nei daugelis kitų mokslo sričių. Tai reiškia, tikėtina, kad istorija kaip lietuvių tautinio judėjimo dalis inteligentijos sluoksniuose jau buvo tapusi ir pasaulėžiūros dalis, o kartu ir mėgėjiško tiriamojo intereso patenkinimo vieta. Antra vertus, kaip specializuotas žinojimas istorija pasirodė dar neturinti pakankamos, galima sakyti, *kritinės masės* specialų išsilavinimą turinčių asmenų, kurie imtų burtis į specialiam žinojimui plėtoti skirtą istorinę draugiją. Taip pat atkreiptinas dėmesys, kad XX a. pradžioje specialiai istorijai skirta draugija galėjo atrodyti kuriama politiškai labiau ne laiku nei etnografinė ar folkloristinė draugija. Pagaliau, trečia, diskusijos parodė, kad XX a. pradžioje būta labai įvairių istorijos ir lietuvių tautos praeities sampratų, o iš jų aiškėjo, kad šalia istorijos ir istorinio žinojimo, projektuojant LMD programą, visai greta pasirodė ir archeologija, etnografija, folkloristika ir kitos disciplinos kaip integralūs lietuvių tautos praeities įvairių aspektų tyrimų dėmenys.

Diskusija dėl specialios istorijos tyrinėjimams skirtos draugijos ir specialaus

⁷³ J. Basanavičiaus sumanymas netrukus rado atgarsį ir organizuojant susirinkimą dėl draugijos steigimo, J. G-y, „Prie D-ro Basanavičiaus sumanymo“, in: *Vilniaus žinios*, 1905, Nr. 207, p. 1.

istorinio leidinio tam tikrą, modifikuotą realizaciją įgavo ne tik nuo 1907 m. pradėjusioje veikti LMD, bet ir netrukus istoriografijoje išryškėjusiose platesnėse polemikose, kritikoje, istorikos bei istoriografijos atnaujinimo naujovių manifestacijose.

3. Kritika, polemikos, manifestai: naujoji istorija vs patriotinis pragmatizmas

Istorikos raidos požiūriu keltinas konkretus klausimas – kada Lietuvos istoriografijoje išvelgtinas kritinės minties įsiskverbimo atskaitos taškas ir sąlyginis atsiribojimas nuo akivaizdžiai pragmatinių istoriografijos poteksčių? Bandydami atsakyti į šį klausimą, pirmiausia pasitelkime vieno autoriaus svarstymą apie sunkų lietuvių istoriografijos vadavimąsi iš pragmatizmo, lėtą ir laipsnišką perėjimą prie istorijos kaip kritinio tyrinėjimo. Sentimentalų prarastų amžių ilgesį įveikęs *Varpas*, kaip teigiama, gali didžiulius gerokai pozityvesnėmis ir objektyvesnėmis istorijos rašymo charakteristikomis. Tačiau čia pat drąsiai apibendrinama, kad abi (tiek *Aušros*, tiek *Varpo*) istoriografijos susijusios su fikcija ir mitais, o įveikti jų pragmatinius didaktinius sumanymus buvę nelengva:

Pozityvistinio nešališkumo ir objektyvumo pėdsakų būtų sudėtinga surasti *Varpo* istorinėse studijose, kurios buvo skirtos lietuvių tapatybės, nepriklausomos nuo lenkų ir rusų, formavimui. Pavyzdžiui, straipsnio prieš sulenkėjusius lietuvius, kurie piktinosi lietuvių kalba esant „vulgaria“, autorius argumentuoja, kad „šia kalba savo laikais kalbėjo didysis Gediminas, Algirdas, Kęstutis, Birutė ir Vytautas Didysis“. 1894 m. keliuose *Varpo* numeriuose pasirodė tvirtinimų apie rusų „lietuviškumą“, kurie grindžiami absurdiškais argumentais: Vitebskas tariamai kilo iš lietuviško žodžio *vyti*, Pins-

kas iš *pinti*, Drūckas iš *drūtas*, Smolenskas iš *smala* ir t. t. Taigi, devyniolikto amžiaus lietuvių istoriografijos diskurse vyravo fantazijos (neigiama prasme) ir lengvatikybė bei blogai išvystyti kritiniai gebėjimai.⁷⁴

Taip XIX a. pabaigos lietuvių istoriografiją kvalifikuoja šiandieninis autorius, tačiau įdomu ir kiek netikėta, kad panašūs vertinimai fiksuojami ne tik dabartiniuose darbuose, bet ir kai kuriuose XX a. pirmojo dešimtmečio tekstuose, kuriuose lietuvių istoriografijai, domėjimuisi istorija siūloma ne tik nusimesti didaktinį patriotinį pamokymų patosą, bet ir eiti istoriografijos kaip kritinio tyrinėjimo link⁷⁵.

Laipsniškai keičiantis sociopolitinėms sąlygoms, atsiveriant tam tikroms darbo su istorijos šaltiniais galimybėms (anksesnė istoriografija iš esmės tenkinosi įvairių istorinių darbų kompiliavimu⁷⁶), tam tikras universitetinį humanitarinį išsilavinimą (kartais ir istorijos mokslo srities) turinčiųjų ir į Lietuvos istorijos tyrimus ateinančiųjų konfliktas su senesniąja savamoksliška, pragmatiškai orientuota XIX a. pabaigos tautinio judėjimo istoriografija buvo, galima sakyti, užprogramuotas. Norint užčiuopti šio konflikto pagrindą, reikia bent fragmentiškai žvilgtelėti į XIX a. pabaigos lietuvių istoriografiją ir jos turinį. Tai svarbu keliant klausimą, iš kokio pobūdžio pragmatizmo, iš kokio istorijos pavidalo buvo siekiama išsivaduoti. Atsakius į šį klausimą, tikėtina, labiau motyvuotos pasirodys ir *mokslėškiau* orientuotų kritikų pažiūros. Kelios citatos:

⁷⁴ A. Tereškinas, 1997, p. 13–16.

⁷⁵ Ypač būdinga šio pokyčio iliustracija gali būti 1906 m. trečią kartą pasirodžiusios pataisytos Jono Mačiulio-Maironio *Lietuvos istorijos* recenzija, parašyta Augustino Voldemaro, in: *Vilniaus žinios*, 1906, Nr. 242 (560), p. 3; Nr. 277 (595), p. 4.

⁷⁶ J. Jakštas, 1974, p. 221–238.

Lietuviai tikėjo ir antrąjį gyvenimą, kuriame dūros numirėlių dvasios (vėlės) besilinksminančios, saldų midų gerdamos, baltus drabužius dėvėdamos, plačiose lovose gulėdamos, vokiečiams patarnaujant. <...>

Jogaila teturėjo 26 metus, kai paėmė į savo rankas visos Lietuvos vairą. Buvo tai jaunikaitis negilaus proto ir silpno būdo, lengvai pasiduodąs svetimai įtakai ir greitas įtarti. <...>

Vytauto viešpatavimas tai garbingiausias lietuvių istorijos lapas. Niekados Lietuva nei pirma, nei paskui nebuvo tokia galinga ir tvirta, kaip Vytautui valdant; jo laikotarpis gali teisingai vadintis kulminacinis lietuvių veikaluose. Nėdirdžio ūgio, šviesaus veido Vytautas, apsivilkęs moteriškais rūbais, Krėvos kalėjime buvo tikrai panašus į mergaitę. <...>

<...> Niekas taip aiškiai neparodo valdovo didybės, kaip tikras ir nuoširdus visos šalies gailėsis, jam mirus. „Ir, pakilo Lietuvoje, rašo vienas istorikas, verksmas ir graudus vaitojimas per 8 dienas... Visi verkė, nustoję tėvynės tėvo ir, tartum, jausdami, kad krikščioniškos Lietuvos didybė su juo iškilo ir su juo pasibaigė“ <...>; jo gyvenimas tai poetišiausias Lietuvos istorijoje laikotarpis; jojo giesmė, jei kada poėta išdrįs apie jį giedoti, bus tikra epopėja, kupina rimtumo ir didybės.⁷⁷

Taip samprotauta vienoje įtakingiausių XIX a. pabaigos–XX a. pradžios lietuvių istoriografijos knygų. Atkreiptinas dėmesys, jog knygos autorius Jonas Mačiulis-Maironis savo darbo pratarmėje trumpai pažymėjo, kad apie lietuvių darbus plačiau *tiktai vienas Daukantas terašė lietuviškai (arba tikriaus sakant žemaitiškai), bet jo darbas „Pasakojimai apie veikalus Lietuvių“, nors plačias ir kartais naujas pa-*

⁷⁷ Maironis, *Raštai IV: Lietuvos praeitis*. Ketvirtoji laida, žymiai perdirbta, Kaunas, 1926, p. 16–17, 21, 23, 129–134.

*duoda žinias, tačiau yra parašytas nepragmatiška ir, tikriaus sakant, yra medžiaga istorijai, bet ne pati istorija*⁷⁸. Autoriaus pragmatizmas kaip tik atsiduria kritikos taikinyje.

Atskirai būtų galima nagrinėti klausimą, kodėl XX a. pradžios studentams humanitaroms laisvas, lengvas, literatūrinis *istorijos* nupasakojimas atrodė nepatikimas, kėlė tam tikrų abejonių. Tačiau aišku, kad būtent su šiomis abejonėmis galime sieti naujovių ir kitokio istorijos supratimo genezę. 1906 m. recenzijoje, skirtoje trečią kartą pasirodžiusiai Jono Mačiulio-Maironio *Lietuvos istorijai*, išvelgtinas tam tikras kritiškai orientuotos istoriografijos atskaitos taškas Lietuvos istorinėje kritikoje⁷⁹. Tačiau vienoks ar kitoks lūžis, transformacija dažnai pamatoma tik retrospektyviai, taip pat pasitelkiant lyginamąją perspektyvą.

Prieš pereidami prie istoriografinių polemikų analizės, dar stabtelėkime prie dabartinių tyrimų. Viename iš Lietuvos istoriografijai skirtų straipsnių metodologinė istorijos mokslo situacija tarpukario Lietuvoje nusakoma taip:

Nepriklausomoje Lietuvoje tarp dviejų pasaulinių karų, vyko metodologinis persiorientavimas iš Simono Daukanto ir Jono Basanavičiaus pragmatinio-didaktinio romantizmo į pozityvizmą. Tai Lietuvos istorikų teorinių ir metodologinių paieškų metas.⁸⁰

Nesigilinant į šioje citatoje vartojamą sąvokų pagrįstumą, reikia atkreipti dėme-

⁷⁸ Maironis (Š. M-lis) [Jonas Mačiulis], *Lietuvos istorija: su kunigaikščių paveikslais ir žemlapiu*, 3-ią kartą atspausa ir partaisyta, Petropilis: išleista „Lietuvių laikraščio“ pinigais, 1906, p. 4.

⁷⁹ A. Voldemaro recenzija Maironio *Lietuvos istorijai* (1906), in: *Vilniaus žinios*, 1906, Nr. 242 (560), p. 3; Nr. 277 (595), p. 4.

⁸⁰ P. Lasinskas, 2002, p. 89.

sį, kad metodologinio persiorientavimo *nuo pragmatizmo* pradžią lietuvių istoriografijoje aiškiai reikėtų nukelti į XX a. pradžią. Būdinga, kad visų didžiųjų vadinamosios *aušrinės istoriografijos* klasikų (J. Basanavičiaus, J. Mačiulio-Maironio, J. Šliūpo) darbai XX a. pradžios aštuonerių metų laikotarpiu (1903–1910 m.) atsiduria jaunesnės kartos kritikų (A. Janulaičio, A. Voldemaro ir M. Biržiškos) peržiūros taikinyje. Šias *kritikas* tiek, kiek jos orientuojasi į naujus istorijos rašymo horizontus, kitokius metodologinius principus, manytina, galima vadinti tam tikrais *istoriografiniais manifestais*. Juo labiau kad kai kurias tų naujovių jau bandyta analizuoti, o vienas tekstų, apie kurį bus kalbama šioje straipsnio dalyje, esamoje tyrimų tradicijoje jau buvo pristatytas būtent kaip manifestas⁸¹.

3.1. Augustinas Voldemaras: arogantiškas išsišokėlis ar refleksyvus kritikas?

Tam tikra prasme išskirtinė vieta tarp kritikų, kaip bus matyti, tenka Augustino Voldemaro tekstams. Įsigilinus į A. Voldemaro parašytą J. Mačiulio-Maironio 1906 m. išleisto, pataisyto ir išplėsto istoriografinio darbo recenziją, galima fiksuoti, kad čia pasisakoma pirmiausia prieš *tautiškai patriotinę istoriosofiją* ir prieš poetinę, vartojant

⁸¹ Giedrius Viliūnas, analizuodamas XX a. pirmosios pusės lietuvių literatūros mokslo situaciją, yra akcentavęs Mykolo Biržiškos ieškojimus amžiaus pradžioje. Tuo metu, anot Viliūno, M. Biržiška ne tik paskelbė darbų iš savo svarbiausių mokslinių interesų sričių, bet ir formavo savo koncepcijas, išryškindamas vienos įtakingiausių tarpukario Lietuvos literatūros mokslo mokyklų – *literatūrinio pozityvizmo – metodologinę* programą. M. Biržiškos 1910 m. straipsnį *Apie literatūros istoriją ir mūsų „istorijas“* autorius manė esant *lietuvių literatūrologinio pozityvizmo manifestą*, žr. G. Viliūnas, 2003, p. 262–263, 278.

Benedetto Croce's terminą, istoriografiją. Kitaip sakant – prieš tokią istoriografijos formą, kurioje jausmai ir emocijos nustelbia protą ir analitinį tyrimo dėmenį. Poetinė istoriografija, anot Croce's, yra lyrinė jausmo, vaizduotės istoriografija, kurioje intuityvusis pradas užgniaužia mąstymą. Ja galima vadinti ir istorinę beletristiką, pretenduojančią į istoriografijos vardą⁸². Bet kuriuo atveju ilgaamžis istoriografinis pragmatizmas buvo persmelktas poetinių ir retorinių istorijos perteikimo aspektų, be vienokio ar kitokio pasidavimo jausmui dar turėdamas aiškų praktinį didaktinį tikslą – mokyti, auklėti ir šviesti. Šiuo atveju pragmatiškai orientuota *Lietuvos istorija*, kurioje dar veikia *krivių krivaičiai, vaidilos ir vaidelytės*, atsiduria kritikos centre, kartu su tautiškai patriotine argumentacija:

Autoriui, matyt, rodosi, jog kai kurių istorikų nuomonės, kurios gali pažeminti ar šiaip, ar taip lietuvius, mažai tegali arba ir suvis negali įkvėpti tėvynės meilės, – ir jis prieš jas kariauja. Prisistebėkim, kaip jis gina Vytautą nuo svetimtaučių istorikų užpuldinėjimų: „Klysta tie, sako p. Maironis, kurie sako, būk Vytautas pabaigoje savo viešpatavimo papuolęs į Vokietijos ciesačiaus Zigmanto ir kryžiuočių tinklą ir tiktai per savo didybę geidęs karališko vainiko. Tokia pažvalga yra neteisi. Sunku tikėti, kad Vytautas, taip didis visuose savo darbuose, būtų davęs įbruklinti save į spąstus tokiam Zigmantui, kursai nieku didžiu neatsiženklino, ir toli buvo nelygus mūsų Vytautui“ (p. 113). Šitą citatą padariau kaip pavyzdį p. Maironio tautiškos argumentacijos, kuri logikos reikalavimų visai nenori pripažinti. <...> savaiminis vardų kraipymas belietuvinant juos kaip nors, pareina iš viršminėto patriotinio jausmo.⁸³

⁸² Z. Norkus, 1996, p. 109.

⁸³ A. Voldemaro recenzija Maironio *Lietuvos istorijai* (1906), in: *Vilniaus žinios*, 1906, Nr. 242 (560), p. 3.

J. Mačiulio-Maironio *Atsakymas mano kritikui*⁸⁴ buvo gana literatūrinis, besiremiantis literatūros klasikais, metaforiškas, tam tikra prasme *supoetinantis* pačią A. Voldemaro kritiką. Pirmiausia, J. Mačiulis-Maironis buvo įsitikinęs, kad jei A. Voldemaras būtų pasistengęs paaiškinti, dėl ko priekaištauta kritikoje, kuo skiriasi *pragmatiškas* istorijos rašymo būdas nuo *genetiškojo*, tai *nemažai, kaip spėju, būtų žmones prijuokinęs!* Nemažą dalį atsakymo užima svarstymas apie tai, kad A. Voldemaras per daug dedasi suprantąs, kaip reikėtų rašyti istoriją – *Tikras vokiečių Momsenas, istorijos studijose pražilęs:*

Prisiklausęs ant pirmojo [pirmajame] universitatės kurso [kurse] moksliskai skambančių žodžių, kaip: objektyvinės išlygos, istorijos sintezės, rašijinė tradicija, genetiškas ir pragmatiškas rašymo būdas ir t. t., beria juos kaip iš rankovės, kur reikia ar nereikia, tarsi, norėdamas prieš visuomenę pasigirti savo gilia erudicija.

Atsakyme atsiribojama nuo priekaištų dėl perdėto patriotinio jausmo, kurį, pasak atsakymo autoriaus, A. Voldemaras dažnai prikiša, nes, J. Mačiulio-Maironio manymu, tai jau subjektyvus pasirinkimo dalykas – *vienam patinka vargonai, kitam svagonai!* Atkreiptinas dėmesys, kad recenzijos pradžioje A. Voldemaras padarė vieną išlygą. Kadangi recenzuojamas 1906 m. J. Mačiulio-Maironio darbo leidimas yra ne tik perdirbtas, bet ir papildytas visai nauja dalimi, skirta raštijos istorijai, į šį darbą, pasak A. Voldemaro, galima žiūrėti kaip į visai naują veikalą. Todėl ir reikalavimai darbui jau kitokie, kurių, anot A. Voldemaro, nebūtų buvę galima kelti prieš 20 metų pasirodžiusiam pirmajam

leidimui⁸⁵. Iš esmės nekreipdamas dėmesio į šią išlygą, užimdamas gynybinę, tačiau kiek herojišką poziciją, J. Mačiulis-Maironis gana aiškiai atsiribojė nuo priekaištų:

Nelaukdamas, ligi mūsų mokslo vyrai, anot p. Voldemaro stiliaus, bedirbantieji istorijoj, prisirengs kada ir šaltinius pertikrinti, ir jų rinkinį sutvarkyti, ir pamatinius klausimus išrišti ir bent kokią monografią parašyti, žodžiu sakant, nelaukdamas, kol saulė patekės ir medus į gerklę varvės, parašė jau 20 metų atgal istoriją bent mažai apšviestiems žmonėms, o visuomenei, neatsižinojus pirma, kokius p. V. užreikš iš autoriaus reikalavimus ir kaip jo veikalą apibūdins, prireikė net trečiojo leidimo.

Tikėtina, kad J. Mačiulį-Maironį, kurio darbo įvairūs leidimai susilaukė ne vieno ypač teigiamo įvertinimo, stipriai užgavo kritiškoji recenzija, nes dar kartą leisdamas savo istoriją po 20 metų (1926 m.) savo rinktinių raštų serijoje autorius pateikė vieną pastabą, kurios adresatą galima nuspėti: *Mūsų kai kurie šaunūs vyrai nepraleidžia progos, neparodę savo gilios erudicijos, skaudžiai kitus kritikuodami, bet patys pozityvaus darbo veikalais nemėgsta pasirodyti*⁸⁶. Šiame kontekste pažymėtina, kad nors savo atsakyme J. Mačiulis-Maironis labiausiai stengėsi parodyti kritiko formuluočių ir sprendimų nelogiškumą, patarė autoriui *užsiimti kokių nors naudingesniu darbu, nekaip rašinėjimu niekam vertos, nesubrendusios kritikos*, vis dėlto po 20 metų rengdamas ketvirtąjį iš esmės pertvarkytą *Lietuvos praeities* leidimą

⁸⁵ Pirmasis leidimas: Stanyšlovas Zanavykas [Jonas Mačiulis], *Apsakymai apie Lietuvos praeigą* (1886), Tilžė: karsztu Lietuvos mylėtojų spausdinta pas O. v. Mauderodės, 1891, 186 p.

⁸⁶ Maironis, *Raštai IV: Lietuvos praeitis*. Ketvirtoji laida, žymiai perdirbta, Kaunas, 1926, p. 3.

⁸⁴ Maironis, „Atsakymas mano kritikui“, in: *Vilniaus žinios*, 1906, Nr. 254 (572), p. 1–2.

daug kur atsižvelgė ir į kritiškojo recenzento pastabas⁸⁷.

Ilgalaikėje istoriografijos raidos perspektyvoje A. Voldemaro priekaištai ir kritinės pastabos neatrodo naivūs ar nebrandūs. Savo kritikoje jis iš esmės siūlo orientuotis į naują istorijos tyrimų pasaulyje situaciją, į atnaujintą istoriografijos teorijos ir metodologijos programą. Išnašoje nurodydamas klasikinį XIX a. antrosios pusės istorijos metodologijos darbą, kuris ir dabar vertinamas kaip istorijos metodo kanono pavyzdys (Ernsto Bernheimo *Lehrbuch der historischen Methode*, kuris pirmą kartą pasirodė 1889 m.), A. Voldemaras jau pirmajame, 1904 m. pradėtame leisti dienraštyje lietuvių kalba kvietė išsivaduoti iš tam tikro mokslinio ir kultūrinio provincializmo. Prasminga atkreipti dėmesį, jog Ernsto Bernheimo istorikui praktikui, istorijos studentui skirti istorijos metodologijos ir šaltinių kritikos pagrindų darbai ilgainiui dar stipriai populiarėjo ir pasirodė tokiais leidimais, kurie perkopė vienženklį skaičių pakartojimų vokiečių kalba ir buvo išversti į daugelį kitų kalbų. Nenuostabu, kad A. Voldemaras šiuo požiūriu pasirodė kaip savotiškai įspėjęs ir lietuviškosios istoriografijos raidos trajektoriją, nes E. Bernheimo, vėlyvojo istorizmo metodologinės programos klasiko, *epochiniai* darbai ilgainiui tapo plačiai žinomi ne tik pasaulinėje istorikų bendruomenėje, bet tarpukariu išpopuliarėjo ir Lietuvoje, rado atgarsį ir lietuviškojoje išėvijoje jau Šaltojo karo metais⁸⁸.

A. Voldemaro ir J. Mačiulio-Maironio 1906 m. polemika, nors iliustratyvi ir bū-

dinga, kalbant apie į moksliškumą orientuotos istoriografijos prielaidų sankirtą su pragmatine, didaktine, sąmoningai literatūrizuota istoriografija, o kartu ir apie tam tikrą *tarpparadigminį nesusikalbėjimą, nebendramatiškumą*, nebuvo vieniša XX a. pradžios Lietuvoje. Istorijos kaip literatūrinės fikcijos kritika įgavo įvairius pavidalus, pradedant bandymu konceptualiai atnaujinti, permąstyti vieną iš *visuomenės istorijos mokslo šakų – literatūros istoriją*, o baigiant tuo, kad ir į pačią grožinę literatūrą pažvelgta mokslinės tiesos siekiančiu požiūriu.

3.2. Mykolo Biržiškos programiniai ir kritiniai tekstai

1910 m. straipsnyje *Apie literatūros istoriją ir mūsų „istorijas“* Mykolas Biržiška ėmėsi permąstyti, kokios yra ir kokios turėtų būti literatūros istorijos⁸⁹, t. y. mėgino atsakyti į klausimus, kokios yra europinės literatūros istorijos tendencijos, ko joms trūksta ir kas jose tinkamai akcentuojama, taip pat išsiaiškinti, ko stokoja ir su kokiais *prietarais* susiduria beprasidedanti lietuvių literatūros tyrinėjimo tradicija. Svarbiausias straipsnio samprotavimas buvo apie tai, kaip visuomeniniai santykiai (*visuomenės santykiai*) daro vienokią ar kitokią įtaką visuomenės kultūrai. Iš to kyla, kad įvairūs visuomenės sluoksniai ir jų tarpusavio santykiai palieka savo žymes literatūros raidoje – ilgainiui tyrinėtojams labiau įsigilinant į visuomeninius procesus, pasak M. Biržiškos, *surandamas atitikimas, vėlėliau ir priežastinė raštijos priklausomybė nuo viešpataujančių ar tebeįvykstančiųjų visuomenės santykių – „talentai“ tiktai*

⁸⁷ V. Zaborskaitė, 1987, p. 290–291.

⁸⁸ Plačiau apie E. Bernheimo klasikinių istorijos metodologijai skirtų darbų populiarumą pasaulyje ir Lietuvoje žr. R. Torstendahl, 2000, p. 10–15; R. Torstendahl, 2003; A. Gieda, 2014, p. 132–134, 142–149.

⁸⁹ Mykolas Biržiška, „Apie literatūros istoriją ir mūsų istorijas“, in: *Visuomenė*, 1910, Nr. 2, p. 45–49.

*giliau ir vaizdžiau už kitus juos išreiškia*⁹⁰. Paprastai literatūros istorijos rašomos „*su-sipratusių*“ *buržuazijos tarnautojų*, todėl dažna literatūros istorija mieliau užsiima gana paviršutiniškais dalykais (ypatingą dėmesį skiria biografinėms ir bibliografinėms prieigoms). Todėl, pasak M. Biržiškos, literatūros istorikai nėra linkę gilintis į „*visuomenės santykius*“, kurie *kaži-kur gali nuvesti!* Tačiau, autoriaus požiūriu, laipsniškai atsiranda ir tokių literatūros tyrinėtojų⁹¹, kurie vis labiau atveria visuomeninius literatūros pagrindus: *kurie vis labiau „nužemina“ literatūrą*, ieško jos ryšių su *teritorijos ir gentinėmis ypatybėmis*, domisi politikos ir kultūros pokyčiais bei jų poveikiu visuomenei (pirmiausia inteligentijai), o iš to – ir poveikiu literatūrai. Tai, anot autoriaus, *pirmieji žingsniai prie nelabųjų visuomenės santykių*. Akyliau į visuomeninį kultūros ir literatūros pagrindą įsižiūri ir drąsesnius žingsnius visuomenės santykių studijų kryptimi daro, pasak M. Biržiškos, kai kurie lenkų ir rusų *jaunesnieji istorininkai*⁹².

⁹⁰ Ten pat, p. 45–46.

⁹¹ Iš tokių pirmūnų M. Biržiška nurodo: natūralizmo teoretiką, sociologinio pozityvizmo šalininką, prancūzų meno istoriką Hyppolite Taine (1828–1893), vokiečių literatūros istoriką Hermanną Hettnerį (1821–1882), danų literatūros tyrinėtoją ir natūralizmo teoretiką Georgą Brandesą (1842–1927), socialinio utilitarizmo literatūroje, sociokultūrinių literatūros pagrindų analizės šalininką, lenkų filosofą ir literatūros kritiką Piotrą Chmielowską (1848–1904).

⁹² Iš *jaunesniųjų istorininkų* buvo nurodytas Anatolijus Lunacharskis (1875–1933), rusų literatūros tyrinėtojas, vienas marksistiškai orientuotų revoliucionierių, nuo 1917 iki 1929 m. dirbęs pirmuoju sovietų liaudies švietimo komisaru, ir Stanisławas Brzozowski (1878–1911), ankstyvųjų K. Marxo raštų interpretatorius, istorinio materializmo šalininkas, ryškus XIX a. lenkų literatūros kryptių tradicionalizmo ir provincializmo kritikas. Czesławo Miłoszo vertinimu S. Brzozowski – vienas iškiliausių lenkų filosofų, o XX a. lenkų literatūroje būtų sunku surasti kitą rašytoją su tokiais plačiais užmojais. Neatsitiktinai Cz. Miłoszas specialiai

Pereidamas prie lietuvių literatūros istorijos apibūdinimo, M. Biržiška stabteli prie to, kad būtent lietuvių literatūros istorija (kuria užsiima tiek patys lietuviai, tiek vokiečių, lenkų, rusų autoriai, t. y. *lietuvių literatūros istorininkai*), yra bene labiausiai apleista tyrimų sritis, nes kai kuriose srityse jau šis tas nuveikiama, pavyzdžiui, kalbos dalykuose, Lietuvos istorijoje (*jei Lietuvos istorijos bent kai kuriais sveltimais veikalais galime pasidžiaugti*), o lietuvių literatūros istorija netgi minėtu paviršutinišku būdu dar tebėra *menkai teiširta*. Ir jeigu *bibliografija dar šiaip bei taip apdirbta*, tie dažnai svarbūs darbai ir darbeliai vis dėlto tėra pagalbiniai veikalai, o ne pati literatūros istorija. Pastarosios kontekste kaip pavyzdžius nurodydamas J. Šliūpo, E. Volterio, J. Mačiulio-Maironio, A. Bezenbergerio darbus, sąmoningai nesustodamas prie jų detaliau ir nelygindamas jų vertės, M. Biržiška dar sykį akcentuoja platų kontekstą, kuriame literatūros istorija suprantama kaip visuomenės istorijos mokslo šaka:

Ir kas gi pasirodo: toli ne literatūros istorijai skiriamoji M. Römerio „Litwa“ (Lvove–Krokuvoje, 1907 m.) kuone daugiau mums apie ją pasako negu ką tik įvardintieji ir neva šiaipai paskirtieji veikalai!⁹³

analizavo minimo autoriaus veiklą ir idėjas, žr. Cz. Miłosz, 1962; S. Brzozowskiui buvo skirta ir žinomo lenkų idėjų istoriko Andrzejaus Walickio studija apie marksistinės minties raidos Lenkijoje interpretacijas, žr. A. Walicki, 1989.

⁹³ Mykolas Römeris (1880–1945) minimą darbą parašė Krokuvoje 1906–1907 m., o išleistas jis buvo Lvove 1908 m.: Michał Römer, *Litwa. Studium o odrodzeniu narodu litewskiego*, Lwów: Polskie Towarzystwo Naukowe, 1908, 438 p. Beveik po šimtmečio ši studija buvo išversta ir pasirodė lietuvių kalba: Mykolas Römeris, *Lietuva: studija apie lietuvių tautos atgimimą*, vertė Žilvinas Norkūnas, Vilnius: Versus aureus, 2006, xxiii + 280. Istoriografinio vertinimo tradicijoje šis darbas interpretuotas kaip vienas aukščiausių

Kritinis požiūris į esamas literatūros istorijas reiškiamas ir samprotavimu, kad jos nelabai peržengia tą informaciją apie literatūros raidą, kurią galima rasti minėtuose literatūros istorijai pagalbinčiuose bibliografiniuose darbuose⁹⁴. Į išvadas pretenduojanti straipsnio dalis nusitaiko į tam tikras sociopolitines, mokslines ir disciplinines literatūros istorijos tyrimo prielaidas (ir jų kritiką), taip pat tai savotiškas kvietimas naujai imtis lietuvių literatūros istorijos nagrinėjimo. Pristatomi *prietarai*, kurių reikėtų atsisakyti rengiantis *duoti* tikrą literatūros istoriją. Tiriant literatūros raidą, reikėtų atsisakyti įtraukti į literatūros istoriją Lietuvos, lietuvių istorijos, mitologijos, kalbos ir kt. darbus. Tyrinėjimuose taip pat reikėtų vengti, anot autoriaus, į grožinę literatūrą žiūrėti filologų, etnologų požiūriais ir kitais mažai ką bendro su literatūra turinčiais žvilgsniais (pavyzdžiui čia nurodomi E. Volterio ir A. Bezzenbergerio darbai). Kito *prietaro* (*baimės visuomenės santykius „kibinti“ aiškinant „dvasinę“ kultūrą*) probleminiame kontekste ryškėja M. Biržiškos perskyra tarp esamo ir pageidaujamo literatūros tyrinėjimo, o taip manifestuojama nauja, prieš tradicinį patriotizmą tyrimuose nukreipta lietuvių

XX a. pradžios Lietuvos istoriografijos taškų. Netrukus po knygos pasirodymo M. Römeris buvo pakviestas tapti LMD nariu korespondentu, žr. J. Jurginis, 1975, p. 49. Šiais laikais minimas darbas vertinamas kaip mokslinės vertės nepraradęs, fundamentalus lietuvių tautinio sąjūdžio tyrimų išeities taškas, pagrindas, tokių tyrimų elementorius, E. Aleksandravičius, A. Kulakauskas, 1996, p. 29–30; R. Miknys, 2006, p. XIII–XXIII.

⁹⁴ Užbaigdamas tokia daline išvada esamų literatūros istorijos darbų įvertinimą ir išnašoje nurodydamas savo darbą *Literatura litewska*, spausdintą 1909 m. lenkiškoje enciklopedijoje *Wielka Encyklopedia Powszechna Ilustrowana*, kritiškai jį komentuodamas, M. Biržiška laikosi bendrųjų straipsnyje keliamų reikalavimų literatūros istorijai, o tai gali sudaryti įspūdį, kad būtent savo paties parašytą lietuvių literatūros apžvalgą jis traktuoja kaip verčiausią dėmesio.

literatūros samprata. Autoriui žvelgiant į svarbiausias *ligšiolinio lietuvių literatūros istorijos tyrinėjimo* ypatybes, dar kartą akcentuojama, kad *bene vyriausioji jų ypatybė bus literatūros visuomeninių ir kultūrinių pamatų niekinimas...* Aušrininkų ir vėlesnių kartų raštija, M. Biržiškos požiūriu, dar siejama su visuomenės ar tautos gyvenimu, o anksčiau pasirodę raštai svarstomi vien bibliografijos ir rašytojų biografijų požiūriu – tai apsunkena ne tik jų visuomeninės ir kultūrinės svarbos suvokimą, bet ir netinkamai supaprastina lietuvių raštijos (ir literatūros) sampratą:

Jų [senosios ir naujosios literatūros, raštijos] ryšys paviršutinis – pasirodymas lietuvių kalboje. Pertai neteisingas Mažosios Lietuvos raštijos istorijos iškėlimas aukščiau už Didžiosios, pertai vandališkas paniekinimas XVI–XVII a. lietuvių raštijos Didžiojoje, nes... pastaroji ne tik lietuvių, bet ir kitose kalbose [rusėnų, lotynų, lenkų] išsireiškė! Tat suprantama: Mindaugio, Gedimino, Algirdo, Keistučio ir Vytauto (tiktai ne Jagėlos!) garbės įpėdiniam sunku yra užsiimti „Lietuvos nupuolimo“ gadyne ir kur [kas] maloniau sekti vokiečių autoritetus! <...> Taip dalykams stovint, ne tiktai neturime tinkamos lietuvių literatūros istorijos, rimtesnių monografijų ar bent literatūrinių biografijų, bet ir greičiausiai ilgai dar jų lauksime, juo labiau, jog medžiaga renkama apgraibomis ir vienpusiškai (kiekvienas lietuvių kalbos raštpalaikis svarbesnis išrodo už lietuvių raštus kitose kalbose, kurie paprastai niekinami).⁹⁵

Dirva laukia plati, reikia tiktai daugiau darbininkų... Jei į šiuos *prietarus* bus atsižvelgta, M. Biržiškos požiūriu, galima tikėtis, kad ilgainiui ir *tikrą literatūros istoriją skaitysime*.

⁹⁵ Mykolas Biržiška, „Apie literatūros istoriją ir mūsų istorijas“, in: *Visuomenė*, 1910, Nr. 2, p. 48–49.

Žvelgiant metodologiškai, manytina, kad G. Viliūno išvadas⁹⁶ būtų galima gerokai išplėsti. Svarstytame tekste galima įžvelgti ne tik *literatūrologinio pozityvizmo metodologinę programą*, bet ir vienokį ar kitokį jos santykį su XIX a. antrojoje pusėje iškilusia marksistine tyrimų programa⁹⁷. Juo labiau kad tokiam požiūriui neprieštarauja nei svarstyto straipsnio terminijos įvertinimas⁹⁸, nei tuometinės M. Biržiškos veiklos kontekstas⁹⁹. Pagaliau, tokį

⁹⁶ G. Viliūnas, 2003, p. 261–281.

⁹⁷ Evaldo Nekrašo straipsnyje, skirtame pozityvizmo ir marksizmo santykių problematikai, bandoma parodyti, kad *klasikinis marksizmas nėra toks tolimas klasikiniam pozityvizmui, kaip paprastai manoma*, žr. E. Nekrašas, 2008, p. 155–166.

⁹⁸ Straipsnyje vartojama terminija (*luomų kova, buržuazinė kultūra, buržuazijos tarnautojai, visuomeninis kultūros ir literatūros pagrindas, visuomeniniai santykiai*) gali būti traktuojama kaip aiškiai peržengianti vien literatūrologinio pozityvizmo idėjinę bazę.

⁹⁹ Nuo 1905 m. Mykolas Biržiška buvo Lietuvos socialdemokratų partijos (LSDP) narys, o 1907–1908 m. kartu su bendrapartiečiu Augustinu Janulaičiu (pirmuoju *Komunistų manifesto* vertėju į lietuvių kalbą 1904 m., žr. K. Marks / F. Engels, 1904) redagavo LSDP savaitinį žurnalą *Žarija*, kuriame buvo nuosekliai reklamuojama ir marksistinė literatūra, K. Marxo ir F. Engelso veikla ir raštai, žr. *Žarija*, 1908, Nr. 20–21, p. 324. Socialistinės tendencijos aiškiai išliko ir vėliau, pavyzdžiui, M. Biržiškos parašytoje *Skaitymo programėlėje* darbininkams (*Giedros kalendoriuje 1914 metams* buvo rekomenduojama skaityti K. Marxo, F. Engelso, G. Plechanovo, V. Kapsuko, Z. Aleksos-Angariečio, A. Janulaičio ir kt. autorių raštus); minėtini ir M. Biržiškos santykiai su žinomu lenkų archeologu Ludwiku Krzywickiu, kuris jaunystėje buvo susijęs su vokiečių socialistais, vertęs ir redagavęs K. Marxo *Kapitalą*, o XX a. pradžioje tyrinėjęs Lietuvos piliakalnius. Tuo metu L. Krzywickis palaikė ryšius su Stanislovu Narutavičiumi, Vladimiru Zubovu, Povilu Višinskiu ir M. Biržiška, o pastarasis gerokai vėliau rašytuose atsiminimuose apie amžiaus pradžios situaciją sakė, kad L. Krzywickio darbus (tarp jų ir jo darbą *Žmudž starožytyna*, L. Krzywicki, 1906) studijavo visi tie [Lietuvos] inteligentai, kurie kalbėjo lenkiškai. XX a. pradžioje M. Biržiška nemažai rašė apie socialdemokratų veiklą, tarptautinius socialistų suvažiavimus, tačiau rašydamas atsiliepimą apie 1904 m. lietuvių kalba pasirodžiusį *Komunistų partijos manifestą*, nors ir palankiai apie jį atsiliepdamas, svarstė, kad *kai kas [jame yra] gerokai pasenę, atsilikę nuo visuomeninio*

žvilgsnį laiduotų ir kai kurie vėlesni atsiminimai apie jaunąjį Mykolą Biržišką:

Antanas Miškinis pasakojo, jog Krėvė nemėgęs ir M. Biržiškos. Kartą Konrado kavinėje Krėvė pasakęs apie Biržišką, kad jis palaidojęs Marksą, kurį jaunystėje garbinęs, ir išsižadėjęs senų dievų.¹⁰⁰

Bet kuriuo atveju M. Biržiškos požiūris į literatūros procesą svarstytame straipsnyje nebuvo vien tik radikalčiai deterministinis¹⁰¹. Į šį straipsnį ir iš jo kylančias išvadas netrukus buvo atkreiptas dėmesys.

Gana kandžiai į M. Biržiškos straipsnį atsiliepė A. Voldemaras¹⁰². Atsiliepiamas pradedamas nuo to, kad M. Biržiška savo straipsnyje padaręs *didelį išradimą*, jog *pas lietuvius nėra literatūros istorijos*:

Visai rimtai jis prirodo, kad Zavadzčio, Šlapelienės ir kitų knygynų katalogai negali vadintis literatūros istorija. Lygiai rimtai prirodo toliau p. B-ka, kad Šliūpo *Lietuviškieji raštai ir raštininkai* arba tolygūs straipsniai – ne literatūros istorija. <...> Mums tik truputi keista, kad p. M. B-ka, smarkiai nuteisęs visus ligšiol rašiusius apie lietuvių literatūrą, maloniai daro išėmimą M. Biržiškos *Lietuvių literatūrai* (Wielka encykl. powsz. III), kuri nei kiek negeresnė, kad ir už jo išpeiktąją Maironies *Trumpą lietuvių rašliavos apžvalgą*.

gvenimo plėtojimosi. Baigiant reikėtų pasakyti ir apie K. Marxo portretą, kuris jau nacių okupacijos metais buvo paslėptas (vėliau atrastas) M. Biržiškos asmeninėje bibliotekoje, plačiau apie M. Biržiškos veiklą XX a. pirmaisiais dešimtmečiais žr. V. B. Pšibilskis, 2009, p. 63–123, 359–360.

¹⁰⁰ Z. Toliušis, 2008, p. 118.

¹⁰¹ Išnašoje M. Biržiška pridūrė, kad *žinoma, toli ne viskas literatūroje išaiškinama visuomenės santykiais. Apsireikšdama ne minios, bet atskirų žmonių tvėrime, daug priklausančiame nuo kiekvieno rašytojo prigimtojo būdo, šiais santykiais [ji] nepilnai tepadengiamą*, žr. M. Biržiška, „Apie literatūros istoriją ir mūsų istorijas“, in: *Visuomenė*, 1910, Nr. 2, p. 46.

¹⁰² A. Voldemaras, „*Visuomenės* moksliški išradimai“, in: *Viltis*, 1910, Nr. 46, p. 1.

Kritikas aštrina, kad straipsnio autoriaus literatūros istorijai keliami uždaviniai yra pernelyg įvairūs (apimantys ir visuomenės santykių istoriją, ir literatūrinių formų raidos istoriją, pagaliau, ir grožinės literatūros raidą, žvelgiant estetiinių pokyčių žvilgsniu), todėl, anot autoriaus, M. Biržiška *suranda literatūros istorijos mokslui naujus uždavinius, kurie <...> prieštarauja kits kitam, o to dar lyg šiol niekas nesugebėjo padaryti*. Iš esmės atsiliepime dėmesys koncentruojamas į M. Biržiškos straipsnyje literatūros istorijos tyrimui keliamus uždavinius ir į siūlomo jos nagrinėjimo metodo ypatybes. Pirmuoju klausimu pasisakoma, kad literatūros istorija iš tiesų turi ne vieną uždavinį, tačiau įvairios literatūros tyrinėjimo tradicijos ir mokyklos koncentruojasi į skirtingus uždavinius. Bet šio reiškinio specifika esanti tokia, kad pamatinės įvairių metodų prielaidos yra skirtingos, o atsižvelgiant į jas yra formuluojami ir skirtingi reikalavimai tyrimams. Todėl, nelygu požiūris, dažnai surandamas ir vienintelis ar svarbiausias literatūros istorijos tyrimų uždavinys. M. Biržiškos tekste, anot A. Voldemaro, kaip tik įvairūs uždaviniai suplakami į vieną. Ir pirmo, ir antro klausimo kontrargumentacijai pasitelkus tam tikrus Vakarų literatūros mokslo pavyzdžius¹⁰³, bandoma parodyti, kad tiek literatūros istorijai keliamų uždavinių gausumas ir įvairumas, tiek *filologijos masto* literatū-

¹⁰³ Pasitelkti autoriai: XIX a. antrosios pusės vokiečių anglistas ir romanistas, pirmasis anglų filologijos profesorius žemyninėje Europoje, vienas iš anglistikos tėvų Bernhardas ten Brinkas (1841–1892), Lozanas universiteto prancūzų literatūros profesorius, istorikas, publicistas ir poetas Georges'as Renard'as (1847–1930), 1900 m. išleidęs literatūros istorijos metodologijai skirtą knygą – *La Méthode scientifique de l'histoire littéraire*, žr. G. F. Renard, 1900.

ros tyrimuose neigimas yra nepakankami, todėl išvadoje sakoma, kad tai vietinis *lietuvių nuosekliųjų demokratų namų ruošos mokslas*, neturintis nieko bendra su Vakarų literatūros mokslu. Mokslo uždaviniai turi būti *organiškame ryšyje kitas su kitu*, o šio ryšio, anot A. Voldemaro, būtent kaip tik labiausiai trūksta kritikuojamame straipsnyje. Apie *filologijos masto* naudojimo literatūros istorijoje kaip *prietaro* atidengimą sakoma, kad toks supratimas rodo, jog autorius *neturi nė mažiausio apie filologiją supratimo*, todėl tiesmukai siūloma apie tai pasiskaityti žinyuose ir enciklopedijose. Apibendrinamas savo pastabas dėl *buržuazinių mokslininkų*, užsiimančių tik literatūros paviršiumi ir *gudriai varančių savo intrigą* (t. y. nenorinčių akcentuoti visuomeninių santykių), A. Voldemaras siūlo ir į patį M. Biržiškos tekstą pažvelgti visuomeniniu požiūriu:

Norėčiau tik paklausti jo, kur jis surado tokius literatūros istorikus, kurie tenkinas *biografijomis ir bibliografijomis*. Aš ligi šiol jų neužtikau. O gal p. M. B-ka, – kaipo laikraščio, kursai numano „istorijos būtinumą“ bendradarbis, – ir neskaitęs iš anksto žino, kad tiems mokslininkams, buržuazijos tarnams, kitko ir nelieta, kaip užsiimti biografijomis bei bibliografijomis. Juk išeinant iš tokio neabejotino principo, kaip „istorijos būtinumas“ ir nuosekliai mąstant – kam gi jis kitaip būtų nuoseklus demokratas? – galima ir teoriškai sužinoti, apie ką rašo Europos literatūros istorikai, tai kam čia dar nuobodus darbas iš faktų patirti, apie ką jie rašo.

Aišku, kad būtent šis kritiškas atsiliepimas išprovokavo M. Biržišką *Analfabeto* slapyvardžiu po keleto mėnesių paskelbti dar vieną programinį straipsnį¹⁰⁴. Jame,

¹⁰⁴ Nors svarstytas M. Biržiškos straipsnis mėgina atverti ne vieną naują perspektyvą tiek literatūros, tiek istorijos tyrimams, manytume, kad būtent šį M. Bir-

pavadintame *Visuomenės istorijos mokslas ir studentija*¹⁰⁵, dar kartą grįsta mintis, kad lietuvių šviesuomenė, kaip *naujosios gady- nės visuomenės santykių gimdinys*, be abe- jonės, daugiau žino apie Gedimino, Algir- do ar Vytauto laikus, nei apie vėlesnį Lie- tuvos visuomenės plėtojimąsi. Į A. Volde- maro kritikos pirmus sakinius – „*Nuosek- lieji demokratai*“ pradeda užsiimti moks- lu. Iš tos pusės jie buvo veik visai nežino- mi¹⁰⁶, – aiškiai palaikant visuomeniečių (t. y. socialdemokratų), o asmeniškai kartu ir *bajoriškosios Lietuvos* poziciją, atsako- ma ryžtingai:

Kad tai pirmiečiai taip mažai būtų rūpi- nęsi praeities ištyrimu, na tat nesunku būtų išaiškinti jų „prigimtu, lengvu būdu...“, bet ką gi bepasakius apie konservatyvinius gai- valus, kurie kad ir nuolatos užsipuola ant nesutinkančių ar bent nesirokuojančių su „tautiškąja“ visuomenės tradicija (=istori- ja?) pirmieviškųjų sumanymų, istoriškumo įžvilgyje visai nuo jų nesiskiria. O tačiau nieko čionai nėra nepaprasto: muzikų vi-

žiškos atsakymą, sprendžiant iš jo turinio ir konkrečių vėlesnių darbų ir orientacijų, būtų galima vadinti isto- riografiniu manifestu, Analfabetas [Mykolas Biržiška], „Visuomenės istorijos mokslas ir studentija“, in: *Visu- menė*, 1910, Nr. 7–8, p. 263–268.

¹⁰⁵ Apie M. Biržiškos straipsnį kaip apie tam tikrą reagavimą į *Viltyje* išspausdintą kritiką galima spręsti iš to, kad jame pradeda nuo Juozo Tumo, kuris tuo metu buvo vienas iš visuomenei, politikai ir kultūrai skirtos *Vilties* redaktorių, pasisakymų apie marksistuo- jančią inteligentiją. Sakydamas, kad kitur visuomenės ir istorijos mokslas yra gerokai išsiplėtęs (kad „*visuo- meniečiams*“ *belieka jis nuo galvų ant kojų apverstai*) ir todėl darbas ten kur kas lengvesnis, M. Biržiška priduria, kad *pas mus, kaip žinom, ir ne „visuomeniečių“ ne kas toje srityje temuveikta; bene greičiau patys duosim darbo buržuazijai – „tautiškesiems“ mokslininkams „atitaisinėti“ mūsų tyrinėjimus, ne kaip iš jų ko nors sulauksime!* Ne paskutinę vietą čia svarstomoje inter- pretacijoje užimtų ir tai, kad M. Biržiškos kritiku *Viltyje* pasirodęs A. Voldemaras 1910 m. kaip tik dar buvo Pe- terburgo universiteto baigiamųjų kursų studentas.

¹⁰⁶ A. Voldemaras, „*Visuomenės moksliški išradi- mai*“, in: *Viltis*, 1910, Nr. 46, p. 1.

suomenė, kuri duoda mūsų inteligentiją, praeityje savo ne ką teranda, jeibent giles- niojoje... Niekinama „lenkiškoji“ ar „po- niškoji“ praeitis, kartu gi jaučiamasi ar bent žadama tapti tikrais šalies šeimininkais, taigi, ir jos evoliucijos, istorijos pasekmių paveldėtojais. Kurgi nuoseklumas? Tasai trūkumas tegalimas išaiškinti mūsų idėjiniu visuomeniniai – kultūrinio neišsiplėtojimu, kultūriniu barbaringumu.¹⁰⁷

Argumentavus tezę, kad lietuvių švie- suomeni labai trūksta socialinės kultū- rinės XV–XIX a. Lietuvos evoliucijos pažinimo, buvo suformuluotos tam tikros tyrimų programos, skirtos XV–XIX a. *vi- suomeniniam-ekonominiam ir kultūriniam Lietuvos tardymui*, gairės. Studentai, kurie jau baigė studijas, anot autoriaus, mokėsi ir referatus rašyti, ir su istorijos tyrinėjimo būdais susipažino. Nors tų studentiško darbų temos dažnai buvo iš visuotinio vi- suomenės mokslo ar iš visuotinės istorijos, t. y. tai buvo *svarbūs klausimai, pagilinan- tys pažiūras į visuomenę ar politiką*, kol kas *nei vienas tujų referatininkų*, M. Bir- žiškos manymu, nebandė tų išbandytų tyri- nėjimo metodų taikyti dirbdamas su *Lietu- vos visuomenės istorijos* medžiaga. Todėl *dabartinio kultūrinio gyvenimo sąlygose* būtent studentija, anot M. Biržiškos, tu- rėdama geresnes sąlygas (arti universiteto mokslo, naudodamiesi profesorių ir drau- gų pagalba, knygynais, archyvais, mokslo atmosfera), turėtų plačiau užsiimti istori- jos ir visuomenės mokslais, sudomindama jais ir šviesuomenę. Todėl siekiant pade- monstruoti, kad *dirva laukia plati*, kaip pa- vyzdžiai tyrimams nurodomos bendrosios temos¹⁰⁸ (dažnai su potēmėmis), išskiria-

¹⁰⁷ Analfabetas [Mykolas Biržiška], „Visuomenės istorijos mokslas...“, p. 263–264.

¹⁰⁸ Bendrosios tyrimų temos: *Visuomenės santykiai XV–XVI amžiuje ir jų evoliucija. Didieji kunigaikščiai*,

mi įsidėmėtini, daugiausia Rusijos istoriografijos LDK istorijos tyrinėjimo autoritetai¹⁰⁹, nusakoma atskirų temų tyrimo specifika. Būtent kairiausiam šviesuomenės sparne įžiūrėdamas tam tikrą praeities tyrimų pažangą (*pirmyneigq*), M. Biržiška nurodo ir tam tikras metodines galimų ir reikalingų tyrimų nuostatas: *Mums prisi-eis ir išblaškytoji medžiaga rinkti, raustis neapdirbtoje „literatūroje“ <...>*. Pasisakydamas prieš kompiliacijas tyrimuose, už ekonominės ir kultūrinės statistikos panaudojimą, ragindamas kai kur mokėti apdoroti ir publicistiką, autorius taip pat nurodo, kokių rezultatų iš tokių *studentiš-kų* tyrimų reikėtų laukti:

Nelaukiam iš jų nepaprastų mokslo darbų! Jei jie bent kai kuriems klausimams susistemins medžiagą ir sutvarkys literatūrą, jei nors pajudins vieną kitą visuomenės mokslo klausimą, tai bematant ir patys Lietuvos mokslan įsitrauks ir, rasint, kitus užkrės taja „liga“. <...> Taigi: ir temų kiek norite, ir medžiagos susiras, bus kiek ir literatūros. Darbo užteks visiems.

didžiūnai, bajorai, miestelėnai, žemdirbiai; Statuto istorija ir jo visuomeninis svarbumas; Visuomenė ir teismas. Tribunolas; Ponų „roda“ XV–XVI amžiuje; Žemdirbystės ir žemvaldytės evoliucija; Miestų istorija; Bažnyčios administracijos ir kultūros istorija; Socialinis lietuvių judėjimo pagrindas. Pažymėtina, kad tik prie paskutinių trijų temų nėra nurodyta autorių ir pavyzdinių tų temų tyrimų. Įdomu ir tai, kad katalikiškai orientuotoje A. Jakšto-Dambrausko redaguojamoje Draugijoje minimas M. Biržiškos straipsnis ir jo išskirtos tyrinėjimų temos buvo taip anuotos: Dauguma studentų sakos netur ką veikti. O darbo pilna: pvz., švietimo istorija, Jėzuitai, žemaičių dvasiškija, Vilniaus universitetas ir t. t. ir t. t. <...>, „Lietuvių spaudos turinys“, in: Draugija, 1910, Nr. 46, p. 215. Akivaizdu, kad M. Biržiškos išskirtos potemės šiuo atveju virto temomis.

¹⁰⁹ Be keleto lenkų istorikų – S. Smolkos (2), A. Prochaskos (2), F. Papée (2), J. Witordo (1), H. Mościckio (1) – darbų paminėjimo, išskirtinis dėmesys teikiamas M. Liubavskio (8), M. Dovnar-Zapolskio (6), I. Lappo (6), F. Leontovičiaus (6), M. Maksimeikos (4), S. Beršadskio (3) ir kt. rusų istorikų darbams (skliaustuose nurodomas pavyzdinių veikalų paminėjimų skaičius).

Svarbu pažymėti, kad ne prie vienos šių temų, formuluotų 1910 m. galimiems ir pageidautiniems *studentų tardymams*, ilgainiui priėjo ir pats M. Biržiška bei jam artimi socialinės istorijos, teisės, politikos, kultūros, literatūros istorijos tyrinėtojai¹¹⁰.

M. Biržiškos keliami metodologiniai reikalavimai Lietuvos istorijos tyrinėjimams dar kartą buvo suformuluoti ir konkretinti tais pačiais metais, kaip ir svarstytas straipsnis, pasirodžiusioje tuo metu plačiausios savo apimtimi¹¹¹ lietuvių kalba parašytos *Lietuvos istorijos* versijos, 1904–1909 m. JAV išleistos Jono Šliūpo trijų tomų knygos *Lietuvių tauta senovėje ir šiandien*, recenzijoje. M. Biržiška sustojo ne tik prie J. Šliūpo darbe atsispindinčių autoriaus visuomeninių ir kultūrinių pažiūrų kritikos, bet pirmiausia nurodė ir daug J. Šliūpo veikalo trūkumų, žvelgdamas į darbą jo atlikimo būdo požiūriu¹¹². Didžiausi priekaištai buvo tokie: veikalas esąs akivaizdi kompiliacija (kartais net naudojami reti, sunkiai prieinami šaltiniai, tačiau jie nupasakojami iš jau vėliau pasirodžiusių istorinių darbų, bandant sudaryti įspūdį, kad autoriaus naudotasi retais šaltiniais), o jame naudojama literatūra – *senoviška* (siekiantys XIX a. pirmą pusę vokiečių ir devintąjį dešimtmetį rusų istoriografijos darbai). Naujieji rusų istorikų tyrinėjimai, nagrinėjantys visuomenės ekonominius (o jie yra *visos istorijos pamatas*) ir teisinius santykius, darbe nežinomi ir

¹¹⁰ K. Jablonskis, A. Janulaitis, I. Jonynas, V. Biržiška, V. Maciūnas ir jų darbai (daugiausia skirti įvairiems tiek teminiu, tiek probleminiu požiūriu Lietuvos istorijos aspektams) galėtų čia būti tinkama iliustracija.

¹¹¹ Jonas Šliūpas, *Lietuvių tauta senovėje ir šiandien*. 3 tomai. Plymouth–Chicago, 1904–1905–1909, 462 + 563 + 552 p.

¹¹² S. Tėvelis [Mykolas Biržiška], „Jono Šliūpo darbo *Lietuvių tauta senovėje ir šiandien* recenzija“, in: *Visuomenė*, 1910, Nr. 1, p. 38–40, Nr. 2, p. 77–80.

autoriui svetimi. Jau bent Jaroševičiaus (Józef Jaroszewicz, 1793–1860) darbai galėję būti J. Šliūpai pavyzdžiu, *bent iš tolo parodydami kelią, kuriuo paskui nuėjo istorijos mokslas*. Platūs lietuvių protėvynės ieškojimai ir rėmimasis neįrodytais ir sunkiai įrodomais vaizdiniais, spekuliacijomis yra *nedovanotina populiarizatoriaus klaida*, neleistinas dalykas.

Aiškiiai neigiamai vertinamas ir nuolatinis J. Šliūpo *mokytovavimas*, iš kurio išauga tiek tradicinis antilenkiškas patriotizmas (J. Šliūpas ištikimas tautiškąja tradicija virtusiai neapykantai lenkams, pvz., vartoja terminą *lenkų ištvirkėlių „civilizavonė“*), tiek patriotizmo apraiškų visumoje mažiau įprasti antisemitiniai, antikatalikiški, antikunigiški *šliūpiškojo patriotizmo* žvilgsniai ir pragmatiniai pagrindai. Būtent pastarosiomis aptariamo veikalo savybėmis (t. y. „bedievyste“), anot M. Biržiškos, ir reikėtų aiškinti J. Šliūpo istorijos populiarizacijos nepopuliarumą ir netinkamumą *tautos vadams*¹¹³. Akivaizdu, kad M. Biržiškos recenzijoje ideologiniai ir metodologiniai reikalavimai istorijos rašymui susipina, tačiau ryškiausia mintis istorikos ištakų Lietuvoje požiūriu yra įvairiapusiškas istoriografinio pragmatizmo diskreditavimas su neslepiaamu išjuokimu ir šmaikštavimu:

Pats autorius pripažįsta neturįs „jokio talento būti literatu“ (III.3), neturįs ne tik smagios plunksnos, bet ir gilesnės dalykų pažinties (II.3). Atsidėjęs skaičiau jo veikalą ir – turiu su autorium sutikti. <...> „Lietuva tėvyne mūsų, tu d i d v y r i ū (išsk. – M. B.) žeme“ – štai vyriausioji jo istorijos mintis! <...> jo istorija menką teturi populiarizacijos veikalo vertę kaipo nepertikrintosios, dažnai pasenusios medžiagos betvarkus

¹¹³ Kalbėdamas apie *tautos vadus* M. Biržiška skiria *tautiškąją buržuaziją ir tautiškąją klerikaliją*.

rinkinys; apie mokslo vertę, rodos, nė kalbos būti negali. <...> P. Šliūpo žadamas dar IV tomas parašyti. Dar laikas pasitaisyti.¹¹⁴

Svarstyti M. Biržiškos tekstai neanaliizuoti istoriografijos istorijoje. Savo kryptingumu, siūlomomis naujomis priegomis ir poleminiu charakteriu jie gerai atliepia, o kartu ir formuoja 1904–1915 m. laikotarpio kaip maištų ir manifestacijų istorikoje bei istoriografijoje vaizdinį. Ne vienu požiūriu Lietuvos humanitarinės minties istorijoje jie pasirodys kaip neabejotinai inovatyvūs tekstai.

Kai kurie M. Biržiškos kritikos, skirtos J. Šliūpo veikalui, elementai (atkreiptas dėmesys, susijęs su J. Šliūpo reiškiamą neapykanta lenkams, ironizavimas, kad jei ne *lenkų civilizavonė*, tai *bene būtų dabar lietuvių tauta visam pasauliui rodžiusi tikros vienybės ir kultūros pavyzdį?*) gali būti nuoroda ir į trečią šiame straipsnyje išskiriamą istoriografinį manifestą ir į dar vieną naujoves manifestuojantį autorių, M. Biržiškos bičiulį¹¹⁵ Augustiną Janulaitį. Būtent jam priklausytų ironijos, sarkazmo ir satyros elementų prisodrintos pragmatinės patriotinės istoriografijos kritikos prioritetas.

3.3. Augustino Janulaičio pamfletas, kritika ir scientizmas

Istorinio literatūrinio patriotiškumo ir su tuo susijusio pragmatizmo kritika XX a. pradžioje reikėsi ne tik straipsniais, recenzijomis, atsiliepimais (kaip, pvz., svarstytais A. Voldemaro ir M. Biržiškos

¹¹⁴ S. Tėvelis [Mykolas Biržiška], „Jono Šliūpo darbo...“, Nr. 1, p. 39–40.

¹¹⁵ XX a. pradžioje M. Biržiška ir A. Janulaitis priklausė tai pačiai socialdemokratų partijai, bendradarbiavo redaguojant leidinius, leidžiant socialistiškai orientuotą literatūrą ir t. t., žr. V. B. Pšibilskis, 2009.

atvejais), bet ir kai kurių istorijos temas pamėgusių rašytojų istorinių literatūrinių raštų kritiniam, *istoriografiniam* įvertinimui buvo pasitelktas pamfletų žanras¹¹⁶, kuriuo ironizuota dėl pastangų ieškoti lietuvių didybės tolimoje praeityje, pajuoktos pastangos viską pasaulyje ir Europoje išvesti nuo lietuvių ir užsimiršti žiloje senovėje. Mažytė knygelė (31 p.), kurios turinį sudaro septynios knygos, pasirodė 1903 m.¹¹⁷, o jos pavadinimas – *Kur lietuvių senovėje gyventa?* – antrojo leidimo pratarmėje autoriui leido suabejoti tuo, ar tik nebus pernelyg tiesmukai suprstas pavadinimas, laidavęs knygelės sėkmę – *Gali būti, kad ne vieną suklaidino vardas; tai yra apgailėtina*¹¹⁸.

¹¹⁶ Kaip visiškai netinkamą žanrą rimtai kritikai, derinamą su *kūdiškiu vienpusiškumu* ir netinkamu senovišku kritikos metodu (*išjuokimas dalykų, kurių jis nesupranta, šmeižimas žmonių, kurie jam nepatinka*), atsakydamas į A. Janulaičio vėlesnę (1908 m.) pirmųjų *Lietuvių tautos* knygų kritiką įvardijo J. Basanavičius. Apie A. Janulaičio pamfletą jis atsiliepė taip: *Kada jis šito paskvilio pirmame išleidime, gatvininko būdu, mane Rupkevičium, d-rą Šliūpą Irkšų Jonu ir t. t. pravardžiuoja, antrame jo išleidime, kurį Jankus 1907 m. parūpino, p. Janulaitis, nors dar „d-ro Genėjo“ slapyvardžiu apsidengęs, jau yra kur kas drąsesnis. Jisai iš mano, d-ro Šliūpo ir k. raštų išpešiojęs tinkamas jam vietas, padaro tokį mišinį, mus visus jau vardais vadindamas idant su juomi galėtų skaitytoją prajuokinti ir jam nepatinkamus „patriotėlius“, „genijukėlius“, „piliorius“ ir t. t., išjuokti užmiršdamas taččiau, kad jis šiuo atveju ne su realiais daiktai, „autoriais“, kurių mes dar neturime, kovoja, o su savo fantazijos tvariniais <...>*, žr. Jonas Basanavičius, „Dėlei Lietuvių tautos raštų“, in: *Vilniaus žinios*, 1908, Nr. 285–288.

¹¹⁷ Milda [A. Janulaitis], *Kur lietuvių senovėje gyventa? Patriotiškai vistariškai-archeologiškas ištyrinėjimas*. Parašė N. N., D. M. (t. y. D-ras baltosios ir juodosios magijos), prof. nesančio universiteto, sąnarys busenčios lietuviškos akademijos ant Marso ir Mėnesio ir t. t. ir t. t. Bitėnai, 1903, 31 p.

¹¹⁸ Dr. Genėjas [A. Janulaitis], *Kur lietuvių senovėje gyventa ir kur bei kokių jų dabar esama?* Parašė Dr. Genėjas, profesorius nesančio universiteto, narys busenčios lietuvių akademijos ant Marso, Mėnesio, ir t. t. ir t. t. Antras, beveik visai naujai parašytas spaudimas. Bitėnai, 1907, p. III–VI.

Jau pradžioje autorius nusako, kas svarbiausia – kad bus naudojamas esamu pradininkų išstobulintu ir jiems įprastu *lingvistišku metodu* (etimologizavimu – *A. G.*), apie kurį galima pasakyti, kad tai *lietuviškas metodas „par excellence“* ir kurio *mums, lietuviams, Lietuvos garbės palaikymui* visiškai užtenka. Juokas čia, anot A. Janulaičio, geriausias kritikos metodas, nes rimtai kritikuoti galima tik rimtus darbus, kokiais *patriotiškų mokslinių ištyrinėjimų* (= *šlamšto*) nepavadinsi. Toliau pamfletu *lyrinis herojus* ir įrodinėja, kad lietuvių ir jų pėdsakų esama visur, ir kad visas pasaulis (įskaitant ir rojų) su lietuviškumu ir lietuvių kalba sietinas, pagaliau, kad lietuvių turėtų būti ne tik žemėje, bet ir Mėnulyje, Marse, danguje. Remdamasis pasirodžiusiais istorinių literatūrinių raštų elementais ir jų *įdirbiais*, autorius kuria jų tęsinius ir papildymus, kurių tikslas – atskleisti, pirmiausia kalbiškai¹¹⁹, kaip *mažutė lietuvių tauta tapo viso pasaulio centru (viduriu)*. Konceptualiausia pamfletu dalimi laikytina pratarmė, kurioje iškelia-

¹¹⁹ Pašiepiant *etimologizavimą* tekste apščiai *etimologizuojama* ir ieškoma senųjų Lietuvos sienų, *amžių glūdumose paskendusiu*, pasaulio kilmės iš lietuvių kalbos, gavinamas pasaulio lietuviškumas ir su tuo siejama iš praeities kildintina lietuvių garbė: pavyzdžiui: Alpės (= alpti), Babelis (= bobelės), Babilonas (= Bobelynas), Burbonai (= Burbos ainiai), Dante Alighieri (= Dantis Alugeris), Darvinas Karolius (= „dar vienas karalius“, t. y. tarp *mokslinčių*), Giljotina (= giltinė), Kalkutta (= kalakutas), Kriokuva (= kriokti), London (= Lendynė), Maskolija (= „man skolina“), norvagai (= norėti vogti), Palestina (= Paleistynė, pasileidėlių kraštas), Paryžius (= paryžti, ryžtis), Peru (= periu), Saliamonas (= salti ir monyti), Tasmanija (= tešmuo, tešmenija), Vagneris (= vagių noras), Varšuva (= Veršuva, veršis), Adomas (= adyti), Ieva (medžio pavadinimas), Köln (= Kelnių miestas), Sijonas (drabužio pavadinimas) etc. Liaudies etimologija (vok. *Volksetymologie*) ir pseudo-etimologijos XIX a. lietuvių tautiniame judėjime yra nagrinėtos filologų, žr. B. Kabašinskaitė, 1998; B. Kabašinskaitė, 2014, p. 36–40.

ma svarbi kritikos ir ypatinga kritiškumo stokos lietuvių kultūroje ir lietuviškojoje raštijoje problema. Pratarmėje pabrėžiama, kad idealistai svajotojai, užsiimantys patriotiškai moksliais tyrinėjimais, tik kuria savotiškas giesmes tėvynės ir jos didvyrių garbei, t. y. niekuo neparemtus vaizdinius, su tikru mokslu neturinčius nieko bendra. O kadangi kritika lietuvių kultūroje, pasak A. Janulaičio, nelabai gerbiama ir net turi daug priešininkų, tai autorius imasi ne tik pagrįsti kritikos reikšmę kultūrai, parodyti, kad kritika tiek kitoms tautoms, tiek lietuviams turi didelę naudą (nes išblaško apuokus, nutūpusius tamsioj varpinyčioj), bet ir išbandyti jos galią išdrįstant kritikuoti patriotiškai orientuotų autorių, nepamatuotų autoritetų raštus.

Šį drąsa, žinoma, sąlyginė, nes pirmajame leidime vietoj tikrų pavardžių dar rašomos išgalvotos pravardės¹²⁰ ir tik antrame leidime tiesiai įvardijami kritikuojamų raštų autoriai¹²¹, iš kurių daugiausia kritikos (išjuokimo) tenka Jono Basanavičiaus dar-

¹²⁰ Pirmajame leidime kritikuojami *genijukai* – Gaidelis, Ruožas, Rupkevičius, D-ras Savasis, Iršų Jonas, Augštupėnas, Milda [A. Janulaitis], *Kur lietuvių...*, 1903, p. 7–31.

¹²¹ Pažymėtina, kad pamfletu pradžioje korektiškai priduriama, jog *mums ypatos nerūpėjo*, tik ta *idealistų-svajotojų srovė*, nesvarbu, kokio luomo ar amato. Tarp kritikuojamų autorių yra žinomi XIX a. pabaigos–XX a. pradžios visuomeninio gyvenimo, kultūros, spaudos veikėjai, idealizavę lietuviškąją praeitį. Jų raštai daugiausia apima 1879–1906 m. laikotarpį. Tarp jų – Mečislovas Dovoina-Silvestravičius (1849–1919), Andrius Vištelis-Višteliauskas (1837–1912), Vilius Bruožis (1843–1909), Juozas Šnapštys-Margalis (1877–1921), Jonas Mačiulis-Maironis (1862–1932), tačiau išskirtinis *kritikos-išjuokimo* dėmesys tenka pasaulietiniams inteligentams, *trims daktarams*, t. y. *gydytojams* (p. 17) – Jonui Šliūpui (1861–1944), (p. 24–29, 34–36), Vincui Pietariui (1850–1902), (p. 24–25, 27, 42) ir judviejų *mokytoju* vadinamam Jonui Basanavičiui (1851–1927), (p. 5, 17, 17–23, 26–29, 33, 36, 38–39, 41, 43, 44, 66–68, 84), Dr. Genėjas [A. Janulaitis], *Kur lietuvių...*, 1907, VII + 87 p.

bams. Antrajame leidime buvo pažymėta, kad jau planuojamas ir trečias leidimas¹²², o *Pratarmėje*, išspausdintoje *Lietuvos Atėnuose* 1907 m. sausį, autorius ypač aiškiai mėgino akcentuoti naujovių poreikį:

Greitai norėčiau išleisti ir trečiąjį spaudimą. Todėl tikiuosi, kad patriotėliai ir jų apginėjai pasirūpins kuo greičiau išplatinti: o trečiąjame spaudime bus pridėtos jų fotografijos. Melsčiau jų prisijusti pas išleistoją; tik būtų gerai, kad užsimautų ausuotas kepures, kurias lietuviai senovėję dėvėję ir kurios, anot Basanavičiaus, labai gražios esančios <...>. Čionai bus paminėti jų darbai ir jų veidai pridėti su ilgaausėmis kepurėmis. Kas nesutinka su Basanavičiaus aestetika, lai savotišką, patriotišką gražumą išranda, juk šiemet Vilniuje lietuviškos dailės paroda.¹²³

Vietoj trečiojo leidimo A. Janulaitis netrukus tiesiogiai įsitraukė į polemiką su labiausiai *pamfletizuojamu* autoriumi. 1907 m. pavasarį Vilniuje buvo įsteigta J. Basanavičiaus vadovaujama LMD, o netrukus, pristatydamas draugijos veiklą

¹²² Kai kurios teksto vietos leidžia manyti, kad trečias leidimas planuotas rimtai, tačiau jis nepasirodė, plg. – Dr. Genėjas [A. Janulaitis], *Kur lietuvių...*, 1907, p. 31.

¹²³ Dr. Genėjas [A. Janulaitis], *Kur lietuvių...*, 1907, p. V–VI; greičiausiai čia turimas galvoje J. Basanavičiaus straipsnis *Senatvė lapinės kepurės*, kuriame kalbama apie lapinių kepurėlių senumą ir lietuviškumą, o senovės graikų raštininkai, aprašę apsilankymą Trakijoje 400 m. pr. Kr. ir fiksavę čia paplitusias *lapines kepurės su ausimis* (tokias, kurios dar užtikamos *dabartinėje Lietuvoje*), pasitelkiami senovės trakų ir lietuvių artimumui pagrįsti. Straipsnyje priduriama: *Ir taip turime žinių, kad sentėviai mūsų jau pirm 2364 m. dėvėjo lapines kepurės; bet gali būti, kad praėjo du sykiu tiek metų, kada jos pirmą kartą atsirado!* <...> *Taigi, jeigu jau mūsų dienose Lietuvis nieko kito senesnio netūrėtų, kaip savo lapinę, tai ir tuosyk jis pasigirti galėtų, kad jo kepurė yra senesnė už ne vieną šios dienos tautą ir kalbą. Todėl rūpinkimės, kad mūsų lapinės dar pragyventų šimtų šimtų metų*, J. Bs. [Jonas Basanavičius], „Senatvė lapinės kepurės“, in: *Auszra*, 1884, Nr. 5–6, p. 159–161.

ir ragindamas stoti *lietuvius intelligentus* į draugiją (tokiu būdu ją *šelpiant* nedideliu nario mokesčiu), vadovas pristatė ir pirmuosius darbus – išleistus draugijos leidinio *Lietuvių tauta* sąsiuvinius¹²⁴. Kiek vienpusiškai¹²⁵, koncentruodamasis tik į J. Basanavičiaus *Lietuvių tautoje* parašytus darbus, apie naują leidinį atsiliepė A. Janulaitis¹²⁶. Jis raginimą burtis apie LMD interpretavo kaip leidinio *Lietuvių tauta* reklamą (J. Basanavičiaus straipsnį reikėję dėti *reklamų ir apskelbimų skyriuje*) ir J. Basanavičiaus savireklamą. Kritikas *Lietuvių tautai* linkėjo vertesnio, moksliškesnio turinio, nors apie jį sprendė vien iš J. Basanavičiaus (kurio tekstai, beje, sudarydavo didelę *Lietuvių tautos* dalį) darbų ir, akivaizdžiai panaudodamas neseniai atnaujinto pamfletų turinio elementus, dar sykį bandė parodyti J. Basanavičiaus raštų vietą istoriografijoje:

Gerokas Lietuvos istorikų skaitlius, rašiusių, berods, lenkiškai, bet jaučiančių esą kitokio kilimo negu lenkai, mokėjo prirodyti lietuvių tautos aukštą ir seną kilimą, seniausią negu kokios nors tautos pasaulyje. Dabar mes galime šypsotis, o jie tat darė rimtai. Pasirodo, kad neišmirė toji srovė ir šiandien. Berods ji turi kitokią išvaizdą, lietuvišką, bet turinys tas pats.¹²⁷

LMD pirmininkas į šiuos priekaištus atsakė plačiu straipsniu per keturis *Vil-*

¹²⁴ D-ras J. Birštonas [J. Basanavičius], „Lietuvių Mokslo Draugija ir jos raštai“, in: *Viltis*, 1908, Nr. 126, p. 2–3.

¹²⁵ Redakcija prieraiše taip pat yra pažymėjusi: <...> *Nors ne su visu kuo p. A. Janulaičio straipsnyje tesutinkam ir negalime to straipsnio pripažinti vispusiškai „Lietuvių Tautos“ kritika, tačiau manom, jog šis „smarkus“ kai kurių jos pusių paminėjimas gali iššaukti [sukelti] ginčus, na ir rimtesnę kritiką. Todėl ir talpinam, „Apie knygas“*, in: *Vilniaus žinios*, 1908, Nr. 268, p. 2.

¹²⁶ „A. Janulaičio recenzija *Lietuvių tautos* kn. II“, in: *Vilniaus žinios*, 1908, Nr. 268, p. 2, Nr. 269, p. 3.

¹²⁷ Ten pat, Nr. 268, p. 2.

niaus žinių numerius ypač radikalčiai¹²⁸. Bandyme pagrįsti etnogenezės problemų sprendimo svarbą, taip *duodant atkirtį* A. Janulaičiui, jaučiamas tam tikras susierzinimas, tačiau akivaizdus didžiulis tikėjimas mokslu ir jo galimybėmis. Pasi sakoma prieš partiškumą ir partinę kritiką, o A. Janulaitis vadinamas tiesiog neišmanėliu, prieš kurį laiką pasirodžiusiame paskvilyje (taip J. Basanavičius įvardijo A. Janulaičio pamfletą) prirašiusiu *visą eilę nesąmonių*. J. Basanavičius teigė, kad A. Janulaičio kritika tik parodė, kaip *kritikuoti nepridera*. Dėl konkretesnių priekaištų, kad *Lietuvių tautai* trūksta solidesnės bibliografijos, J. Basanavičius atsakė, kad tai tik laiko ir finansinių išteklių klausimas¹²⁹. Lietuvių etnogenezės problemų sprendimas, o kartu ir lietuvių kaip išeivių iš Balkanų pusiasalio ir Mažosios Azijos klausimo sprendimas, pasak J. Basanavičiaus, reikalauja įvairių mokslų (antropologijos, archeologijos, etnologijos, lingvistikos, paleontologijos, geologijos ir t. t.) išmanymo, o kiek tiesos toje lietuvių kilmės aiškinimo versijoje, pasak LMD pirmininko, tegu sprendžia *mokslo vyrai*. Pagaliau, J. Basanavičiaus teigimu, A. Janulaičiui kištis į svarbų etnologiską ginčą menkiausiai priderėjo¹³⁰.

¹²⁸ J. Basanavičius, „Dėliai *Lietuvių Tautos* raštų“, in: *Vilniaus žinios*, 1908, Nr. 285, p. 2–3; Nr. 286, p. 3, Nr. 287, p. 3, Nr. 288, p. 3.

¹²⁹ Neužmirštama priminti, kad *Mokslo Draugijos išleistoji „L. Tautos“ dalis kaštavo 634 rb. 68 kap.; pati Draugija prie atlyginimo spaustuvei už darbą prisidėjo su 200 rublių; kitus – aš užmokėjau*.

¹³⁰ J. Basanavičius: *P. Janulaitis yra žinomas sulig šiol tiktai kaipo keleto Malavėnų dainų ir burtų užrašytojas ar rinkikas ir 2–3 populiariškų kompiliacijų, nieko bendro su mokslu neturinčių, brošiūrėlių autorius – tai visas jo moksliškas cenzas. Ar jis, kaipo juristas, turėjo progą užsiimnėti ir kitomis mokslo šakomis, kaip geologija, antropologija, etnologija ir k. ir k., kurios juk yra šiame ginče reikalingos, – man bent nežinoma. <...>*

Panašu, kad J. Basanavičiaus ir A. Janulaičio polemika kilo ir dėl tam tikro tarpdisciplininio nesusikalbėjimo, nebendramatiškumo, skirtingų pamatinių prielaidų, kalbant apie tai, kokie metodai gali būti taikomi ir yra tinkamiausi praeities vaizdiniams rekonstruoti. Vis dėlto simptomai, kad J. Basanavičius savo išplėto-tame atsakyme niekur plačiau nekalba apie istoriją, Antikos ar Viduramžių rašytinius šaltinius, kuriais savo darbuose naudojo-si. Juk būtent laisvas, interpretacinis, ne-kritiškas santykis su senovės kronikomis, šaltinių kritikos, argumentacijos ir įrodo-mosios galios tyrimuose stoka buvo tai, ko metodologiškai labiausiai pasigedo J. Ba-sanavičiaus darbų kritikas.

Kita vertus, A. Janulaičio ir J. Basa-navičiaus polemika netiesiogiai atveria dar vieną probleminę XX a. pradžios te-orinių ir metodologinių paieškų konteks-tą. A. Janulaičio hiperkritiškumas, dideli reikalavimai *praeities tardymui*¹³¹ ir tam tikra prasme *scientistinė laikysena* ne tik J. Basanavičiaus darbų, bet ir, kaip matyti iš pamflete kritikuojamų autorių visumos, literatūrinių, į joki moksliskumą nepreten-duojančių darbų atžvilgiu netrukus buvo pastebėta. Bene būdingiausia *to paties masto* taikymo tiek į mokslą pretenduojantiems darbams, tiek literatūrai kritika pa-sirodė po A. Janulaičio Lazdynų Pelėdos apysakosa *Klaida* recenzijos¹³². Kitaip sa-

kant, pati kritika, kurios lietuvių kultūroje pasigedo A. Janulaitis, tapo kritikos objek-tu. Bendresnio pobūdžio svarstyme apie tai, kokios vertės ir kokybės Lietuvoje yra atsirandanti literatūros kritika, A. Janu-laičio *Klaidos* recenzija pasirodo kaip li-teratūrinės kritikos negalias iliustruojanti medžiaga, nes A. Janulaitis *neskiriąs lite-ratūros uždavinių nuo mokslo*:

P. A. J. *Visuomenės* nr. 3 šturkščiai jau straipsnio įvardijime klausia „Klaida ar melas“. Jis labai pyksta ant autorės, kam ji taip juodai nupiešusi revoliucijos sėjėjus <...>. Tasai apkaltinimas parodo kaip iš-virkščios mūsų kritikų nuomonės apie raš-tijos uždavinius. Tasai apkaltinimas būtų visai teisingas, jeigu Lazdynų Pelėda rašiu-si būtų ne apysaką, o paskutinių metų ju-dėjimo istoriją. Istoriko priedermė apšviesti aprašomą daiktą iš visų pusių. Beletristas gi gali išsirinkti aprašomojo apsi-reiškimo vieną aspektą. Ir paties autoriaus dalykas, kurį aspektą parinkti. Lazdynų Pelėda pasirinko blogąjį to judėjimo aspektą. Gal čionai jos kaltė? Ne, ji pesimistė; gyvenime yra daug juodų pusių ir ji sintezuoja jas į vieną pa-veikslą. Bene didžiausias pesimistas visoj Europos literatūroj bus Leopardi [Giacomo Leopardi, 1798–1837]. Kiek tai kartu-mo indėta jo eilėse „A se stesso“ (pačiam sau), kuriose visa pasaulį vadina purvynu (e fango è il mondo). O ligšiol ne vienam Europos kritikui neatėjo į galvą vadinti už tai ji melagiu. <...> Be to, p. A. J. kaltina autorę, kad ji neišrišus socialinio klausimo.

Jei aš apie p. Janulaitį išsitarčiau, kad jo taktika yra išjuokimas, tikslas – jam nepatinkamų žmonių diskredi-tavimas, tai, rodos, toli nuo tiesos nenuklyščiau, J. Ba-sanavičius, „Dėliai Lietuvių Tautos raštų“, in: Vilniaus žinios, 1908, Nr. 288, p. 3.

¹³¹ Atkreiptinas dėmesys, kad A. Janulaitis 1907 m. Maskvoje baigė teisės studijas ir nuo 1909 m. advokata-vo Vilniuje.

¹³² A. Janulaitis, „Klaida ar melas?“ (Apie L. Pe-lėdos apysaką „Klaida“), in: *Visuomenė*, 1910, Nr. 3, p. 107–112; p. 108: *Čia turime kaltinimą tos gady-nės*,

čia matom apdrabstytus purvais tos gady-nės veikėjus ir tą organizaciją, kuri tiek daug veikė tuomet. <...> O kaltinimas s.d. partijai labai didelis; galima suprasti, kodėl A. Janulaitis, kaip socialdemokratų partijos narys, gina 1905 m. judėjimą Lietuvoje, tačiau po ideologiniu šios recenzijos-kritikos paviršiumi, manytina, slypi ir gana būdingi metodologinio plano elementai. A. Janu-laitis į apysaką žvelgia kaip į galimą tiesos atspindį, atitinkamai, tos tiesos neradęs, linksta apysakos turinį vadinti melagingu.

Bet argi tai gražiosios raštijos dalykas rišti socialiniai klausimai? <...>.¹³³

Apibendrinant nagrinėtą medžiagą, reikia pažymėti dar vieną reikšmingą momentą – čia analizuotų *jaunystės manifestų* (tam tikro požiūrio, bendros krypties, principų) daugiausia buvo laikomasi jau nepriklausomoje Lietuvoje. Pavyzdžiui, po daugiau kaip dvidešimties metų, *Praeities* pirmo tomo *Pratarmėje* A. Janulaitis rašė:

<...> O pasižiūrėjus į istorinę Lietuvos raštiją, matome joje daugybę spragų, iki šiol nėra nė trumpos, nė plačios Lietuvos istorijos, atitinkančios mokslo reikalams, o tas darbas negalima atlikti, nepadarius ištiesos eilės smulkių tyrinėjimų.¹³⁴

Manifestų autorius akivaizdžiai vienijo argumentų, įrodymų, kritikos ir kritiškumo reikalavimai, pagaliau, vienaip ar kitaip suprantamo *patriotinio pragmatizmo* kritika, tačiau, be šių bendrųjų pamatinių panašumų, ryškėjo ir akivaizdūs istorinio proceso varomųjų jėgų, mokslo, istorijos, literatūros uždavinių, kritikos funkcijų, pagaliau, istorinio pažinimo specifikos supratimo skirtumai. Daugeliu klausimų kritikai tikrai nebuvo vieningi. Pirmasis pasaulinis karas ir *atsikūrusi–susikūrusi* Lietuvos valstybė, revoliuciniai procesai ir bolševikų atėjimas į valdžią Rusijoje gana smarkiai pakeitė bendrą intelektualinę atmosferą. Jau 1907 m. A. Voldemaras prognozavo, kad Rusijoje studijavusiai ir marksistinėmis bei socialistinėmis idėjomis persiėmusiai inteligentijai, o ilgainiui ir atsirandančiam lietuviškajam socializmui darysis vis sunkiau suderinti „moks-

lišką“ socializmą, jo propaguojamą ekonomiškai materialistinę istorijos supratimą ir luomų kovos idėją su mažųjų tautų, tarp jų ir lietuvių tautos, *neturinčios nei ponijos, nei piniguočių, nei miesto proletariato*, ateities projekcijomis ir interesais¹³⁵. Aišku, kad nemaža dalimi būtent išoriniai įvykiai ir praktinė veikla, išitraukiant į valstybės atkūrimo darbus, lėmė kartu ir istorijos teorijos bei metodologijos įsitikinimų neabejotiną peržiūrą.

Vienaip ar kitaip, pavyzdžiui, Nepriklausomybės Akto signataras Petras Klimas, kuris, kaip ir K. Biržiška bei A. Janulaitis, XX a. pradžioje Maskvos universitete studijavo teisę, vėliau pripažino, kad savo studentiškuose straipsniuose, prisidengęs Vabalėlio slapyvardžiu, propagavo istorinį materializmą ir socialistinę pasaulėžiūrą¹³⁶. 1921 m. P. Klimas, jau kaip nepriklausomos valstybės Švietimo ministerijos lėšomis leidžiamo istorinio žurnalo redakcijos narys, pirmame *Mūsų senovės* numerio vedamajame įrodinėjo tautos ir istorinės Lietuvos praeities pažinimo vertę, mėgino parodyti istorijos mokslo (ir istorinio pažinimo) visuomeninę reikšmę ir istorijos mokslo vietą tarp kitų mokslų¹³⁷. Nors trumpame tekste nėra jokių nuorodų ar tiesioginio rėmimosi autoritetingais požiūriais, nesunku pastebėti,

¹³³ A. Voldemaras, „Pašnekos apie raštiją“, in: *Vilnis*, 1910, Nr. 62, p. 1.

¹³⁴ A. Janulaitis, „*Praeities* uždaviniai“, in: *Praeitis*, I tomas, red. Augustinas Janulaitis, Kaunas: Lietuvos Istorijos Draugija, 1930, p. III–IV.

¹³⁵ A. Voldemaras, Keletas žodžių apie lietuviškąjį socializmą, in: *Vilniaus žinios*, 1907, Nr. 54, p. 1; Nr. 57, p. 1.

¹³⁶ Audronė Januzytė, specialiai tyrinėjusi istorikų politikų teorinių interesų ir nacionalizmo traktuočių kaitą, yra fiksavusi lūžį P. Klimo tekstuose 1912 m., kai autorius, remdamasis tuo metu taip pat Maskvos universitete filosofiją studijavusiu Romanu Bytautu, teigė, jog individualizmas, tautų santykiuose besireiškiantis nacionalizmu, yra svarbiausia XX a. pradžios visuomeninio gyvenimo tendencija, žr. A. Januzytė, 2004, p. 58–59; 2007, p. 14.

¹³⁷ P. Klimas, „Senovės tyrimo uždaviniai ir kečiai“, in: *Mūsų senovė*, 1921, I knyga, p. 3–5.

kad šio programinio teksto išeities taškas bendresne filosofine prasme – Badeno neokantininkų mokykla, dariusi perskyrą tarp nomotetiškai orientuotų ir ideografinių mokslų. Iš esmės pritarianant ideografinių, individualius ir išskirtinius atvejus nagrinėjančių, mokslų programai, P. Klimo tekste taip pat matomas pažintinio istorijos intereso pokyčio akcentas (reikia tyrinėti, pirmiausia, tautos istoriją). Su juo susijusios metodinės pastangos, o jos priklausė tiek nuo politinio visuomeninio tarpukario gyvenimo, tiek nuo istorijos mokslo žmogiškųjų ir finansinių išteklių, turėjo tendenciją didėti ir intensyvėti. Po sudėtingo ir ypač permainingo pereinamojo etapo (1915–1918–1922) 1922 m. atidarius LU Kaune, prasidėjo naujas Lietuvos istoriografijos plėtros tarpsnis, kurio metu, nėra abejonės, istorika ir istoriografija absorbo ir intelektualiai pasitelkė šiame straipsnyje nagrinėto manifestų laikotarpio įdirbius.

Išvados

1. Vakarų kultūrinėje tradicijoje manifestų problematika yra įvairiapusiškai tyrinėta. Ne tik politiniai ar meniniai, kultūrinių ir literatūrinių sąjūdžių manifestai atsiduria tyrinėtojų dėmesio centre. Modernizmo laikotarpis menuose aiškiai sutampa su heterogeniškomis idėjinėmis ir intelektualinėmis programomis humanitariniuose ir socialiniuose moksluose, o tai iš esmės pagrindžia ir istoriografinių manifestų, ribinių ir inovacijas tyrimuose grindžiančių tekstų paiešką, atranką ir nagrinėjimą.
2. Prancūzijos istoriografijos istorijos tyrinėjimai rodo, kad moderniosios Prancūzijos istoriografija yra neatskiriama susijusi su tam tikrais išskirtiniais, naujoves generuojančiais tektais. Žvilgtelėjus į Prancūzijos istoriografijos istorijos autorių darbus, moderniojoje Prancūzijos istoriografijoje nuo 1876 iki 1997 m. galima išskirti dvylika programinių tekstų, tam tikrų teorinių ir metodologinių problemų sprendimo atvejų, kurie turėjo neabejotiną poveikį istoriografijos raidai. Šis konkretus pavyzdys grindžia mintį, kad istoriografijos istorija gali būti nagrinėjama ir kaip istoriografinių manifestų istorija.
3. Tiek apie istorikos, tiek apie istoriografijos situaciją Lietuvoje XX a. pradžioje rašyta tik panoramiškai, neišskiriant ryškesnių konfliktų, polemikų ir diskusijų, kurios vyko tuo laikotarpiu. Kadangi nedaug svarstytos ir bendresnės Lietuvos istoriografijos istorijos periodizacijos problemos, nenuostabu, kad ir 1904–1915 m. laikotarpio reiškiniai istorikos ir istoriografijos srityje neturėjo aiškesnės charakteristikos, išskirtinių bruožų ir kolorito. Tai neleido ir minimo laikotarpio pamatyti kaip ypatingo istoriografinių paieškų ir maišavimo meto.
4. Istorijos institucionalizacijos (katedrų, žurnalų, draugijų, profesinio istorikų rengimo ir kt. aspektais) masinė banga Vakaruose (nuo jos bandė neatsilikti ir carinės Rusijos imperijos universitetiniai centrai) sutampa su lietuviškosios spaudos lotyniškais rašmenimis draudimo laikotarpiu. Šio laikotarpio pabaigoje, būtent šimtmečių sąvartoje, atsirado pirmoji studentų iš Lietuvos grandis, sistemingai ir specialiau atsidėjusi istorijos ir su ja susijusių mokslo šakų studijoms. Nenuostabu, kad jų ne-

tenkino tautinio išsivadavimo kultūroje subrendusi, pragmatiškai orientuota, „Aušros“ pasirodymo laikus (1883 m.) menanti istoriografijos kryptis, kurią istoriografijos istorikai vadina *aušrine istoriografija*.

5. Amžiaus pradžioje Lietuvoje aštriai iškeltas istorijos institucionalizacijos klausimas, tačiau dėl specifinės sociopolitinės situacijos (*istoriografija be valstybės*), ji negalėjo įvykti staiga ir sklandžiai. Pirmąsias visuomenines draugijos steigimo (Lietuvos istorijai tyrinėti) ir specialaus istorijai skirto laikraščio leidimo iniciatyvas (1905 m.) lydėjo viešos diskusijos, kuriose specialios draugijos istorijai tyrinėti steigimas buvo įvertintas kaip pernelyg specializuotas ir į bendresnius tautinius interesus nepakankamai orientuotas sumanymas (kaip diskusijų pasekmė 1907 m. buvo įkurta bendresnio profilio *Lietuvių mokslo draugija*). Tikėtina, kad būtent besikeičianti kultūrinė ir intelektualinė atmosfera galėjo išprovokuoti ryškias intelektualines manifestacijas istorikos srityje.
6. Lietuvos istoriografijos teorinių ir metodologinių paieškų suintensyvėjimą reikia nukelti į XX a. pradžią, kai pasirodė tai, ką pavadiname istoriografiniais manifestais. Visų manifestų autorių refleksijos taikinyje atsidūrė įvairios *aušrinės istoriografijos* su jai būdingais nekritiškumo, kompiliatyvumo, patriotinio pragmatizmo ženklais kritinės charakteristikos.
7. Sekant XX a. pirmojo dešimtmečio lietuvių studentų, naujos kartos visuomenininkų manifestacijomis, paviršutiniškumu pasižymintys, patriotizmu ir lietuvių paieška tolimų amžių glūdumoje persmelkti literatūrizuoti istoriniai pasakojimai ir „istorijos“ su *tikru mokslu* neturi nieko bendra. *Mokslui* suteikiama išskirtinė vieta, formuojama savotiška scientistinė tyrimų perspektyva, pabrėžianti spekuliacijų ir kompiliatyvumo atsisakymą, dėmesį telkianti į smulkius, tačiau nauja literatūra ir kritiška šaltinių analize besiremiančius darbus.
8. Lietuvos istoriografijoje istorinė kritinė istorijos tyrimų programa ir paradigma pasirodė vėlyvojo istorizmo pavidalu. Kadangi būtent ši istoriografijos kryptis dominavo XX a. Lietuvoje, tai sureikšmina 1904–1915 m. procesus istorikoje bei istoriografijoje ir kaip šiandienos ištakas. Vis dėlto istorikos požiūriu nagrinėto laikotarpio orientacijų įvairovės neišsemia kokia nors viena, bendra istorijos tyrimų programa ar konceptuali matrica. Estetizuota istorija susilaukė pakankamai polifoniškos opozicijos, kurioje girdėjosi scientizmo, pozityvizmo, marksizmo, sociologizmo, empirizmo ir, žinoma, klasikinio į siaurų temų specialų tyrimų orientuoto vėlyvojo istorizmo balsai.
9. Analizuodami prieš šimtmetį Lietuvos istoriografijoje ir istorikoje vykusius procesus, galime klausti – o kokiomis naujovėmis, prieigomis, teoriniais ir metodologiniais postulatais ar praktinėmis inovacijomis buvo atnaujinta Lietuvos istoriografija ir istorika, pavyzdžiui, 2004–2015 m.? Atsakymas į jį, žinoma, reikalauja atskiro tyrimo.

BIBLIOGRAFIJA

- 100 Artists' Manifestos, 2011 – 100 Artists' Manifestos: From the Futurists to the Stuckists, selected by Alex Danchev, London: Penguin Modern Classics, 2011, 453 p.
- Aleksandravičius E., Kulakauskas A., 1996 – Egidijus Aleksandravičius, Antanas Kulakauskas, *Carų valdžioje. XIX amžiaus Lietuva*, Vilnius: Baltos lankos, 1996, 359 p.
- Aleksandravičius E., 2000 – Egidijus Aleksandravičius, *Praeitis, istorija ir istorikai*, Vilnius: Vaga, 2000, 510 p.
- „Apie knygas“, in: *Vilniaus žinios*, 1908, Nr. 268, p. 2.
- Atlas of European Historiography*, 2010 – *Atlas of European Historiography: The Making of a Profession, 1800–2005*, edited by Ilaria Porciani, Lutz Raphael, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2010, xix + 187 p.
- „Auszros“ redakcija, „Apie insteigimą Lietuvos mokslų bendrystės (draugystės)“, in: *Auszra*, 1883, Nr. 4, p. 89–92.
- Bankauskaitė-Sereikienė G., 2004 – Gabija Bankauskaitė-Sereikienė, *Modernizmas B. Sruogos kritikoje ir lyrikoje (1911–1929)*: daktaro disertacija: humanitariniai mokslai, filologija (04 H), Kaunas, 2004, 130 l., in: *LNB RS*, f. 132, b. 2879.
- Barros C., Navarro G., 2002 – Carlos Barros, Germán Navarro, „El Manifiesto Historia a Debate. Una nueva tendencia historiográfica abierta y global“, in: *Anales de la Universidad de Alicante. Historia Medieval* (2000–2002), n° 13, p. 365–378.
- Basanavičius J. [J. Bs.], „Senatvė lapinės kepurės“, in: *Auszra*, 1884, Nr. 5–6, p. 159–161.
- Basanavičius J. [D-r Basanavičius], „Dar kartą apie įsteigimą mokslo draugijos“, in: *Vilniaus žinios*, 1905, Nr. 153, p. 1.
- Basanavičius J., „Dėliai Lietuvos Tautos raštų“, in: *Vilniaus žinios*, 1908, Nr. 285, p. 2–3; Nr. 286, p. 3, Nr. 287, p. 3, Nr. 288, p. 3.
- Basanavičius J. [D-ras J. Birštonas], „Lietuvių Mokslo Draugija ir jos raštai“, in: *Viltis*, 1908, Nr. 126, p. 2–3.
- Bentley M., 1999 – Michael Bentley, *Modern Historiography: An Introduction*, London, New York: Routledge, 1999, xii + 182 p.
- Berr H., 1911 – Henri Berr, *La Synthèse en histoire. Essai critique et théorique*, Paris: Félix Alcan, 1911, xvi + 271 p.
- Biržiška M., „Apie literatūros istoriją ir mūsų istorijas“, in: *Visuomenė*, 1910, Nr. 2, p. 45–49.
- Biržiška M. [S. Tėvelis], „Jono Šliūpo Lietuvos tautos senovėje ir šiandien recenzija“, in: *Visuomenė*, 1910, Nr. 1, p. 38–40, Nr. 2, p. 77–80.
- Biržiška M. [Analfabetas], „Visuomenės istorijos mokslas ir studentija“, in: *Visuomenė*, 1910, Nr. 7–8, p. 263–268.
- Biržiška M. [S. D.], „Skaitymo programėlė (Visuomenės mokslai – ištrauka iš platesniosios lavinimo programos)“, in: „Giedros“ kalendorius 1914 metais, Vilnius, 1913, p. 53–62.
- Bloch M., 1928 – Marc Bloch, „Pour une histoire comparée des sociétés européennes“, in: *Revue de Synthèse historique*, 1928, n°46, p. 15–50.
- den Boer P., 1998 – Pim den Boer, *History as a Profession: The Study of History in France, 1818–1914*. Princeton: Princeton university press, 1998, xv + 470 p.
- Braudel F., 1949 – Fernand Braudel, *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*, Paris: Lib. A. Colin, 1949, xvi + 1160.
- Bumblauskas A., 2006 – Alfredas Bumblauskas, „Lietuvos istorijos periodizacijos modeliai socialinės istorijos požiūriu“, in: *Lietuvos istorijos studijos*, 2006, t. 17, p. 9–26.
- Burba J. [J. Bur.], „Prie d-ro Noraus sumanymo“, in: *Vilniaus žinios*, 1905, Nr. 85, p. 1.
- Burger M., 2002 – Marcel Burger, *Les manifestes: paroles de combat. De Marx à Breton*, Paris: DeLachaux & Niestlé, 352 p.
- Butkuvienė A., 1997 – Anelė Butkuvienė, *Lietuvos kultūros istorijos metmenys*: vadovėlis, d. 3: 1904–1940 m., Kaunas: Technologija, 1997, viii + 191 p.
- Calhoun C., Wiewierka M., 2013 – Craig Calhoun, Michel Wiewiorka, „Manifeste pour les sciences sociales“, in: *Socio*, 2013, no. 1, p. 3–38.
- Chartier R., 1988 – Roger Chartier, *Cultural History: Between Practices and Representations*, trans. Lydia G. Cochrane, Cambridge: Polity in association with Blackwell, 1988, 209 p.
- Cohen M. A., 2004 – Milton A. Cohen, *Movement, manifesto, melee: the modernist group, 1910–1914*. Lanham: Lexington Books, 2004, x + 361 p.
- Danto A. C., 1997 – Arthur Coleman Danto, *After the End of Art: Contemporary Art and the Pale of History*. Princeton: Princeton University Press, p. xx + 239.

Dovydaitis P., „Istorijos filosofija ir jos problemos“, in: „*Vilties*“ *nemokamas mokslo ir literatūros priedas*, 1914, Nr. 9–10, p. 273–334.

Dovydaitis P., „Lietuvos istorijos raštai ir raštinkai“, in: „*Vilties*“ *nemokamas mokslo ir literatūros priedas*, 1915, Nr. 4, p. 120–122.

Febvre L., 1946 – Lucien Febvre, „Face au vent: manifeste des Annales nouvelles [À nos lecteurs, à nos amis]“, in: *Annales. Économies, Sociétés, Civilisations*, 1946, n° 1, p. 1–8.

Ferraris M., 2012 – Maurizio Ferraris, *Manifesto del nuovo realismo*, Roma–Bari: Laterza, 2012, 113 p.

G-y's J., „Prie D-ro Basanavyčiaus sumanymo“, in: *Vilniaus žinios*, 1905, Nr. 207, p. 1.

Garber M. B., 2004 – Marjorie B. Garber, *A Manifesto for Literary Studies*, Seattle: University of Washington Press, 2004, 69 p.

Gieda A., 2013 – Aurelijus Gieda, „Augustinas Voldemaras: intelektualinės biografijos eskizas ir kai kurie tarpdisciplininės orientacijos pavyzdžiai“, in: *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, 2013, Nr. 2 (33), p. 159–189.

Gieda A., 2014 – Aurelijus Gieda, „Istorika prieskario Lietuvoje. Tyrimų situacija ir probleminiai klausimai“, in: *Lietuvos istorijos studijos*, 2014, t. 33, p. 131–158.

Grabski A. F., 2010 – Andrzej F. Grabski, *Zarys historii historiografii polskiej*, Poznań: Wydawnictwo Ponznańskie, 2010, 278 p.

Guldi J., Armitage D., 2014 – Jo Guldi, David Armitage, *The History Manifesto*, Cambridge: Cambridge University Press, 2014, x + 165.

„Histoire et sciences sociales. Un tournant critique?“, in: *Annales. Économies, Sociétés, Civilisations*, 1988, n° 2, p. 291–293.

Historische Institute im internationalen Vergleich, 2001 – *Historische Institute im internationalen Vergleich*, Hrsg. Matthias Middell, Gabriele Lingelbach, Frank Hadler, Leipzig: Akademische Verlaganstalt, 2001, 483 p.

Hobsbawm E., 2004 – Eric Hobsbawm, *Manifeste pour l'histoire*, 2004, [prieiga internetu], in: <http://www.monde-diplomatique.fr/2004/12/HOBSBAWM/11712>, [2015-02-15].

„Iš lietuvių mokslo draugijos kronikos“, 1914 – „Iš lietuvių mokslo draugijos kronikos. VII-asis visuotinis lietuvių mokslo draugijos susirinkimas Vilniuje birželio 10–12 d. 1913 m.“, in: *Lietuvių tauta: lietuvių mokslo draugijos raštai*, 1914, kn. II, d. 3, p. 455–465.

Ivinskis Z., 1978 – Zenonas Ivinskis, „Lietuvos istoriografija“, in: Zenonas Ivinskis, *Rinktiniai Raštai, I tomas: Lietuvos istorija iki Vytauto Didžiojo mirties*, Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 1978, p. 42–92.

Jablonka L., 2014 – Ivan Jablonka, *L'histoire est une littérature contemporaine. Manifeste pour les sciences sociales*, Paris: Le Seuil, 2014, 352 p.

Jakštas J., 1971 – Juozas Jakštas, „Lietuvos aušrinė istoriografija pagal Maironį ir Pietarių“, in: *Aidai*, 1971, Nr. 7, p. 305–308.

Jakštas J., 1974 – Juozas Jakštas, „Lietuvos aušrinė istoriografija“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos Suvažiavimo darbai, VIII*, Roma, 1974, p. 221–240.

„A. Janulaičio recenzija *Lietuvių tautos* kn. II“, in: *Vilniaus žinios*, 1908, Nr. 268, p. 2, Nr. 269, p. 3. Janulaitis A. [Milda], 1903 – Augustinas Janulaitis [Milda], *Kur lietuvių senovėje gyventa? Patriotiškai vistariškai-arkeologiškas ištyrinėjimas*. Parašė N. N., D. M. (t. y. D-ras Baltosios ir juodosios magijos), prof. nėsančio universiteto, sąnarys busenčios lietuviškos akademijos ant Marso ir Mėnesio ir t. t. ir t. t. Perrašė ir svetui apskelbė Milda, Bitėnai: kaštais Lietuviškos etymologiškos giltinės draugystės, 1903 [Bitėnai: M. Jankaus sp.], 31 p.

Janulaitis A. [Dr. Genėjas], 1907 – Augustinas Janulaitis [Dr. Genėjas], *Kur lietuvių senovėje gyventa ir kur bei kokių jų dabar esama?* Parašė Dr. Genėjas, profesorius nėsančio universiteto, narys busenčios lietuvių akademijos ant Marso, Mėnesio, ir t. t. ir t. t. Antras, beveik visai naujai parašytas spaudimas. [Bitėnai]: „Giltinės“ išdas, 1907 [Bitėnai: spauda M. Jankaus], vii + 87 p.

Janulaitis A., 1910 – Augustinas Janulaitis, „Klaida ar melas?“ (Apie L. Pelėdos apysaką „Klaida“), in: *Visuomenė*, 1910, Nr. 3, p. 107–112.

Janulaitis A., 1930 – Augustinas Janulaitis, „*Praeities* uždaviniai“, in: Augustinas Janulaitis (red.), *Praeitis*, I tomas, Kaunas: Lietuvos Istorijos Draugija, 1930, p. III–IV.

Janužytė A., 2004 – Audronė Janužytė, „Petras Klimas' Concept of Nationalism“, in: *Istorija*, 2004, t. 62, p. 57–66.

Janužytė A., 2005 – Audronė Janužytė, *Historians as Nation State-builders: The Formation of Lithuanian University, 1904–1922*, Tampere: University of Tampere, 2005, 367 p.

Janužytė A., 2007 – Audronė Janužytė, „Lietuvių istorikų politikų valstybingumo samprata (1907–1918 m.)“, in: *Istorija*, 2007, t. 65, p. 12–25.

Jurginis J., 1975 – Juozas Jurginis, „Lietuvių mokslo draugija“, in: *Iš lietuvių kultūros istorijos*, t. VIII: Mokslo, kultūros ir švietimo draugijos, Vilnius: Mokslo, 1975, p. 37–118.

Jurgutienė A., 1998 – Aušra Jurgutienė, *Naujasis romantizmas – iš pasilgimo: lietuvių neoromantizmo pradininkų estetinė mintis*, Vilnius: LLTI, 1998, 338 p.

Juzefovičius R., 2007 – Romualdas Juzefovičius, *Lietuvos humanitarų mokslo organizacijos (1918–1940)*, Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2007, 271 p.

Kabašinskaitė B., 1998 – Birutė Kabašinskaitė, *Lietuvių kalbos liaudies etimologija ir artimi reiškiniai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1998, 122 p.

Kabašinskaitė B., 2014 – Birutė Kabašinskaitė, *Etimologijos metmenys: istorija, teorija, skaitiniai*, Vilniaus universiteto Baltistikos katedros studijų knyga 1, Vilnius: Eugrimas, 2014, 208 p.

Karčiauskaitė I., 2007 – Indrė Karčiauskaitė, *Katalikiškoji moterų judėjimo srovė Lietuvoje (1907–1940): daktaro disertacija: humanitariniai mokslai, istorija (05 H)*, Kaunas: VDU leidykla, 2007, 274 p., in: *LNB RS*, f. 132, b. 4110.

Keylor W. R., 1975 – William R. Keylor, *Academy and Community: The Foundation of the French Historical Profession*, Cambridge: Harvard university press, 1975, x + 286 p.

Klimas P., 1921 – Petras Klimas, „Senovės tyrimo uždaviniai ir keliai“, in: *Mūsų senovė*, 1921, I knyga, p. 3–5.

Krapauskas V., 2000 – Virgil Krapauskas, *Nationalism and Historiography: The Case of Nineteenth-century Lithuanian Historicism*, New York: Columbia University Press, 2000, 234 p.

Krzywicki L., 1906 – Ludwik Krzywicki, *Żmudź starożytna: dawni Żmudźini i ich warownie*, Warszawa: Nakładem księgarni naukowej, 1906, iv + 89 p.

Kubilius V., 1982 – Vytautas Kubilius, *XX amžiaus lietuvių lyrika: stilių raida ikitarybiniu laikotarpiu*, Vilnius: Vaga, 1982, 397 p.

Kubilius V., 1996 – Vytautas Kubilius, *XX amžiaus literatūra: Lietuvių literatūros istorija*, Vilnius: Alma littera, 1996, 718 p.

Kvietkauskas M., 2007 – Mindaugas Kvietkauskas, *Vilniaus literatūrų kontrapunktai. Ankstyvasis modernizmas, 1904–1915*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2007, 391 p.

Landsbergis-Žemkalnis G. [Senis Betgyvas], 1905 – Gabrielius Landsbergis-Žemkalnis [Senis Betgyvas], „Prie d-ro Noraus sumanymo“, in: *Vilniaus žinios*, 1905, Nr. 99, p. 1.

Lasinskas P., 2002 – Povilas Lasinskas, „Prieškarinio Lietuvos istoriografija: metodologinių orientyrų paieška“, in: *Istoriko atsakomybė: straipsnių rinkinys*, N. Asadauskienė, E. Kriščiūnas, A. Raugauskas, sudarytojai, Vilnius: VPU, 2002, p. 89–97.

Lasinskas P., 2004 – Povilas Lasinskas, *Istorijos mokslas Vytauto Didžiojo universitete 1922–1940 metais*, Vilnius: Vaga, 2004, xvi + 325 p.

Le Goff J., Nora P. (dir.), 1974 – Jacques Le Goff, Pierre Nora (dir.), *Faire de l'histoire*, Paris: Gallimard, 1974. 3 vol. I: *Nouveaux problèmes*, xiii + 231 p., II: *Nouvelles approches*, 253 p., III: *Nouveaux objets*, 283 p.

Le Goff J., Chartier R., Revel J. (dir.), 1978 – Jacques Le Goff, Roger Chartier, Jacques Revel (dir.), *La Nouvelle Histoire*, Paris: Retz-C.E.P.L., 1978, 574 p.

Le manifeste, 2013 – *Le manifeste. Entre littérature, art et politique*. Textes réunis par Serge Margel et Eva Yampolsky, in: *Lignes*, 2013, n°40, 168 p.

Le Manifeste littéraire et notions associées. Bibliographie annotée, 2013 – *Le Manifeste littéraire et notions associées*. Bibliographie annotée, Responsable: Galia Yanoshevsky, [prieiga internetu], in: <http://humanities.tau.ac.il/adarr/en/2013-01-30-13-16-47/literary-manifesto>, [2014-11-15].

Les grands manifestes de l'art, 2011 – *Les grands manifestes de l'art des XIXe et XXe siècles*, choisis et commentés par Antje Kramer, Paris: Beaux-Arts éditions, 2011, 272 p.

Les grands manifestes littéraires, 2009 – *Les grands manifestes littéraires: l'anthologie*, le dossier et les notes ont été réalisés par Pascale Fautrier, la lecture d'image est proposée par Alain Jaubert, Paris: Gallimard, 2009, 255 p.

Les manifestes, 1980 – *Les manifestes*, in: *Littérature*, 1980, n°39, 128 p.

Les Manifestes littéraires de la Belle Époque, 1966 – *Les Manifestes littéraires de la Belle Époque, 1886–1914*, anthologie critique de Bonner Mitchell, Paris: Seghers, 1966, 199 p.

Liberté pour l'Histoire – Liberté pour l'Histoire, Site de l'association, [prieiga internetu], in: <http://www.lph-asso.fr/>, [2015-02-10].

Lietuviškieji slapyvardžiai: lietuviškos spaudos iki 1990 m. slapyvardžių sąvadas, t. 1: Autoriai, Vilnius: LNB, 2004, 424 p.

Lietuviškieji slapyvardžiai: lietuviškos spaudos iki 1990 m. slapyvardžių sąvadas, t. 2: Slapyvardžių žodynas, Vilnius: LNB, 2004, 1168 p.

„Lietuvių Mokslo Draugija“, in: *Viltis*, 1914, Nr. 128, p. 2–3, Nr. 129, p. 1–3, Nr. 130, p. 1–3, Nr. 131, p. 1–2, Nr. 132, p. 1, Nr. 133, p. 1.

„Lietuvių spaudos turinys“, in: *Draugija*, 1910, Nr. 46, p. 215.

Lietuvos istorijos tyrimai Lietuvoje ir užsienyje, [prieiga internetu], in: http://www.aruodai.lt/index.php?option=com_content&task=view&id=35&Itemid=55, [2015-02-12].

Lingelbach G., 2003 – Gabriele Lingelbach, *Klio macht Karriere: die Institutionalisierung der Geschichtswissenschaft in Frankreich und den USA in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts*, Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 2003, 819 p.

Lituanistikos paveldo informacinė sistema „Aruodai“. Lietuvių dvasinės kultūros raiškos: etnologijos, kalbos ir istorijos šaltinių elektroninis sąvadas, projektas RaSa, 2003–2006, [interaktyvus], in: <http://www.aruodai.lt>, [2015-02-12].

Lyon J., 1999 – Janet Lyon, *Manifestoes: Provocations of the Modern*, Ithaca: Cornell University Press, 1999, x + 230 p.

Mačiulis J., 1891 – Jonas Mačiulis [Stanyslovas Zanavykas], *Apsakymai apie Lietuvos praeigą* (1886), Tilžė: kasztu Lietuvos mylėtojų spausdinta pas O. v. Mauderodės, 1891, 186 p.

Maironis (Š. M-lis), 1906 – Maironis (Š. M-lis) [Jonas Mačiulis], *Lietuvos istorija: su kunigaikščių paveikslais ir žemlapiu*, 3-ią kartą atspausinta ir pataisyta, Petropilis: išleista „Lietuvių laikraščio“ pini-gais, 1906, 259 p.

Maironis, 1906 – Maironis, „Atsakymas mano kritikui“, in: *Vilniaus žinios*, 1906, Nr. 254 (572), p. 1–2.

Maironis, 1926 – Maironis, *Raštai IV: Lietuvos praeitis*, Ketvirtoji laida, žymiai perdirbta, Kaunas: [l. n.], 1926, 237 p.

Manifeste: Intentionalität, 1998 – Hubert van den Berg, Ralf Grüttemeier (hrsg.), *Manifeste: Intentionalität*, Amsterdam, Atlanta: Rodopi, 1998, 392 p.

Manifeste und Proklamationen, 1995 – Wolfgang Asholt, Walter Fähnders (hrsg.), *Proklamationen der europäischen Avantgarde (1909–1938)*, Stuttgart, Weimar: J. B. Metzler, 1995, xxx + 481 p.

Manifesto: A Century of Isms, 2001 – Mary Ann Caws (ed.), *Manifesto: A Century of Isms*, Lincoln: University of Nebraska Press, 2001, xxxiv + 713 p.

Manifestos for History, 2007 – Keith Jenkins, Sue Morgan, Alun Munslow (eds.), *Manifestos for History*, London: Routledge, 2007, xii + 238 p.

Manifesto de historiadores, 1999 – Sergio Grez, Gabriel Salazar (comp.), *Manifesto de historiadores*, Santiago: Lom Ediciones, 1999, 199 p.

Marks K., Engels F., 1904 – K. Marks, F. Engels, *Komunistų Manifestas*, vertimas iš vokiškosios J. Lizdeikos [A. Janulaičio], Londonas [Bitėnai]: J. Lizdeika [M. Jankaus sp.], 1904, 52 p., (kontra-fakcija).

Martišiūtė A., 2004 – Aušra Martišiūtė, „Literatūros modernėjimo procesai XX a. I pusėje“, in: *Menotyra*, 2004, t. 37, Nr. 4, p. 18–25.

Miknys R., 2006 – Rimantas Miknys, „[vadas veikalui Mykolas Römeris, Lietuva. Studija apie lietuvių tautos atgimimą lietuviškajam leidimui“, in: Mykolas Römeris, *Lietuva: Studija apie lietuvių tautos atgimimą*, Vilnius, 2006, p. VII–XXIII.

Miłosz Cz., 1962 – Czesław Miłosz, *Człowiek wśród skorpionów: studium o Stanisławie Brzozowskim*, Paryž: Instytut Literacki, 1962, 128 p.

Modernizmas lietuvių literatūroje, 2003 – *Modernizmas lietuvių literatūroje*, in: *Literatūra*, 2003, Nr. 45 (1), 2003, 124 p.

Monod G., 1876 – Gabriel Monod, „Du progrès des études historiques en France depuis le XVIIe siècle“, in: *Revue historique*, 1876, n°1, p. 5–38.

Nagevičius V. [Nagevyčia V.], 1905 – V. Nagevičius V. [V. Nagevyčia], „Atsiliepimas ant d-ro Noraus sumanymo“, in: *Vilniaus žinios*, 1905, Nr. 69, p. 1.

Nekrašas E., 2008 – Evaldas Nekrašas, „Pozityvizmas ir marksizmas“, in: *Problemos*, 2008, Nr. 73, p. 155–166.

Nikžentaitis A., 2004 – Alvydas Nikžentaitis, „Istorijos mokslas“, in: *Lietuvos humanitarinių ir socialinių mokslų plėtros problemos*, sudarytojas Giedrius Viliūnas, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2004, 346 p.

Noiriel G., 1990 – Gérard Noiriel, „Naissance du métier d'historien“, in: *Genèses*, 1990, n° 1, p. 58–85.

Nora P., 1984 – Pierre Nora, „Entre Mémoire et Histoire: la problématique des Lieux“, in: Pierre Nora (dir.), *Les lieux de mémoire*, tome 1, La République, Paris: Gallimard, 1984, p. xvii–xlii.

Noreika L. [L. N.], 1915 – L. Noreika [L. N.], „IX Visuotinis Lietuvių Mokslo Draugijos susirinkimas“, in: *Vairas*, 1915, Nr. 20, p. 319–321.

Norkus Z., 1996 – Zenonas Norkus, *Istorika: istorinis įvadas*, Vilnius: Taura, 1996, 247 p.

Od „Czartaka“ do „Nadskawia“, 1987 – Od „Czartaka“ do „Nadskawia“, *antologia programów, manifestów i deklaracji literackich*, wybór, wstęp i opracowanie: Krzysztof Woźniakowski, Bielsko-Biała: Beskidzka Oficyna Wydawnicza, 1987, 79 p.

Pamphlet, utopie, manifeste, 2001 – *Pamphlet, utopie, manifeste XIXe–XXe siècles*, textes réunis par Lise Dumasy et Chantal Massol, Paris: L'Harmattan, 480 p.

Petrekis T., 2014 – Tomas Petrekis, *Regioninės knygos kultūra Žemaitijos knygos 1905–1944 m. pavyzdžiu*: daktaro disertacija: socialiniai mokslai, komunikacija ir informatika (08 S), Vilnius, 2014, 400 p., in: LNB RS, f. 132, b. 7204.

Pietaris V., 1904–1905 – Vincas Pietaris, *Algimantas, arba Lietuvių XIII šimtmečio*: istoriszka apysaka, t. 1–5, Shenandoah: [A. Milukas; Lietuvių katalikų spaudos bendrijos spaustuvė], 1904–1905, (1904, t. 1, 106 p., t. 2, 119 p., 1905, t. 3, 98 p., t. 4, 73 p., t. 5, 92 p.).

„Pirmoji priv. doc. A. Voldemaro lekcija“, in: *Vairas*, 1914, Nr. 3, p. 23.

Pociūtė R., 2006 – Rima Pociūtė, *Modernizmas lietaus šaly*, Vilnius: Homo liber, 2006, 319 p.

Porciani I., 2006 – Ilaria Porciani, „Mapping Institutions, Comparing Historiographies: The Making of a European Atlas“, in: *Storia della Storiografia*, 2006, no. 50, p. 27–58.

„Préfaces et manifestes du XIXe siècle“, 2009 – José-Luis Diaz (éd.), „Préfaces et manifestes du XIXe siècle“, in: *Revue des Sciences Humaines*, 2009, n° 295, 222 p.

Pšibilskis V. B., 2009 – Vygintas Bronius Pšibilskis, *Mykolas Biržiška: patrioto, mokslininko, kultūrininko gyvenimo ir veiklos pėdsakais*, Vilnius: VU leidykla, 2009, 520 p.

Puchner M., 2006 – Martin Puchner, *Poetry of the Revolution: Marx, Manifestos, and the Avant-Gardes*, Princeton: Princeton University Press, 2006, 320 p.

Rémond R., 1988 – René Rémond (dir.), *Pour une histoire politique*, Paris: Le Seuil, 1988, 402 p.

Renard G. F., 1900 – Georges François Renard, *La méthode scientifique de l'histoire littéraire*, Paris: Félix Alcan, 1900, 502 p.

Rioux J.-P., Sirinelli J.-F. (dir.), 1997 – Jean-Pierre Rioux et Jean-François Sirinelli (dir.), *Pour une histoire culturelle*, Paris: Le Seuil, 1997, 456 p.

Rudys G., 2010 – Gediminas Rudys, „Augustinas Voldemaras Peterburge ir Permėje 1900–1917 m.“, in: Augustinas Voldemaras, *Laiškai Jusiai: (1902–1919 m.)*, laiškų iš rusų kalbos išvertė ir parengė Gediminas Rudis, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2010, p. 7–58.

Russolo L., 1913 – Luigi Russolo, *Triukšmo meno manifestas*, vertė Eglė Naujokaitytė, [prieiga internetu], in: <http://www.arma.lt/2013/01/triukšmo-meno-manifestas-l-russolo-1913.html>, [2015-02-10].

Römer M., 1908 – Michał Römer, *Litwa. Studyum o odrodzeniu narodu litewskiego*, Lwów: Polskie Towarzystwo Naukowe, 1908, 438 p.

Römeris M., 2005 – Mykolas Römeris, *Lietuva: studija apie lietuvių tautos atgimimą*, vertė Žilvinas Norkūnas, Vilnius: Versus aureus, 2005, xxiii + 280.

Selenis V., 2008 – Valdas Selenis, *Lietuvos istorikų bendrija 1918–1940 metais*: daktaro disertacija: humanitariniai mokslai, istorija (05 H), Kaunas: VDU leidykla, 2008, 154 p.

Sim S., 2007 – Stuart Sim, *A Manifesto for Silence: Confronting the Politics and Culture of Noise*, Edinburgh: Edinburgh University Press, 2007, 224 p.

Sirinelli J.-F., 1990 – Jean-François Sirinelli, *Intellectuels et passions françaises. Manifestes et pétitions au XXe siècle*, Paris, Fayard, 1990, 365 p.

Smetona A. [A. Sm.], 1915 – Antanas Smetona [A. Sm.], „Mokslo D-jos susirinkimo belaukiant“, in: *Vairas*, 1915, Nr. 15, p. 233–234.

Staliūnas D., 2012 – Darius Staliūnas, „Apie kai kurias istorijos mokslo disertacijas, skirtas lietuvių tautiniam judėjimui, apgintas užsienio mokslo įstaiigose: Tomo Balkelio (2009) ir Audronės Januzytės (2005) darbai ir jų kontekstas“, in: *Archivum Lithuanicum*, 2012, Nr. 14, p. 373–392.

Šaulys J. [J. Bekampis], 1905 – J. Šaulys [J. Bekampis], „Mūsų mokslo reikalai“, in: *Vilniaus žinios*, 1905, Nr. 105, p. 1.

Šidlauskas A., 1986 – Algirdas Šidlauskas, *Istorija Vilniaus universitete XIX a. pirmojoje pusėje*, Vilnius: Mokslas, 1986, 166 p.

Šilgalys, 1905 – Šilgalys, „Prie etnografiškai-istoriškos draugijos kūrimo“, in: *Vilniaus žinios*, 1905, Nr. 123, p. 1.

Šliogeris J., 1905 – J. Šliogeris, „Prie d-ro J. Noraus sumanymo“, in: *Vilniaus žinios*, 1905, Nr. 152, p. 1.

Šliūpas J., 1904 – Jonas Šliūpas, *Lietuvių tauta senovėje ir šiandien*, 3 tomai, Plymouth: spauda ir kaštai „Vienybės lietuvininkų“ / Chicago: turtu ir

spauda „Lietuvos“, 1904–1905–1909, 462 + 563 + 552 p.

Tereškinas A., 1997 – Artūras Tereškinas, „Between Romantic Nostalgia and Historio-pedagogic Sentiments: A Few Ways to Discourse the Lithuanian Past“, in: *Lituanus*, 1997, vol. 43, no. 3, p. 13–16.

Trinkūnaitė Š., 2007 – Šarūnė Trinkūnaitė, *Sceninė lietuviškosios istorinės pjesės interpretacija 1904–1940 m.*: daktaro disertacija: humanitariniai mokslai, menotyra, teatrologija (03 H), Vilnius, 2007, 247 p., in: *LNB RS*, f. 132, b. 4285.

Toliušis Z., 2008 – Zigmas Toliušis, „Vincas Krėvė. Medžiaga biografijai“, in: *Metai*, 2008, Nr. 3, p. 111–118; Nr. 4, p. 120–129.

Torstendahl R., 2000 – Rolf Torstendahl, „Assessing Professional Developments. Historiography in a Comparative Perspective“, in: Rolf Torstendahl, (ed.), *An Assessment of Twentieth-Century Historiography. Professionalism, Methodologies, Writings*, Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitiets Akademien, 2000, p. 10–15.

Torstendahl R., 2003 – Rolf Torstendahl, „Fact, Truth, and Text: The Quest for a Firm Basis for Historical Knowledge Around 1900“, in: *History and Theory*, 2003, no. 42, p. 305–331.

Totoraitis J., 1905 – J. Totoraitis, *Die Litauer unter dem König Mindowe bis zum Jahre 1263*: Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der hohen philosophischen Fakultät der Universität Freiburg in der Schweiz, Freiburg: St. Paulus-Druckerei, 1905, 160 p.

Totoraitis J. [Dr. J. Norus], 1905 – J. Totoraitis [Dr. J. Norus], „Rūpinkimės Lietuvos istorija“, in: *Vilniaus žinios*, 1905, Nr. 63, p. 1.

Tr., „Mokslo Draugijos susirinkimui pasibai-gus“, in: *Viltis*, 1914, Nr. 133, p. 1.

Trumpa V., 2001 – Vincas Trumpa, *Apie žmones ir laiką*, sudarė Gediminas Rudis, Vilnius: Baltos lankos, 2001, 477 p.

Tumas J., 1905 – Juozas Tumas, „Istoriškai-Etnografiškas laikraštis“, in: *Vilniaus žinios*, 1905, Nr. 79, p. 1.

The Declaration of Independence: A Global History, 2007 – David Armitage (ed.), *The Declaration of Independence: A Global History*, Cambridge: Harvard University Press, 2007, 320 p.

The Oxford Critical, 2009 – Peter Brooker, Andrew Thacker (eds.), *The Oxford Critical and Cultural History of Modernist Magazines, Volume*

I: Britain and Ireland, 1880–1955, Oxford: Oxford University Press, 2009, xvii + 955 p.

The Oxford Critical, 2012 – Peter Brooker, Andrew Thacker (eds.), *The Oxford Critical and Cultural History of Modernist Magazines, Volume II: North America, 1894–1960*, Oxford: Oxford University Press, 2012, xxii + 1088 p.

The Oxford Critical, 2013 – Peter Brooker, Sascha Bru, Andrew Thacker, Christian Weikop (eds.), *The Oxford Critical and Cultural History of Modernist Magazines, Volume III: Europe 1880–1940*, Oxford: Oxford University Press, 2013, xxxii + 1471 p.

The Oxford Handbook of Modernisms, 2010 – Peter Brooker, Andrzej Gąsiorek, Deborah Longworth, Andrew Thacker (eds.), *The Oxford Handbook of Modernisms*, Oxford: Oxford University Press, 2010, xvii + 1182 p.

The Progressive Manifesto, 2003 – Anthony Giddens (ed.), *The Progressive Manifesto: New Ideas for the Centre-left*, Cambridge: Polity Press, 2003, viii + 222 p.

The Romantic Manifesto, 1988 – Larry H. Perr (comp.), *The Romantic Manifesto: An Anthology*, New York: Peter Lang, 1988, 156 p.

Urry J., 2000 – John Urry, *Sociology Beyond Societies: Mobilities for the Twenty-first Century*, New York / London: Routledge, 2000, 272 p.

Vaižgantas, 1995 – Vaižgantas, *Raštai, t. 6: Publicistika, 1899–1905*, parengė Ilona Čiužauskaitė, Vilnius: Pradai, 1995, 456 p.

Veljataga P., 2011 – Pillė Veljataga, *Lietuvos estetinė mintis XIX a. pabaigoje – XX a. pirmoje pusėje. Meno tautiškumas ir visuomeniškumas*, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2011, 224 p.

Viliūnas G., 2002 – Giedrius Viliūnas, „Modernizmas lietuvių literatūroje“, in: *Metai*, 2002, Nr. 8–9, p. 107–114.

Viliūnas G., 2003 – Giedrius Viliūnas, „Į žodžio meno gilumas (Lietuvių literatūros mokslas XX amžiaus pirmoje pusėje)“, in: *Darbai ir dienos*, 2003, Nr. 36, p. 261–281.

Voldemaras A., 1907 – Augustinas Voldemaras, „Keletas žodžių apie lietuviškąjį socializmą“, in: *Vilniaus žinios*, 1907, Nr. 54, p. 1, Nr. 56, p. 1, Nr. 57, p. 1.

Voldemaras A., 1910 [1] – Augustinas Voldemaras, „Pašnekos apie raštiją“, in: *Viltis*, 1910, Nr. 62, p. 1.

Voldemaras A., 1910 [2] – Augustinas Voldemaras, „Visuomenės moksliški išradimai“, in: *Viltis*, 1910, Nr. 46, p. 1.

Voldemaras A., 1914 – Augustinas Voldemaras, „Kas reiktų daryti tyrinėjant senovės Romos istorikų raštus“, in: *Vairas*, 1914, Nr. 9, p. 13–16.

Voldemaro A. recenzija Maironio *Lietuvos istorijai* (1906), in: *Vilniaus žinios*, 1906, Nr. 242 (560), p. 3; Nr. 277 (595), p. 4.

Walicki A., 1989 – Andrzej Walicki, *Stanislaw Brzozowski and the Polish beginnings of “Western Marxism”*, Oxford: Clarendon Press, viii + 349.

White H., 2007 – Hayden White, „Afterword: Manifesto Time“, in: Keith Jenkins, Sue Morgan, Alun Munslow (eds.), *Manifestos for History*, London: Routledge, 2007, p. 220–232.

Wrzosek W., 2009 – Wojciech Wrzosek, *O myśleniu historycznym*, Bydgoszcz: Epigram, 2009, 143 p.

Zaborskaitė V., 1987 – Vanda Zaborskaitė, *Maironis*, antras leidimas, Vilnius: Vaga, 1987, xvi + 439 p.

Zalatorius A., 1994 – Albertas Zalatorius, „Estetinės sąmonės lūžis XX a. pradžioje“, in: Vytautas Kubilius (red.), *XX amžiaus lietuvių literatūra: straipsnių rinkinys*, Vilnius: Vaga, p. 7–30.

Žarija, 1907–1908 – *Žarija*: savaitinis darbininkų, bežemių ir mažžemių laikraštis, redaktorė Ona Šechtel, Vilnius: 1907–1908, [prieiga internetu], in: <http://www.epaveldas.lt/vbspi/biDetails.do?biRecordId=4069>, [2015-02-15].

Žekaitė J., 2002 – Janina Žekaitė, *Modernizmas lietuvių prozoje*, Vilnius: LLTI, 2002, 219 p.

Бон Т. М., 2005 – Томас М. Бон, *Русская историческая наука (1880–1905 г. г.): Павел Николаевич Милюков и Московская школа*, пер. с нем. Д. Торицина, Санкт-Петербург: Олериус Пресс, 2005, 272 с.

Брачев В., 2001 – Виктор С. Брачев, «*Наша университетская школа русских историков*» и ее судьба, Санкт-Петербург: Стomma, 2001, 246 с.

Бурдые П., 2005 – Пьер Бурдые, *Социальное пространство: поля и практики*, пер. с фр., сост., общ. ред. пер. и послесл. Н. А. Шматко, Санкт-Петербург: Алетейя, 2005, 576 с.

Гришина Н., 2010 – Наталья В. Гришина, *Школа В. О. Ключевского в исторической науке и российской культуре*, Челябинск: Энциклопедия, 2010, 288 с.

Карев Д., 2007 – Дмитрий В. Карев, *Белорусская и украинская историография конца XVIII в. – начала 20-х гг. XX в. в процессе генезиса и развития национального исторического сознания белорусов и украинцев*, Вильнюс: Европ. гуманитар. ун-т, 2007, 312 с.

Ростовцев Е., 2004 – Евгений А. Ростовцев, *А. С. Лаппо-Данилевский и петербургская историческая школа*, Рязань: НРИИ, 2004, 347 с.

Стельмах С., 2005 – Сергій Стельмах, *Исторична наука в Україні епохи класичного історизму (XIX – початок XX ст.)*, Київ: Київ. ун-т, 2005, 377 с.

HISTORIK AND HISTORIOGRAPHY IN LITHUANIA IN 1904–1915: THE PERIOD OF HISTORIOGRAPHICAL MANIFESTOS?

Aurelijus Gieda

S u m m a r y

The first two decades in the Lithuanian historiography of the 20th century have been little studied. Even less attention has been paid to the theoretical-methodological standpoints and the theory of historiography of that time. Despite the above, this paper aims to show why the period of 1904–1915 is special for the development of Lithuanian historiography. Taking into account the historiographic sources, discussions and polemic as well as the quest for innovations in the science of history of that time, the approach based on the importance of the processes of the first decades of the 20th century in historiography is con-

structed: the processes dating to 1904–1915 were not a short and insignificant episode in Lithuanian historiography between the historiography of the national revival (the second half of the 19th century) and the science of history of the inter-war period characterized by a more rapid pace of progress. On the contrary, the article shows that the afore-mentioned period is a peculiar period of historiographical manifestos, witnessing, at least in the theoretical dimension, the fundamental paradigmatic breakthrough, even as regards the whole 20th century Lithuanian historiography in general. With the possibilities provided by the

history of ideas, programmatic historiographic texts, reviews and polemic of the beginning of the 20th century are analyzed; they are used to show how a patriotically-oriented pragmatic historiography was replaced by a historicist-critical programme of historical research in Lithuania.

The article focuses on several principal topics and problems: the importance, place, and role of historiographical manifestos in the processes of the science of history; it questions such a periodization of Lithuanian historiography where the period of 1904–1915 is lacking any peculiar characteristics and highlights. It shows that the sociopolitical and sociocultural breakthrough of the first decade of the 20th century in Lithuania created new conditions for cultural as well as intellectual activities. The article notes that the institutionalization of history had long remained an especially acute problem in Lithuania, which triggered various intellectual initiatives and discussions. The initiatives undertaken by a special society dedicated to the research of the history of Lithuania and the publishing of a special history-

focused newspaper (1905) were accompanied by public discussions in which the establishment of a special society intended for the research of history was evaluated as an over-specialized undertaking with an insufficient orientation towards more general national interests (as a certain aftermath of these discussions, a more general-profile *Lithuanian Scientific Society* was founded in 1907). Nevertheless, the discussions nurtured the climate for broader intellectual undertakings, the so-called historiographical manifestos (the selected texts of Mykolas Biržiška, Augustinas Janulaitis, and Augustinas Voldemaras). The article focuses on an in-depth analysis of these manifestos, showing that the intensified theoretical and methodological quest in Lithuanian historiography and the theory of historiography should be moved to the beginning of the 20th century. If we agree with Arthur Danto (1924–2013) who called Modernism the *Age of Manifestos*, with the conclusions of this article in mind, we can, with no exaggeration, call the period of Lithuanian historiography of 1904–1915 the *Period of Manifestos*.

*Įteikta 2015 03 01
Parengta skelbti 2015 03 24*